

پہلے پڑھو

پہلے پڑھو

نالو : صاحب خان ميراثي
ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سورھ ميراثي

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ ڪپڙو، تعلقو
رتوديرو، ضلعو لاڙڪاڻو.

حال ائڊريس : غريب آباد محلہ،
نئون ديرو، تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي

ڪرت : اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

ان ڇپيل ڪتاب

ڌرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990 ع

سائرسهس گجن (شاعري) 2021 ع

برھ منجهارا بوند (شاعري) 2022 ع

صاحب ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) ان مڪمل

موبائل نمبر : 3919786 – 0344

3404488 – 0300

اي ميل : sahibkhanmirani0@gmail.com

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

خیبروری ۱۹۸۴ع
سنگزد پبلکیشن لڈر چانڈ
چانڈ پبلشرز : نجیب مسعودی
قیمت : ۱۵ روپيا
ٹائٹل ڪئٽلگرافي : اياز گل

فہرست

7	منہنجو تیرھون کتاب
17	نجر عباسی
71	پھاڑن پر پکار
82	قاتل کنوار
94	انصاف جون قبرون
110	باغي زال
	فنکار

منهنجو تيرهون ڪتاب

ٽيهن سالن کان پوءِ وري هي ڪم هٿ ۾ کنيو. جنوري 1954ع ۾، جڏهن مان لاڙڪاڻي جي سول اسپتال ۾ ميڊيڪل آفيسر هوس، تڏهن خليل جبران جي ڪتاب *Spirits Rebellious* جي هڪڙي ڊگهي ڪهاڻي، جنهن کي مون ”پهاڙن ۾ پڪار“ جو سرو ڏنو آهي، تنهنجو ترجمو شروع ڪيو هوم. ڪهاڻيءَ جي ٽئين حصي کي سنڌيءَ ۾ آندو. پوءِ ياد نٿو اچي ته اهو ڪتاب ڪر ٿي ويو يا ڪو دوست کڻي ويو ۽ واپس نه ڪيائين. ڪتاب جي ٻي ڪاپي هٿ ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهيس، پر اهو ڪتاب وري ڪٿان ملي نه سگهيو. تازو ان ڪتاب جو اردو ترجمو ”سرڪش روحين“ نظر چڙهي ويو. مان انگريزي ڪتاب هر حالت ۾ وڌيڪ پسند ڪريان ها، پر ايترو ورهين کان پوءِ جو هي ترجمو ڏٺو ته اهو ورتو. ٽيهه سال اڳ هٿ ۾ کڻيل ترجمو، پورو ڪرڻ جو شوق جاڳيو. هن ڪتاب ۾ ان ڪهاڻيءَ جو سرو ”خليل ڪافر“ ڏنل هو. ڪتاب جو ترجمو ڪري ڇڏيو. هڪ ڏينهن ڪتابن جي دڪان تي خليل جبران جي ڪتابن جا ورق ورائيندي، هڪڙي اردو ڪتاب ”دلن ڪي سچ“ ۾ ڏٺو ته ان جي ڪهاڻين مان ڪي ڪهاڻيون اهڙيون هيون، جي ”سرڪش روحين“ ۾ به آيل هيون. اهو ڪتاب وٺي اچي گهر پيئي ڏٺو. ”سرڪش روحين“ ۾ مترجم جو نالو حبيب اشعر هو. ”دلن ڪي سچ“ ۾ ترجمان جو نالو

ابوالعلاجي هتي هو ۽ ”دلهن ڪي سيج“ ڪتاب ۾، ”سرڪش روحين“ ڪتاب جي چئن ڪهاڻين مان ٽي ڪهاڻيون ڏنل هيون. فقط ڊگهي ڪهاڻي ”خليل ڪافر“ ڪانه هئي. البت انهن ڪهاڻين جي سرن ۾ فرق هو. اهو فرق هن ريت هو.

”سرڪش روحين“ ۾ جملہ عروسي ته پئي ڪتاب ۾ دلهن ڪي سيج، ”سرڪش روحين“ ۾ ’نالو قبور‘، ته پئي ڪتاب ۾ ’قبرون ڪي فرياد‘، ”سرڪش روحين“ ۾ ’گلبدن‘ ته پئي ڪتاب ۾ ’ياسمين‘. ’گلبدن‘ نالو پڙهي، اول ئي منهنجي دل ۾ خيال اڀريو هو ته گالپ ته عربيءَ ۾ ٿيندو ئي ڪونهي، پوءِ عربي ڪردار جو نالو گلبدن ڪيئن آهي؟

”دلهن ڪي سيج“ ڪتاب مان هڪڙي ڪهاڻي ”فنڪار“ ڪي به سنڌيءَ جو ويس ڊڪاير ۽ اها به هن ڪتاب ۾ شامل ڪئي اٿر. ”سرڪش روحين“ ۾ خليل جبران جي باري ۾ ڪجهه به ڄاڻايل ڪونه آهي ۽ نه اهو ٻڌايل آهي ته جنهن ڪتاب جو اهو ترجمو آهي، ان جو اصلي عربي ۽ پوءِ انگريزي ترجمي جو ڪهڙو نالو آهي؟ اينسائيڪلوپيڊيا برٽانيڪا Encyclopedia Britanica مان پتو پيو ته ڪتاب جو اصل نالو ”ارواح المتعمرده“ آهي ۽ 1920ع ۾ ڇپيو هو ۽ ان جو انگريزي ترجمو Spirits Rebellious 1948ع ۾ شايع ٿيو ۽ هن اڙدو ترجمي جي جولين جابي تي 1978ع ڏنل آهي. اڙدو ڪتابن ۾ اهو ڄاڻايل ڪونهي ته اهو ترجمو عربيءَ تان ڪيو ويو يا انگريزيءَ تان.

جبران، خليل جبران 1883ع ۾ لبنان ۾ ڄائو. ان خيال کان هي سال 1983ع هن جي ڄمڻ جو ’صد سال‘ سال آهي. ڏهن سالن کان سامراجين جي سازش ڪري، لبنان جون گهڻيون ۽ رستا، رت جون

نديون ٻنجي ويون آهن. ان ڪري لبنان کي پنهنجو هي عظيم اديب ياد ٿي ڪونهي جو هن جي ياد ۾ هي سال ملهائين. خليل جبران 1931ع ۾ لاڏاڻو ڪيو.

ٻين ٻولين جي لکڻين ۽ خاص ڪري ادبي لکڻين جو پنهنجي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڇو ٿو ڪيو وڃي؟ ان جا مختلف اساهه ۽ سبب ٿي سگهن ٿا؛ مترجم ڪو ادبي فن جو شاهڪار پڙهندو آهي ته ان کي ترجمو ڪندو آهي. جڳ مشهور ليکڪ جي لکڻين کي پنهنجي ٻوليءَ جو ويس ڍڪائبو آهي. دنيا جي وڏن دانشورن ۽ مفڪرن جا ويچار عام ڪرڻ واسطي، هنن جي لکڻين جو ترجمو ڪيو آهي. اهڙيون لکڻيون جن ۾ پنهنجي ٻوليءَ وارن لاءِ نظرياتي يا عملي ڪا رائي ڳالهه معلوم ٿيندي آهي، سا ترجمو ڪئي ويندي آهي. پنهنجي قوم کي ٻين ملڪن جي قومي جنگين ۽ طبقاتي جاڪور جي ڄاڻ پهچائڻ لاءِ به ترجمو ڪيو ويندو آهي. ٻين ملڪن ۽ قومن جي سوچ ڄاڻڻ لاءِ به ترجمو هڪ ذريعو آهي. ڪڏهن اديب، ترجمي ذريعي اهو ڏيکارڻ چاهيندو آهي ته سندس جهڙا ويچار ٻين زبانن ۽ قومن جي اديبن جا به آهن. يا اديب پنهنجا ويچار سڌي طرح پڌرا ڪرڻ بدران اهو ڪم ٻي ٻولي جي ليکڪ جي ذڪر ۾ هن جي لکڻين جي ترجمي وسيلي ڪندو آهي. ترجمي ذريعي ادبي فن جي نون لارن، نون تجربن ۽ نون نمونن سان واقفيت ٿئي ٿي. ترجمي ڪرڻ سان مترجم کي اها لکڻي جڳيءَ طرح پوري طرح پروڙڻ ۽ سمجهڻ جو وجهه ملي ٿو. هو ان لکڻيءَ جي ته تائين پهچي وڃي ٿو، جا ڳالهه مٿاڇري پڙهڻ سان ممڪن نه آهي. مون هن ڪتاب جو ڪٿي ڪٿي لفظي، نه ته گهڻو ٿڌو آزاد ترجمو ڪيو آهي، ڪي اهڙا ٽڪرا، جن ۾ ليکڪ سهڻي ٻولي يا

تشبيهن ڏيڻ جي شوق ۾ اڃائي ڏيکھ ڪئي آهي. سي اورانگهي ويو آهيان. يا اهڙا ٽڪرا جن جو مطلب سمجھ ۾ نه ٿي آيو، تن کي جذبي ڏنو اٿر يا سمجھڻ جهڙو بنايو اٿر. مذهبي لفظن ۽ مذهبي اصطلاحن کي ڪوشش ڪري بدلائي، روزمره روايتي مذهبي اصطلاح ۽ لفظ، جي ان چٽا ۽ بي معنيٰ هوندا آهن، جن تي پڙهندڙ سوچيندو ڪونه آهي يا ان کي سوچڻ لائق نه سمجهندو آهي، ۽ جنهن سان ڪوبه تصور نه، يا غلط تصور ڳنڍيل هوندو آهي. مون کي اهو به احساس آهي ته وڌيڪ مترجم پنهنجن ويچارن، ذهن ۽ نظرين سميت، ترجمي ۾ ڪاهي پوندو آهي.

هنن اڙدو ترجمن ۾ به اهڙيون ڳالهيون ڏٺو. مثال طور هڪڙي ڪهاڻي، جنهن جو سرو مترجم ’ابوالعلاچشتي‘، ”سرڪش روحين“ ڪتاب ۾ ”حلم عروسي“ ڏنو آهي ۽ مترجم حبيب اشعر، ”دلهن ڪي سچ“ ڪتاب ۾ ”دلهن ڪي سچ“ ڏنو آهي، ان ڪهاڻيءَ کي جتي ابوالعلاچشتيءَ ختم ڪيو آهي، حبيب اشعر ان کان اڳتي سڄا سارا چار صفحا ترجمي جا وڌيڪ ڏنا آهن ۽ مون ڏٺو ته اهي چار صفحا ڪٽڻ ڪري ڪهاڻيءَ جي تڪميل تي ڪو اثر ڪونه پيو آهي. اهي چارئي صفحا غير ضروري ۽ پٽاڙ محسوس ٿين ٿا.

ترجمي بابت مٿي چيل مڙني ڳالهين کي ڌيان ۾ رکي جي سوچجي ته خليل جبران هي ڪتاب اصل ۾ عربي زبان ۾ لکيو، ان جو انگريزي ترجمو ٿيو، انگريزيءَ تان اڙدو ۽ اڙدو مان سنڌيءَ ۾ ٿيو. هر مترجم پنهنجي پنهنجي نموني دست اندازي ۽ ڦيرگهير ڪندو رهيو. جيڪڏهن خليل جبران جيئرو ٿي پوي ۽ سنڌي سڳي پنهنجي عربي ڪتاب جو سنڌي ترجمو پڙهي ته شايد پنهنجي هيءَ لکڻيءَ سڃاڻي به نه سگهي.

خليل جبران کي برهن مار، مون کي هي احساس ۾ ٿو اهي ته هن طبقاتي سماج تي به گهڻو ڪجهه لکيو آهي. به هن قوميت جي سوال کي هٿ نه ڏنو آهي. جسوشڪ هن جو دس لپاڻ هن جي دؤر ۾ به ترڪن ۽ انگريزن جو غلام هو ۽ اتي جي اهوڪي رت ڇاڻ به ٻاهرين قومن جي دخل اندازي ۽ ڪري آهي. خليل جبران بنيادي طرح ڪهاڻي ڪار نه آهي. هن جي ڪهاڻين ۾ ڪهاڻيپڻو هوندي به ڏسجي ٿو ته هن فن طرف گهڻو توجهه نه ڏنو آهي. هن جو سڄو ڌيان ان ڳالهه ڏانهن آهي جا هو چوڻ چاهي ٿو. ۽ اها ڳالهه هو پرچاري انداز ۾ ٻڌائڻ کان نه ٿو ڪهاڻي. ان ڪري هو اها ڳالهه چئي طرح ۽ سٺين سڌي ڍنگ ۾ ٻڌائي ٿو جيئن پڙهندڙ سهنجائيءَ سان سمجهي سگهن.

خليل جبران بنيادي طرح فيلسوف ۽ شاعر آهي. تشبهن جي ڪهاڻي ۾ ايڏو غرق ٿي وڃي ٿو، جو اڃائي پٽاڙ محسوس ٿي ٿي ۽ ڪن جڳهين تي ته اصل مطلب ئي بگڙيل يا سمجهڻ ۾ ڏکو محسوس ٿيڻ لڳي ٿو. ان کان سواءِ هن جي ڪهاڻين جو گهڻو ڪري هر ڪردار فيلسوف ۽ شاعر ڏسجي ٿو ۽ انهي جي گفتگو، گفتگو نه پر ممبر تي بيٺل مولويءَ جو ڊگهو وعظ ڏيکي ٿو. هري طرح خليل جبران جي لکڻن ۾ مڪرم جي ڳالهه سوريءَ ۽ نه نوبل سرمي آهي.

خليل جبران جي هن ڪهاڻي جو دڙو طبعي سماج آهي اهو طبقاتي سماج، جنهن کي رهبردار، سرموڙدار، مڪرم ۽ مڏري پيدا ڪيو. هو پرمار طلسم تي نظرياتي معادلو ڏسجي برمارن جي پرماريت، ظلمن، مڪارين ۽ عيالن تي ٻاهر ٿي ٿو وڃي. پر اهڙي حل جي هن وٽ صحيح ساڃهه ڪانهي يا صحيح ساڃهه ۽ شعور

اهي نه ذهني طرح مڃي ڪونه ٿو. ۽ معاصرت ڪندي به نظر انداز ڪري ٿو.

هن جي طبعاي سماج ۾ مذهب، سادي، جي مذهب، جي ويڌڪٽ، مون کي هنن ڪهاڻين جو ترجمو ڪرڻ تي سار ڪيو هو. مذهبي پيسوائن جا، هنن جي پڇاڙائي ۽ رڳاڪاريءَ ڪري، خود مان آهن، ۽ هو طبقاتي سماج جي حوالي سان هنن ڪهاڻين ۾ محسوس ڪرائي ٿو ته هن دور ۾ انسانن جي رشتن ۾ ساديءَ جو رستو بدترين، ظالم ترين، غير سياوڻيڪ ۽ غير اخلاقي بڻجي ويو هي.

مون هن ڪتاب جو ڪم لارڪائي ۾ شروع ڪيو هو. انهيءَ سان هاڻي هي ڪتاب لارڪائي جو ٽي هڪ ادارو ”سڳيٽ پبليڪيشن“ ڇپرائي رهيو آهي. ان اداري جو روح رون زيب سنڌيءَ، جنهن وقت مون هن ڪتاب جو ترجمو شروع ڪيو هو اڃا ڄاڻو ٿي ڪونه هو. ڪچهري ڪندي، زيب کي پنهنجون ڪي لارڪائي جون يادگيريون ٻڌايم. مون هن کي چيو آهي ته منهنجي هن ڪتاب جي هڪري ڪافي، ان گهر ۾ رهندڙ کي ضرور ڏسي جنهن گهر ۾ مون ويهي هي ڪتاب شروع ڪيو هو. مون کي رهنمائي واري جيڪو گهر مليو هو، سو اصل ۾ ڊاڪٽر ڪر ۾ هو. ڊاڪٽر ليالام لارڪائي جي مول اسٽال ۾ مول سرچر هو، ۽ هر ٽي هي ملڪ حدي هندستان وڃڻو پيو هو هي گهر برٽش سول اسٽال جي ويجهو هو، ۽ تمام وڏو گهر هو مان حرم هوس نوڪر رڳن جي بچت به ڏنائين هئي لارڪائي ۾ منهنجو وقت ڏاڍو ڏکيو گذريو. نازو نازو شاگرديءَ جو دور حرم ڏسڻي، نوڪريءَ ۾ گهڙيو هوس هت خالي، ڪيسا خالي، گهر خالي، ماني هويل ۾ کائيندو هوس. نه دوست نه واقفڪار. لارڪائي پاسي نه واسطو

رهي هو ۽ نه وڃڻ پيو هو. وڏي ڳالهه ته لاڙڪاڻي ويو هوس ته ناتو ڪونه هو.

اتان بدلي ٿيڻ کان پوءِ پڌرو هوم ته مسٽر عبدالرزاق سومرو ان جاءِ ۾ رهي ٿو. خبر ناهي هن وقت اتي ڪير رهي ٿو، پر منهنجي دل ۾ اهو خيال اڀريو آهي ته ان جاءِ ۾ هي ڪتاب پهچي. مون زيب سنڌيءَ کي اهو به چيو آهي ته هن ڪتاب جي هڪڙي ڪاپي جان محمد عباسيءَ جي پٽ حڪيم غلام رسول عباسيءَ کي به ضرور ڏئي. لاڙڪاڻي ۾ رهڻ دوران مان فقط هڪڙو دوست بنائي سگهيس. اهو هو جان محمد عباسي، جو پوءِ جماعت اسلامي جي حوالي سان مشهور ٿيو ۽ اڃا تائين مشهور آهي. اسين ٻئي گهڻو ڪري ڏهاڙي شام جو رائييس ڪئنال طرف چڪر ڏيڻ ويندا هئاسين. مان ڪڏهن ڪڏهن هن جي پيءُ حڪيم غلام رسول عباسيءَ جي دواخاني ۾ به وڃي پيءُ سان ڪچهري ڪندو هوس. اسان کي خبر هئي ته اسان جا مذهبي ۽ سياسي نظريا هڪ ٻئي جي صفا ابتڙ آهن، پر اها ڳالهه اڄ تائين اسان جي دوستيءَ جي وچ ۾ نه آئي آهي. منهنجي پهرئين ڪتاب ”طوفان جي تمنا“ جي ڪهاڻي ”طوفان جي تمنا“ جو هڪڙو ڪردار منهنجو اهو دوست به آهي.

لکڻ لاڙڪاڻي ۾ به جاري رهيو. انهن مان منهنجن جيل ٽن مضمونن سنڌ ۾ چڱي ڀرپور پيدا ڪئي. الوحيد اخبار ڪراچي (12 جولاءِ 1953ع) ۾ منهنجو مضمون ”اچڻ وارا اڃا نه آئين!“ ڇپيو. هي مضمون امام مهديءَ جي باري ۾ هو. ان مضمون جي رد ۾ ٺٽي جي هفتيوار اخبار ”الحيدر“ ۾ ٻاويهن قسطن ۾ مضمون ڇپيو. ان کان سواءِ جنوري 1955ع ۾ انجمن اماميه سنڌ، حيدرآباد طرفان، منهنجي ان مضمون جي جواب ۾ هڪڙو ڪتاب ڇپرائي پڌرو ڪيو.

ويو. ان ڪناري جو نالو آهي: ”ٻارهن امامن جي امامت“ وجود
حجت جو ثبوت - اچڻ وارو مسئلو - اٿندو بحواب احن وارا اها نه
آئين. ان جو مؤلف آهي محمد هاسم عرف سولو خان. حوائث
سويڪرينري انجمن اماميه سنڌ، منهنجو پيو مضمون ”لن دن دانهن
خط“ به الوحيد ۾ ڇپيو هو. اهو اسلامي نظام جي باري ۾ هو. ان
جي جواب ۾ الوحيد اخبار (22 سيپٽمبر 1953ع) ۾ ئي مولوي اله
وراڻو بروهي، مدرسو مظهرالعلوم ڪراچي جو ليک ڇپيو هو. ان جو
سرو هو: ”ملازم ڇا آهي؟“ ان لڪندڙ پاڻ کي ترقي پسند مسئلو
ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي هئي.

سائين ايڇ ايم خواجا، جو ان وقت لوڪل بورڊ هاءِ اسڪول
نواب شاهه جو هيڊ ماستر هو، تنهن به منهنجا آهي مضمون ۽ انهن
جا جواب اخبارن ۾ پڙهيا هئا. هو منهنجو انقلاب پسند استاد هو ۽
منهنجي شاگرديءَ جي زماني کان ئي منهنجي باري ۾ هن کي يقين
هو ته مان اڳتي هلي دنيا ۾ ڪو وڏو مرتبو حاصل ڪندس. هن
اخباري وٽ پڪڙ جي انهن ڏينهن ۾، نواب شاهه مان فون تي مون
سان ڳالهائي چيو هو: ”تنهنجي لکڻين ۾ ويچار درست ۽ انقلابي
آهن، توکي خبر آهي ته مان انهن خيالن کي صحيح سمجهان ٿو. پر
تنهنجي نوڪريءَ جي شروعات آهي ۽ پنهنجي مستقبل ٺاهڻ جي
ابتدا. ان ڪري اهڙيون لکڻيون لک پلي، پر حالي ڇڙاه نه.“ ساڳئي
وقت اها به خوشخبري ڏني هئائين ته هو منهنجي شادي هڪ وڏي
ماڻهوءَ جي ڌيءَ سان ڪرائڻ وارو آهي.

منهنجو ٽيون ڪهاڻي نما مضمون ”حضرت ابوذر غفاري“ به
ڪراچيءَ جي الوحيد اخبار (27 سيپٽمبر 1953ع) ۾ ڇپيو هو. هن
صحابيءَ، حضرت عثمان جي خلافت جي دؤر ۾ سرماڻيداري ۽

حضرت عثمان جي مالداريءَ جي مخالفت ڪئي هئي. ان مضمون جي جواب ۾ ”نواءِ سنڌ“ اخبار (25 آڪٽوبي 1953ع) ۾ مولانا قادري احمد مدرسو دارالفیوض لاڙڪاڻو، جو مضمون ڇپيو هو، ان ۾ هن مون کي ليئن جو مريد، مارڪسزم جو معتقد ۽ ڪميونزم جو شيدائي سڏيو هو. ان مولانا لاڙڪاڻي ۾ پبلڪ جلسو ڪري، منهنجي خلاف ۽ مون کي نوڪريءَ مان ڪڍڻ لاءِ ٺهراءُ پاس ڪرائڻ جو پروگرام پئي ٺاهيو. منهنجي چوڻ کان سواءِ ۽ منهنجي ڄاڻ بنا، جان محمد عباسيءَ وڃي ان مولانا کي سمجهايو هو. بهرحال ان کان اڳ ۾ مون مارڪسزم ۽ ڪميونزم جو اڀياس ڪونه ڪيو هو. پر مولانا قادري احمد جي ان مضمون بعد مون مارڪسزم ۽ ڪميونزم کي باقاعدي پڙهڻ شروع ڪيو. ان اڀياس ڪري ئي مان خليل جبران جون طبقاتي سماج جي باري ۾ لکيل ڪهاڻيون پوري طرح سمجهي سگهيس ۽ انهن جو ترجمو ڪرڻ جو شوق ڄاڳيو.

نجم عباسي

95- بي، يونٽ نمبر 6

لطيف آباد، حيدرآباد سنڌ.

26- نومبر 1983ع

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميراني

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

پھارڻ ۾ پڪار

اتر لبنان جي هڪ ڳوٺ ۾، شيخ عباس رهندو هو، جيئن رعيت جي وچ ۾ راجا. هن جو عاليشان محل، ڳوٺاڻن جي جهوپڙين درميان اهڙي طرح لڳندو هو، جهڙي طرح ڄامڙن جي ميڙ ۾ ديوانقامت انسان. هن جي ۽ ڳوٺاڻن جي رهڻي ڪرڻي ۾، سڪار ۽ ڏڪار وارو فرق هو. هن جون عادتون، هنن کان ائين مختلف هيون، جيئن قوت کان ڪمزوري.

جڏهن شيخ (وڏيرو) عباس، ڪابه ڳالهه پنهنجي چن مان ڪيندو هو، تڏهن سڀ هاري، سوچڻ سمجهڻ بنا، هن سان ها ۾ ها ملائيندا هئا، ڇڻ ته هنن کي پنهنجو ڪجهه به عقل ۽ دماغ ڪونهي. جنهن وقت ڪاوڙ ۾ ايندو هو، تنهن وقت سڀ هاري مڪنن لڳندا هئا ۽ هن جي شڪل ڏسي، ائين وٺي بچندا هئا، جهڙي طرح سرد ۾ وڻن جا چٽيل سڪل پڻ هوا جي تيز وهڪري ۾ اڏامندا آهن. جيڪڏهن هو مڪنن کي نمر وهائي ڪڍندو هو ته اهو شخص، اها آسماني سزا سمجهي، اڦ به نه پونيدو هو. اهڙي قدر جو مار ديندر ڏانهن اک کڻي نهارڻ به هن لاءِ ڪفر ۾ داخل هو. جڏهن هو مڪنن شخص ڏانهن نھاري مسڪندو هو ته سڀ ماڻهو ان شخص کي خوش نصيب سمجهندا هئا، ۽ هن کي مبارڪون ڏيندا هئا ته صاحب توتي راضي ٿيو آهي. هنن ڳوٺاڻن جي هيءَ

عاجزي ۽ فرمانبرداري، انهيءَ ڪري نه هئي ته ڪو شيخ عباس سگهارو هو ۽ هو هئا هئا، پر ان جو سبب صرف هيءُ هو ته هو غريب هئا ۽ هن تي پاڙيندڙ، جن زمين تي هو پوکي راهي ڪندا هئا ۽ جن گهرن ۾ هو مٿو لڪايو ويٺا هئا، اها شيخ جي ملڪيت هئي. شيخ کي هيءَ جائداد پنهنجن ابن ڏاڏن کان ورثي ۾ ملي هئي ته هارين جي غريبت ۾ موروثي هئي. هو شيخ جي نظرداريءَ هيٺ پوک پوکيندا هئا ۽ فصل لڏندا هئا، پر هنن کي پنهنجي محنت ۽ تڪليف جي بدلي ۾ پنهنجو بڪو بڪو پرن لاءِ به پورو ان مهيا ڪونه ٿيندو هو. هنن مان گهڻا ته سياري حشر ۾ کان اول ئي مانيءَ ٽڪر لاءِ محتاج بڻجي بوندا هئا. پوءِ هڪ ڪري شيخ وٽ ويندا هئا ۽ هن جي آڏو ڪجهه رتب يا ڪٽڪ جي ڳوٺ، قرض طور ڏيڻ واسطي هڪ پنڪيندا هئا ۽ مٿي مٿي ڪندا هئا. عباس، هنن جا سوال خوشيءَ سان قبول ڪندو هو، ڇو ته هنن ڄاتو ئي نه ٻار تي پيشا تي ملندا، هڪ سڪي جي بدلي به سڪا، ۽ ڪٽڪ جي هڪ ڳوٺ جي بدلي ۾ به ڳوٺيون.

اهوئي هو ڳوٺ جي هنن بد حال ٻاشندن جي جيون جو گهاتو. هو شيخ عباس جي قرض هيٺ پيڙهجي رهيا هئا. هنن جي آئي، لٽي ۽ اجهي جو دارومدار هن تي هو. هو، هن جي غمي ۽ غضب کان ٽڙڪيا ٿي، هن جي راضي ۾ ئي هنن جو جياپو هو.

سرديءَ جي موسم آئي. برف هاري ۽ تيز طوفان شروع ٿي ويا. زمينون ۽ باغ، ماڻهيون ۽ ميدان سڀ ويران نظر اچڻ لڳا، هر طرف ڪڪڙوڪو لڳي وئي. هاري ناري، شيخ عباس جا گد، مرءُ ڪنديون، اناج سان ڀري پنهنجي پنهنجي گهر ۾ وڃي سوکيا يا.

هينئر هنن کي ڪوبه ڪم ڪرڻو نه هو. هو چلهه جي چوڌاري ويهي گذرڻ دسهن جون ڳالهيون ۽ ايندڙ زماني جا انسانا ڪندي پنهنجا ڏينهن ڪاتڻ لڳا.

ڊسمبر مهينو پورو ٿيو. پراڻو سال سفيد فضا ۾ پنهنجا پويان پسامه ڪڻ لڳو. رات ٿي، جنهن جي پيٽ مان نئين سال جو ٻار ٻاهر نڪري نروار ٿيو... زور سان برف پوڻ لڳي. تيز ۽ سرد هوا سوسائڻ ڪندي جبلن مٿان برف گهليندي هيٺ ماڻهيءَ ۾ ڦهلائڻ لڳي. جنهن ڪري اتي جا سڀ ڪڏون ۽ ڪوپا برف سان ڀرجي ويا. طوفان تيز ٿيڻ لڳو. برف پوندي رهي. ڌرتيءَ جو مٿاڇرو برف جي اڇاڻ سان ڍڪجي ويو. ڪوهيڙي جي ڪري واديءَ جي ڪناري واريون هڙتي وسنديون هڪ ٻئي کان الڳ ٿي ويون. ۽ غريبن جي جهوپڙين جي جهڪي روشني نظرن کان غائب ٿي وئي. هارين جي دلين تي خوف چانچي ويو ۽ ڍڳا دور ڊيچاريندڙ ڪڙڪاٽ ٻڌي، چٽاڻڻ لڳا. ڪتا ڪنڊن ۾ چڀي ويا.

هر طرف رڳو هوا جو دل دهلائيندڙ آواز ٿي ٻڌجي رهيو هو. جو خاڻن ۽ ماڻهيءَ جي گهراين ۾ گونج ڪري پيدا ٿي رهيو هو. ائين ٻئي ڏسڻ ۾ آيو جهڻ ته پراڻي سال جي خاتمي ڪري، فطرت خضبات ۾ ٻڄي پئي آهي ۽ گهرن ۾ رهندڙ انساني ڀاتيءَ کان سردي ۽ طوفان جي هٿيارن سان بدلو وٺڻ ٿي چاهي.

انهيءَ پيانڪ رات جو ۽ شور ڀري فضا ۾ هڪ ٻاويهن سالن جو نوجوان، قزحيا جي ديول کان، شيخ عباس جي ڳوٺ ڏانهن ويندڙ انتهائي دشوار پمچري تان وڃي رهيو هو. قزحيا جي ديول، لبنان جي مشهور ۽ وڏي ۾ وڏي دولت واري ديول آهي. ان جي سياليائي پيدائش لکين رپيا آهي. ان ۾ سوين پادري رهندا هئا.

سردِيءَ ڪري نوجوان جو سارو بدن سن ٿي ويو هو. بک ۽ ڊپ ڪري، هن جي ساري طاقت جواب ڏيئي چڪي هئي. هن جو ڪارو لباس برف سان ڍڪجي ويو هو، جن هن ڪفن پاتو هو.

هن اڳتي وڌائي، پر هوا جي زور ڪري پوئتي ڌڪجي ويو. انهيءَ چڪتاڻ ۾ هو ڪري پيو. هن مدد لاءِ پڪاريو. تڏهجي اثر ڪري هو خاموش ٿي ويو. هو وري اٿي کڙو ٿيو ۽ چپ چاپ نر تر ڏڪندو رهيو. هو ڏاڍو مايوس ٿيو ۽ سخت نااميدي ويڙهي وس. هو پاڻ کي انهيءَ پڪيءَ جيان سمجهڻ لڳو، جنهن جا پر ڪڇجي ويا هجن ۽ درياھ ۾ ڪري پيو هجي ۽ جنهن جو وهڪرو هن کي اونهي بحر ڏانهن گهلي ويندو هجي.

هو هڪ ڀيرو وري موت سان مقابلو ڪرڻ لاءِ اڳتي وڌيو. هن پنهنجي ڀرڻ جي سگهه به ڪانه رهي. هن جي رڳن ۾ رت ڪو نه هو. هو سڪل بند وانگر برف تي ڪري پيو. هن ساري بدن تي زور ڏيئي دردناڪ ڏانهن ڪئي. اهڙي ڏانهن، جا ماتهو موچي سامهون ڏسي ڪندو آهي. اهڙي رڙ، جا انسان طوفان ۾ اڪيل ۽ سن وقت ڪندو آهي. اهڙو آواز جنهن ۾ زندگي، لاءِ بيار بندو ٿيندو آهي.

هن ڳوٺ جي اتر ۾ ٿورو ڀرپور، هڪ ننڍڙي جهوپڙي هئي. ان ۾ هڪ ضاعفان، راحيل نالي پنهنجي نوجوان ڌيءَ مير سان گڏ رهندي هئي. هن زال هئي. هن جو مڙس، سحمان، پنج سال اڳ، پرواري جهنگ ۾، بيرحميءَ سان قتل ٿيل ڏٺو ويو هو. اڄ تائين خونيءَ جو ٻوٽو پيو هو.

راحيل ٻين ٻيوھ، لاوارث عورتن جيان هٿ جو پورھيو ڪري پئي پيٽ قوت ڪمائيندي هئي. لاهاري جي ڏينهن ۾ هوءَ ٻنين ۾

اٿين چوندي، راحيل پنهنجي جسم تي ڪنبل ويڙهيو ۽ ٻوڙ
بختن پيرن سان ٻاهر نڪري وئي. مريم دروازي وٽ بيٺي رهي.

جتي هوا هن جي زلفن سان ڪنڊا لڳي.

راجبل برف تي ڪجهه وڪون اڳي هلڻ لڳو.

ڏٺائين. ”ڪير مدد واسطي پڪاري رهيو آهي؟“

جواب ڪونه ملو. حالت نه اهڙي هئي ته ڪير مان مستحق

هو. پر هن همت نه هاري ۽ قدم اڳتي وڌائين. جان به حذر وٺي.

مس ڪنياڻين ته هن کي برف جي اڃاڻ ۾ سرن جا نشان خطو آيا.

انهن جي آڌار تي هوءَ هلندي رهي. جلد ئي هن کي هڪ انسان برف

تي بيهوش پيل نظر آيو. جيئن اهي چادر تي ڪاري پچتي لڳل هجي.

نوڙي، هن جي نبض ۽ دل جي چڪاس ڪيائين. حالت اميد اڀري

محسوس ٿيس. پوءِ پنهنجي جاءِ ڏانهن مهر ڪري، بلند آواز ۾

چيائين، ”مريم! اڃا، اچي منهنجي مدد ڪر. مون هن کي هٿ ڪيو آهي.“

مريم جهوپڙيءَ مان نڪتي. سرديءَ جي ڪري هن جو سارو

سرير ڪنبي رهيو هو. ماءُ جي قدمن جي نشانن جي آڌار تي، هوءَ

اسي پهچي وئي. هڪ انسان کي اهڙي طرح بيهوش پيل ڏسي، هن

جي وات مان چيخ نڪري وئي. ماءُ آتت ڏٺس، ”ڌيءُ ڊڄ نه، هو

اڃا جيئرو آهي. اڃا هيڏانهن وٺيس ته هن کي اندر ڪٿي **هلور** ڪري

پنهي عورتن نوجوان کي ڪٺو. هوا هنن کي بيهڻ نه ٿي ڏنو، ۽

پير هنن جا برف ۾ پيهي ٿي ويا. هو جهوپڙيءَ ۾ پهچي ويون.

نوجوان کي چلهه جي ڀر ۾ ڪري ليٽايائون. ماءُ هن جا هٿ ٻن

مھڻن لڳي ۽ ڌيءُ هن جا وار ۽ ٿڌا هٿ ڪڍي سان سڪائڻ لڳي.

ٿورن منٽن اندر ئي هو چرڻ پوڻ لڳو ۽ هن جي اکين ۾ جنبڻ پيدا

ٿي. اهو ڏسي هن نيڪ عورتن جي دل خوشيءَ کان ٽپا ڏيڻ لڳي.

هن جا ڪپڙا مٽائيندي مريم چيو، ”امان ڏس هن کي ته پادرين

واري پوشاڪ پهريل آهي.“

ٻاهر ۾ سڪل ڪائون وجهندي، راحيل وريشيو، "حيوت
جھري ڳنڻهه آهي. پادري ته اهرين خوفناڪ راتين جو ديول ڪو
ٻاهر ڪونه نڪرندا آهن. خبر ناهي هن ويڙهي کي ڪهري ڳنڻهه
پنهنجي جان خطري ۾ وجهڻ تي مجبور ڪيو؟"

نينگريءَ وري اچرج ڪائيندي چيو، "آمان، هي ته بنا درميءَ
جي آهي. پادرين کي ته گهڻائي ڏاڙهي ٿيندي آهي."
ماءُ نوجوان دانهن نهاريو. هن جي اکين مان مادرائي شفقت
بکي رهي هئي. هن چيو، "ڌيءَ، هن جي پرن کي ڪپڙي سان
اڳهه. هو پادري آهي يا ڏوهاري، ان سان هن وقت اسان جو واسطو
ڪونهي."

راحيل ڪاٺ جي پيٽيءَ مان مٽ جو شيشو ڪڍيو ۽ ان مان
ڪجهه گلاس ۾ اوتياڻين. سو، ڌيءَ کي چيائين، "مريم، هن جو
وات ڪول ته ٻه چار ڍڪ مٽ جا پياريانس، جيئن هن کي سگهه
حاصل ٿئي ۽ جسر اندر گرمائس موٽي اچي."

راحيل پيالو نوجوان جي چن سان لڳايو. جڏهن ٿورو شراب
هن جي پيٽ ۾ پهتو، تڏهن هن پنهنجيون وڏيون وڏيون اکيون
کولي، اداس نگاهن سان پنهنجي خوفناڪ نهاريو. هن جي اکين ۾
شڪر جا ڳوڙها چلڪي رهيا هئا. هن پنهنجي سامهون سندر ڏيک
ڏٺو هو. موت جي منهن مان نڪري، هن ٻيو ٻيو زندگيءَ جي
شڪل ڏٺي، نا اميديءَ کان پوءِ اميد جي صورت جو درشن ڪيائين.
ان کان پوءِ هن پنهنجو ڪنڌ ڦيرايو ۽ ڏڪندڙ چن سان چيائين،
"شل سدائين سکيا رهو."

راحيل هن جي ڪلهن تي هٿ رکي چيو، "تون نهايت ضعيف
ٿي ويو آهين، گهڻو نه ڳالهائو."

مرير چيو ”باهه جي اڃا ويجهو سري اڃ.“

نوجوان ائين ڪيو. راحيل هن کي سرب جو هڪ ڪوٽ ۾ ڏيکاري ڇڏيو. مرير ۽ مرير کي چيائين. ”هن جا ڪرا باهه تي سگهي ٿا.“
مرير ٽين ڪوٽ ۽ نوجوان طرف پيار پري نظر سان ڏسڻ لڳي. تنهنجي نگاهن سان هن جي نڪل ۽ ڪمزور جسم ۾ حرارت ۽ قوت پهچائي رهي آهي.

راحيل ٻه مانيون ۽ هڪ پيالو جنهن ۾ ماکي ۽ سکر ميسو هو. کڻي آئي. هو ۽ نوجوان جي بوسان ويهي. گرم گرم ڪري هن کي ائين کاڌو ڪارائڻ لڳي. جيئن ماءُ ننڍي ٻار کي ڪارائيندي آهي. هن بيت پري ڏٺو ڪيو. هاڻي هن جي جان ۾ جان آئي ۽ هو تنهنجي بدن ۾ ڪافي تازگي ۽ جسمي محسوس ڪرڻ لڳو. هو سڌي نئي ئي سئون سڌو ٿي ويٺو. هن جو زرد جهرو باهه جي سرخ شعاعن ۾ پهڪڻ لڳو ۽ هن جي اداس اکين ۾ حمڪ سڌا ٿي لڳي.

هن سو مڃي ڪري ڇڏيو. ”انسان جي دل ۾ رحم ۽ ظلم ٻنهي جي جذبا اهڙي طرح نڪر ڪڍن ٿا. جهري طرح هن اونداهي رات ۾ فطرت جو قوتون جنگ ۾ رڌل آهن. پر رحم جو جذبو آخر غالب ايندو. هو ته اها مقدس چيز آهي ۽ رات جون خوفناڪيون ٻه قمن سان غائب ٿي وينديون.“ هو گهڙيءَ ٻن لاءِ چپ ٿي ويو. وري جهٽي آواز ۾ چوڻ لڳو. ”انساني هٿن تي مون کي ذلت جي غار ۾ اچليو ۽ انساني هٿن تي مون کي بچايو. انسان جو ظلم ڪيڏو ته سخت آهي. پر هن جي همدردي اڃا به وڌيڪ سخت.“

راحيل مادراتي مهرباني ۽ مڃاڻ سان پڇيو. ”تو اهڙي وڳري ديول ڇو ڇڏي؟ اهڙي خوفناڪ رات جو جنهن ۾ بگهڙ به وڃي غارن ۾ پناهه وٺندا آهن ۽ عقاب پٿرن پٺيان لڪندا آهن؟“

نوجوان جي اک ۾ لڙڪ لڙي آيا، ۽ ڪو به ڪو نه ڪيو.
 "خرو، ڪو به ڪو نه ڪيو، پر اڪرا آهن، پر اڪرا آهن، ڪو نه ڪيو، ڪو نه ڪيو،
 جڳهه کان محروم آهي!"

راڄر ڪو، "حضور مسيح به پنهنجي ٻارن ۾ آهي، انهيءَ
 ويل ڪو هئا، ڪو به سندس هڪ پوئلڳ هن کي ڪو نه ڪيو.
 ڪو نه ڪيو، ڪو به ڪو نه ڪيو، آءُ توهان جي پٺيان پٺيان ايندس."
 نوجوان چيو، "سبح جو هر ڪو ڪو لائو، هن فريب ۽ مڪر
 سڀل سماج ۾ انهيءَ نتيجي تي ٿي پهچندو."

راڄيل ماڻ ٿي وئي ۽ هن جي چيل لفظن تي غور ڪرڻ لاءِ،
 سو هڪندي پڇيائين "پر ديول اندر ته ڪشادا ڪمرا، سو ڪو
 ڪانديءَ سان پيريل صندوقون، ڪڪڙ ۽ شراب جا گدام، ۽ ڪو
 ۽ رڌن جا ڌڻ آهن. توکي آخر ڪهڙي مامري اهڙي رات جو
 نڪرڻ تي مجبور ڪيو؟"

"حالي توهان کي اهو ٻڌائڻ ڪافي آهي ته مون کي زبردستي
 اتان ڪڍيو ويو." نوجوان ڊگهو ساهه ڀري چيو.

راڄيل چيو، "ديول اندر پادري ائين هوندو آهي، جيئن ڀڳت
 جي ميدان تي سپاهي. هن جو ڪمانڊر، هن کي جينيندو آهي ۽
 اهو خاموشيءَ سان سهي ويندو آهي. هو هن کي حڪم ڏيندو آهي
 ۽ هي ان جي بنا دير پوئواري ڪندو آهي. مون ٻڌو آهي ته
 ماڻهو ايسائين پادري بنجي نه ٿو سگهي، جيستائين هن پنهنجو
 هرئي خواهشون ترڪ نه ڪيون آهن، تنهنجي سوچ ۽ پنهنجو

تياڳ نه ڪيو آهي. ساڳئي وقت هڪ نيڪ آفا به پنهنجي نون پوئلڳن
 کي اهڙي ڪم جو حڪم نه ڏيندو آهي، جو هن جي وت کان وڌيڪ
 هجي. پوءِ ڀلا قزحيا ديول جي وڏي پادريءَ توکان اهڙي شيءِ ڪهڙي

تفصا جو ڪٿي ڇو ٿو، رهندي جاني مٿي ۽ پٺ تي ڇو ٿي
ڪرڻ تي مجبور ٿين؟“

نوجوان ورائٽو، ”وڏي مادريءَ جي سٺ ۽ سٺ ۾ سٺ ۽ سٺ
جسٽن اندو، پورو، گوڙگوڙ، پٽي ۽ پٽي نه آهي، سٺ ۽ سٺ نه ۽
سگهي. مون ديول ان ڪري حدي. جو مان اندو ۽ گوڙگوڙ نه اسان.
پر اکين ۽ ڪنن وارو هڪ انسان!“

راحيل ۽ مريم هن ڏانهن ائين ڏٺو ڇڻ ته هن جي چهر تي
ڪو وڏو راز نظر اچي رهيو هون. راحيل حيرت مان سڄو، ”ها
هڪ ڏسڻ وارو ۽ پٽڻ وارو اسان، اهڙي رات ۾ ٻاهر نڪري
سگهي ٿو، جا رات اکين کي اندو ۽ ڪنن کي ٻوڙو بنائڻ واري
آهي؟“

نوجوان ٿڌو ساهه ڀريو ۽ ڪنڌ جهڪائي چيو، ”مون کي
ديول مان ڌڪا ڏيئي ڪڍيو ويو.“

راحيل اچرج مان چيو، ”تو کي ڌڪا ڏيئي ڪڍيو ويو؟“

مريم به افسوسناڪ لهجي ۾ اهي لفظ ورجايا.

نوجوان ڳاٺ مٿي کنيو. هو دل ٿي دل ۾ پڇتائڻ لڳو ته ڇو
هنن کي سڄ ٻڌايم. هن کي انديشو ٿيڻ لڳو ته هنن جي وسطي
همدردي، نفرت ۾ بدلجي ويندي. پر هن سگهو ئي محسوس ڪيو
ته ائين نه هو. هنن عورتن جي اکين ۾ اها ئي محبت ۽ مهربانيءَ جي
جهلڪ هئي.

هن چيو ”هاڻو، مون کي ديول مان لوڏي ڪڍيو ويو، ڇو جو
مان پنهنجي ئي قبر پنهنجي هنن سان کوٽڻ لاءِ تيار نه هوس.
پنهنجي دل فريب ۽ مڪر کان تنگ اچي چڪي هئي. مون کي
غريبن ۽ مسڪينن جو مال هڙپ ڪرڻ کان بچا ايندي هئي. پنهنجي

ذهن اهو نه قبولو ته مان اوجھ ۽ جاھل ماڻھن جي خبر ڪري
موجود ماڻيان. مان انهيءَ لاءِ هڪاليو وس جو منهنجي جسم کي
انهن ڪنڊن ڪمرن ۾ ٽاپڻ ۽ راحت ميسر نه ٿي. جن جا دسدر
تنگ جهوپڙين ۾ ڏينھن گذاري رهيا آهن. منهنجي سڀ هو ڪڏو به
قبوليو جو رنڙ عورتن ۽ ڀٽير ٻارن جي ڳوڙھن جي ٻڻيءَ ۾ رھايو
ويو هجي. منهنجي زبان ان دعا اچارڻ کان نڪار ڪيو. ھا وڏي
پادري سادن ۽ ايمان وارن کي پئس سان وڪندو هي. مان
ڪوڙھين وانگر ڪڍيو ويس. ھو ته مان انھن مادرس ۽ راھن کي
مقدس ڪتاب جا اھي نڪرا ٻڌي ٿو ھوس. جن نڪرون انھن
کي پادري ۽ راھب بنايو ھو.

نوجوان ماڻ ٺي ويو. ماءُ ڏي: ھر جي گھڻو کان دادو متاثر
ٿيون ۽ هن جي غمگين مگر سندر جھري ڏنھن گھوري ٺھارڻ
لڳيون. راحيل پاڻ ۾ مان ھو. ”تنھنجا پيءُ ماءُ ڪٿي آھن؟ ڇا ھو
جيئرا آھن؟“

نوجوان ڏکوئيندڙ لهجي ۾ ورائيو. ”مون کي نه پيءُ آھي. نه
ماءُ ۽ نه رھڻ واسطي گھر.“

راحيل ڊگھو ساهه ڀريو. مري ڳوڙھا لڪائڻ خاطر. پنھنجو
منھن ڦيرائي ديوار طرف ڪيو.

نوجوان جو چھرو. ھنن عورتن جي مھرباني ڏسي ٻھڪي آيو.
ھن وري ڳالھائڻ شروع ڪيو: ”منھنجي عمر ست سال ھئي. جو
منھنجا ماءُ پيءُ گذاري ويا. منھنجي ڳوٺ جو پادري. مون کي
پادري بنائڻ واسطي قزحيا جي ديول ۾ وٺي ويو. اتي جا پادري مون
کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيا. ۽ منھنجي حوالي ڳڻڻ جو ڌڻ ڪيو ويو.
جڏھن مان پندرھن سالن جو ٿيس. تڏھن مون کي بدنما ڪارو

لباس پهر ٿو ويو ۽ محراب جي سامهون پهاري، مون کي ڇهه
 ”حد ۽ سندس سر جي سامهون ڏسڻ کان نه منهنجو ناڻو ٿيو
 صعب ۽ برهنه گاريءَ جي وقت ڪندس... ان کان اڳ جو مان هنن
 جو معذب سمجهان يا ڦر، اطاعت ۽ برهنه گاريءَ جي معنيٰ سمجهان
 يا هنن جي سڱ راهن کي ڏسي سگهان، جن تي هنن مون کي وٺي
 وڃڻ چاهيو ٿي، مون هنن جا چيل اکر ڏهرايا، منهنجو نالو خليل
 آهي، پر ان ڏينهن کان پادرين مون کي برادر (Brother) سڏڻ
 شروع ڪيو. حقيقت هيءُ آهي ته هنن ڪڏهن به مون سان ٻارن
 وارو ورتاءُ نه ڪيو، هو پاڻ عمدا ڪاڏا ۽ لذت گوشت کائيندا هئا ۽
 مون کي سڪل ماني ۽ پاروٿو پوڙ ڏيندا هئا. پاڻ بهترين شراب
 پيئندا هئا ۽ مون کي گوڙهن مليل پاڻي پيڻو پوندو هو. خود نرم
 بسترن تي آرامي ٿيندا هئا ۽ مون کي سوئرن جي واڙي ۾ اونداهي ۽
 سرد ڪوٺيءَ ۾ پٿر جي بيچ تي سمهاريندا هئا. آءٌ پنهنجو پاڻ کان
 سوال ڪندو هوس ته مان ڪڏهن پادري بڻجندس ۽ ڪڏهن نهر
 پادرين وانگر عيش جي جيون گهاريندس؟ جڏهن ائين ٿيندو ته هنن
 مون کي انهن شرابن جي خوشبوءِ پریشان نه ڪندي ۽ مان احرار
 طعامن کي حسرت جي نگاهن سان نه ڏسندس، پر نه وڏي ناغريءَ
 جو آواز ٻڌي ڏڪندس، پر منهنجون اميدون ۽ منهنجا سڀا ئي سڀا
 ئي رهيا، جوتہ آءٌ ساڳيو ڳنوار ئي بڻيو رهيس، ڳئون ٻارندو
 رهيس، پنهنجي پٺيءَ تي ڳورا ڳورا پٿر ڍوٽيندو ۽ هنن سان رهر
 کولتندو رهيس، مون کي ٻي ڪا اهڙي جڳهه ڪانه ئي سمجهي
 جتي وڃي پنهنجو پيٽ پالي سگهان. پادرين مون کي اها ئي تعليم
 ڏني هئي ته هنن جي جيون جي طرز ئي صحيح ۽ عين مذهبي واٽ
 آهي. هنن منهنجي روح کي مايوسي ۽ رضا تي راضي رهڻ جي سبق

را حيل چيو، "ڪنهن جي راءِ ۾ اهو ايمان هوندو آهي،
ڪيترائي ان کي خدا جو انسان کي عطا ڪندڙ وڏو مڃين ٿا، پر هو

زندگيءَ ۾ مسرت ۽ راحت ڪونه يا دسڻ ۽ مڙڻ تائين مصيبتن ۾ ۽ گذارين.

خليل جواب ڏنو، ”اهڙا عقدا ۽ اهڙي تعليم، جي انسان کي تباھ حال بنائين ٿا، سي بيڪار آهن. اهي احساس به ڪورا آهن جي رڳو غم ۽ نااميدي پيدا ڪن ٿا، جو ته اهو لازمي آهي ته انسان خوش گذاري، خوشيءَ جا خزانا ميسر ڪري، پورهيو خوشيءَ جو بنياد آهي. انسان، نادان ۽ اڻڄاڻ ٻار ٿي دنيا ۾ اچي ٿو ۽ پورهئي سان جيون جي سندرٽا جي رازن کان واقف نٿي ٿو. هيءَ اها حقيقت آهي جا مون مسيح ناصريءَ جي تعليم مان حاصل ڪئي ۽ اها ئي آهي اها روشني جا منهنجي اندر چمڪي ۽ جنهن مون تي اها حقيقت آشڪار ڪئي ته ديول هڪ، وندا هو غار آهي، جنهن جا رهاڪو ۽ ٻيون شيون خوفناڪ يوتن وانگر آهن ۽ مون کي تباھ ۽ ناس ڪرڻ لاءِ ڏينهن رات رڌل. هيءَ ئي اهو راز آهي جو ان خوبصورت جهنگل مون تي پڌرو ڪيو، جتي وڻن هيٺان، بک ۽ اڃ کان مجبور ٿي وڃي ڳوڙها ڳاڙهندو هوس، ۽ پوءِ نيون نيون سوچون جنم وٺنديون هون. هڪ ڏينهن منهنجو ذهن صاف ٿي ويو ۽ من ۾ سچ جو احساس جاڳيو، ۽ پاڻ ۾ حوصلو بلند ٿيندي محسوس ڪيم. ان وقت ئي مان پادريبن وٽ ويس. کاڌي کائڻ کان پوءِ ديول جي دلڪش باغيچي ۾ ائين ويٺا هئا، جيئن ڊڳا اوڳارڻ وهندا آهن. مون پنهنجا ويچار پڌرا ڪرڻ جو پڪو پھ ڪيو ۽ هنن جي مجرمانه روش، منافقت ۽ گمراهي جي باري ۾ مقدس صحيفي جا حوالا ڏئي، ڌيان ڇڪائڻ چاهيو. مون چيو، اسين ٻين کان الڳ ڇو زندگي بسر ڪري رهيا آهيون، غريبن جي نذرانن تي عيش اڏايون ٿا، هنن جي پگهر ۾ ڳوڙهن ۾ ڳوهيل ماني کائون ٿا، هنن کان زمين ڦري، ان

مان نفعو حاصل ڪيون ٿا. جو اسان ڪاهليءَ ۽ بيڪاريءَ ۾ دشمن گذريون ٿا. جو نه ماڻهن کي ڄاڻ ۽ تعليم ۽ خوشين سان سڙائڻ ڪريون ٿا. مسيح ته اوهان کي بگهون جي وچ ۾ رڌون ڪري موڪليو هو. توهي تعليم توهان کي رڌڻ جي دومان بگهڻ بدئي چڏيو آهي؟ جهن صورت ۾ اوهان کي انسان ڪري سڏا ڪيو ويو آهي. تنهن صورت ۾ اوهين انسانن کان پري جو ٿا رهو؟ جيڪڏهن جيون جي قافلي ۾ اوهين پاڻ کي سانهن ٿا سمجهو ته پوءِ وڃو ۽ وڃي ٻين جي رهبري ڪيو. توهين غربت ۾ حياتي گذارڻ جو عهد ڪيو ٿا. تنهن هوندي به شهزادن وانگر رهو ٿا. اطاعت ۽ عبادت جا دعويدار آهيو. تنهن هوندي به انجيل جي حڪمن جي نافرماني ڪريو ٿا. پاڪدامنيءَ جو لباس ڏڪيو ٿا. تنهن هوندي به توهان جون دليون شهوت سان نمٽار رهن ٿيون. توهين ظاهر ائين ٿا ڪيو ته توهين دنياوي چيزن کان بي نياز ۽ بالاتر آهيو. پر اصل ۾ مڙني ماڻهن کان وڌيڪ لالچي ۽ دولت جا عاشق آهيو.

”انهيءَ ڪري اچو ته ديول جي هيءَ وسيع جاگير. ڳوٺ جي ماڻهن کي موتائي ڏيون ۽ انهن جو مال. جو اسان ڦهاريو آهي. سو واپس هنن جي کيسن ۾ وجهون. اچو ته پکين وانگر پڪري وڃون ۽ انهن ڪمزور انسانن جي خدمت ڪريون. جن اسان کي سگهارو بنايو آهي ۽ انهن ڳولن کي سڌاريون. جن جي نذرانن تي اسان عيش پني اڏايا آهن. اچو ته هن نااميديءَ ۽ غم جي ساگر ۾ گهوٽا کائيندڙ قوم کي سچ جي روشنيءَ ۾ مسڪرائڻ ۽ قدر جي نعمتن. جيون جي آزاديءَ ۽ سندن ۾ راحت ۽ خوشي حاصل ڪرڻ سيکاريون. عوام واسطي بڪليمون برداست ڪرڻ. اسان جي موجوده عيس ۽ آرام کان وڌيڪ واکاڻ جوڳو آهي. بازيڙيءَ

سار همدردی ڪرڻ، هن ديوار جي ديوارن اندر آرام سان وهڻ کان
هزار درجا بھر آهي. ڪمزورن ۽ مجرمين کي ڊر ڏلاسو ڏيڻ، بوجھ
بان ڪرڻ ۽ ڊگھا سجدا ڏيڻ کان وڌيڪ سٺو ۽ فائدي واري خبر

آهي. "X

خيل پوري ساهي کڻي وري چيو، "مون کي اھري دليريءَ سان
ڳالھائيندو ڏسي، نادرين جا ڏند، چن سان لڳي ويا. هنن کي اعتبار
ٿي نه ٿي آيو ته منهنجي وھيءَ وارو نوجوان به ڪڏهن اھري قسم
جون ڳالھيون ڪري ٿي سگھيو. جڏهن مون ڳالھائي پڻ ڪيو،
تڏهن هڪ پادري ڏند ڪريندي چيو، "اڙي ڪميٽا، تنهنجو من
ايترو وڏي ويو آهي جو اسان جي سامھون اھڙي بڪواس ڪرڻ
ٿو!" ٻئي چتر جي نموني چيو، "ڇا اها ڏاھپ تو انهن ڏورن ۽
سوئرن کان سڪي آهي جي ساري چمار تنهنجا ساٿي رھيا آهن؟" ڇا
به هڪ ٻئي ڌمڪي ڏيندي چيو، "تو کي ان بغاوت ۽ بدتميزيءَ جو
جلد ئي مزو چڪايو ويندو." ان بعد هو اتان ائين هليا ويا جڏهن ته اسان
ڪورھ جو مريض هوس. انهن مان ڪن وڏي نادرِيءَ وٽ وڃي
سڪايت ڪئي، جنهن مون کي سانجهيءَ جو سڏايو. هن مون کي
سخت سزا ڏني. ڇههڪ هٽايا ۽ هڪ مهينو جيل ۾ ورتو. ٻين
مسيحي هوب مذاق اڏائي، خوشيون ملھايون. مون کي هڪ ٽن ڏينھن
سگ ۽ گد ۽ گند سان ٻريل ٽڪوٺڙيءَ ۾ بند ڪيو ويو. اسان پورو
مھينو ان ٻير ۾ پورو رهيس، جتي مون سج جو سونهرو سڪو
ڏٺو ۽ چين جتن جي خبر ٿي. ان سڄي ڏينھن ۾ محسوس نه ڪيو.
ها به خبر نه پوندي هئي ته منهنجي سج ايترو ۽ ڪڏهن رڻ
سرو ۽ ٻي، منهنجا ڏند ۽ ٻي ان شخص جي قدمن جو اوڀر پڌندا
ٿين. مون واسطي سڄي ملڪ مانيءَ جا ٻه ڇاروڙ ۽ سرڪي جو ٽن

پيانو کڻي آندو هو. مھيني کان پوءِ جڏھن مون کي ٻاهر ڪڍيو ويو ۽ پادريين منھنجو هٿو حسم ۽ آندو منھن ڏنو. جڏھن اس خيال ڪيو هوندو ته مار بڪ، ج ۽ سڙا جي ڪري معاوت جي راند کان باز آجي ويو هوندس. وقت گذرندو ويو ۽ مان سوچيندو رهيس ته ھا ڪجي جو هي پادري سج ڏسي ۽ عوامي جنون جو آواز ٻڌي سگھن. پر منھنجي سوجھ بھڪار هئي. هنن جي اکين تي صدين جا ونڊ هي برد جرحل هئا، جي چند ڏينھن ۾ هٿي نه ٿي سگھيا. ۽ هنن جي ڪنن ۾ ڪجهه پيل هئي، جا پٿر بنجي چڪي هئي ۽ نرم گرين سان ان کي ڪيڏن مشڪل هو.

ڪجهه ساعتون سانت رهي. سٺي ٺٽا ساھ پئي پريا. مريرو چيو، ”جا تو پنھنجا امي لفظ وري پادريين جي آڏو ورجايو. جو هنن توکي اهڙي خوفناڪ رات ۾ ٻاهر لوڌي ڪڍيو، اهڙي رات، جڏھن انسان دشمن تي به مهربان بي پوندو آهي؟“ پر نوجوان جواب ڏنو، ”جنهن وقت طوفان تيز ٿي ويو، ان وقت مان پادريين کان الڳ ويٺو هوس. هو باھ جي چوڌاري ويهي پاڻ کي گرم ڪري رهيا هئا. ان سان گڏ اوياريون لهواريون ڳالھيون ڪري ۽ پٽ شٽ هٿي پاڻ کي وندرائي رهيا هئا. مون انجيل کوليو. جڏھن هنن مون کي اڪيلو ويٺو ڏٺو، تڏھن هو منھنجي مذاق اڏائڻ لڳا. مون هنن طرف ڪو توجهه ڪونه ڏنو، پر ڪتاب بند ڪري دري کان ٻاهر نھارڻ لڳس. منھنجي ماٺ، اڳ تي سڀڙول جو ڪم ڪيو، هو غضبناڪ نگاهن سان مون ڏانھن ڏسڻ لڳا. آخر انهن مان هڪڙي چيو: اي مرشد وڌا، جا بڙهي رهيو آھين؟... مون ڳالھائڻ واري ڏانھن ڪونه ڏٺو. البت بلند آواز ۾ هي آبت بڙھڻ لڳس، جو وڻ مڙيدار ميوو نه ٿو ڏئي، ان کي وڌيو ۽ ساڙيو ويٺو آهي.

پورھو نہ گندراھری سکر ۱۱ و نثر نی مستور ۱۱
 ۱۱ آن پورھنی جی کماٹی، مار مار حرا، ۱۱
 کی کرا نہ آھن، اھری محض شی کراشی ۱۱
 آھی، تنھن کی کاڈو کارانی.

"مون ادا آيت توهي ته نذري هڪ گهري مٿس سي وس. جنهن
 ڪنهن لڪل مٿس هٿن جي زان ٻڪري وري شئي. سو هو وري اڳتي
 به منهنجي مذاق اڏائڻ لڳا. سو هٿن مان هڪري ڇڏي. سو هٿن
 ڪلام کور گهمرا برهيو آهي. سو کي ضرورت ئي نه پيو.
 اهو ڪلام هڪ گنوار جي وٽ. مون وري سو به جي سو.
 اهو ڪلام برهيو ۽ سمجهيو هڪ. سو کيس ڇا به پيو.
 باري جي سردين م هو مٿس. سو کيس ڇا به پيو.
 توهين هٿن جي نذران سي موهيو. هٿن مٿس هٿن جي مٿس.
 جو رس جو پيو. سو هٿن جي مٿس. سو کيس ڇا به پيو.
 منهنجي ڇڻن مان آهي. هٿن مٿس. سو کيس ڇا به پيو.
 وڌي مون کي استرو زور مٿس. هٿن مٿس. سو کيس ڇا به پيو.
 ان کان پوءِ هن پنهنجي چور مٿس. سو کيس ڇا به پيو.
 چئي منهنجي هٿن مان انهن کسي وري. سو کيس ڇا به پيو.
 وڌي مٿس. سو کيس ڇا به پيو. سو کيس ڇا به پيو.
 مٿس. سو کيس ڇا به پيو. سو کيس ڇا به پيو.
 گهڙو پيو. سو کيس ڇا به پيو. سو کيس ڇا به پيو.
 کان ٻاهر اچي هٿن. جيئن هن وقت مٿس. سو کيس ڇا به پيو.
 هن کي فرمانبرداري سڏارين. هن کي وٺي. سو کيس ڇا به پيو.
 ته ملي قدرت جون آفتون هن کي مٿس. ان کان پوءِ منهنجي
 حڪمي شرح مهني قوتجو. جيئن اهو ڪفر جو زهر. جو هن ڪفر

جي ڪيون ۾ به سڃاڻجي ويو آهي، سو پوئتي نٿي نه اچي وڃي.
جي هو مونس اچي ۽ الجھڻون ڪري، ڪيسون ڪري ڪڍين ۽
دروڙو نه کولجو، جو نه پوءِ جو سج، صوفن جي وٿن جي وچ ۾
پڪوئڻ سان، صوفن جو فل بيدانه ڪندو.

”ڏرين هڪدم مون کي پڪڙيو ۽ سڄو ڏي ڪري ٻڌو
سو ڪري ڪلندا هليا ويا. در بند ڪرڻ کان اڳ، مون هڪ ڀاڱي
کي چوندي ٻڌو، ڪانه تائين تون بادشاهه هئين، ڳئون ۽ مرون
تنهنجي رعيت هئا، پر مرشد وڌا، اڄ اسان توکي لوڏي ڪڍيو آهي.
وڃ ۽ وڃي ڳجهن ۽ پڪهڙن کي سڳار، نه پهاڙن ۽ حرن ۾ ڪيئن
رھو آهي.“

خليل هڪ ڊگهو ساهه وٺي، نه ڏاڍو حيرت ۽ رنج ۾
ڏکويل آواز ۾ چيائين، ”اڳي ۽ هاڻي ڪي به ڏين ۾ موت جي سڀني
۾ ڏکي ڪڍيو، مون هنن ڏين ۾ ڪم ڪيو، پر وڙهي ڪين ڪن
وڃي ۽ ٿي ڪڍيو، پر ڪم ڪرڻ ۾ ڪم ڪرڻ ۽ پرف
منهنجي ڏين ۾ ڪم ڪرڻ ۾ ڪم ڪرڻ ۽ منهنجي
بدن ۾ ڪم ڪرڻ ۾ ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ
ڪڍيو ۽ ڪم ڪرڻ ۾ ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ
وڃي.“

تو ڪجهه ماڻ ٿي ويو، ٻئي ڏينهن هن ٿي ۽ ڪم ڪرڻ ۾
ڏسندڙن رهڻ، ڪم ڪرڻ جي اندر کي سمجهي وڃي ۽ ڪم ڪرڻ ۾
پهچي ڪم ڪرڻ ۾ ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ
”تو واقعي ٿي سج جي واٽ ۾ وڙهيون ڪڍيون ۽ ڪم ڪرڻ ۾
مري ڪيو، طوفان ۽ برف گلي ٿي ڪم ڪرڻ ۽ ڪم ڪرڻ ۾

پڇ مري نه تو سگهي.“

هڪ ڪي وڌيڪ سڪامي ۽ سندر هڪ سي ک هڪ س سدي
 آهي، اهڙي هڪ ج هڪ هڪواري هوڪري ۽ جي دل جي س س ر
 واهورو بيدا ڪري حسندي شي ۽ جنهن ڪري ڪنهن ڏسهن جي
 ياد مڃي ويندي آهي ۽ حسندي جي تمڻن جو م س ٿاڻن جون
 بخشيندو آهي.

خليل کي احساس هو ته ميرس جو م س، م س - تنهن هڪجي
 رهيو آهي، ۽ جا هڪنک هن جي دل ۾ آهي س ميرس جي دل ۾ م س
 ڏکي رهي آهي. هو اهو سوچي خوش سو، م س ڪئي وقت حال
 آيس ته هن جي هٿن وچن کان سو، هو ڏسو صبح ۾ ڪوهري
 وانگر غائب ٿي ويندو. هن وڃڻو س هن صبح اندر زندگي به
 عجيب آهي. اتفاق ۽ حادثن سان برور، هڪ ڏسهن به سبب
 ماڻهو غمن جي غار ۾ ڏڪيو وڃي سو ۽ پئي ڏسهن بنا دن خوشين
 جي بلندي تي پهچي وڃي سو، ڪنهن مان نادرين جي وچ ۾ مجبور
 ۽ مظلوم انسان هوس، م س جي ردي سان هنن جي عذاب ۽ شول
 جو مقابلو ڪندو رهس، ۽ پوءِ موت جي منهن ۾ حملو ورس.
 منهنجي حياتي بهي وئي ۽ اح مون کي هڪ سدر ۽ نوجوان
 نينگريءَ جي ويجهائي ۽ محبت ملي رهي آهي. م س هڪري سي
 ڳالهه آهي: جي راحيل کي معلوم ٿي وڃي ته دن مان ڏڪاريل
 نوجوان سندس ڌيءَ سان پریت جا سج لڳائي رهيو آهي ته هوءِ ها
 چوندي؟ ائين ته نه سوچيندي ته مون هن کي موت جي منهن کان
 بچايو ۽ ان جو اجورو هو هن طرح ڏئي رهيو آهي ۽ هن ڳوٺ جا
 اڻوجھ ۽ سادا رهاڪو، جڏهن ٻڌندا ته هڪڙو نوجوان، جنهن
 ديول ۾ پرورش پاتي ۽ اتان هڪاليو ويو، سو هن ڳوٺ ۾ اچي
 هڪ سندر نينگريءَ سان عشقبازي ڪري رهيو آهي ته هو جا

ٻڌندو ته ڇا چوندو؟ ۽ جيڪڏهن ڳوٺاڻن، منهنجي ڏهن مان
 هڪن سميت سڀ ڳالهون ڳوٺ جي ناريءَ کي وڃي ٻڌن ته
 هو ڇا نه ڪندو؟

۷ ڇڏو جي ڀرسان ويٺو. ڇڏو پنهنجي دل سان اهي ڳڻيو.
ڪري رهيو هو ۽ مريم هن جي چاهي جي قبرين گهيرون ڪي غور
سان ڏسندي. هن جي سوچن جو آواز پنهنجي سيني مان نڪرندي
محسوس ڪري رهي هئي.

پئي ڏينهن، ڳڙڪيءَ مان خليل ٻاهر مانريءَ طرف ڏسي رهيو هو، جتي وڻ ۽ بهار برف ٻه ائين ويجهيل هئا، جيئن ڪنڊن ۾ مردو مڙيا اهي هن جي نرسان پئي ۽ ٻاهرين دنيا ڏسڻ لڳي، خنجر سري اڃان به هن جي وڌيڪ ويجهو هو. جڏهن پنهني جون ڪيون مٿيون ته هن ٻڌو سامهه ٻري، پنهنجو مٿن ڦيرائي، اکيون بند ڪري ڇڏيون. هن کي ائين محسوس ٿيو ڇڻ هن جي جسم مان ڇڻ نڪرندي پئي وڃي.

ڪهريءَ کان پوءِ، مريم حوصلو ڪري سڄو "جڏهن هيءُ برف پگري ويندي ۽ رستا کلي ويندا ته تون ڪيڏانهن ويندين؟" خليل پنهنجون وڏيون وڏيون اکيون کوليون ۽ پري اٿڻ ڏانهن

نهار ٻڌي ورائيو ”مون کي ڪجهه خبر نه آهي“
 مريم جو من ماندو ٿي ويو ۽ اکيون هيٺ ڪري ڇڏيون. هن
 هن ڳوٺ ۾ ڇو سو رهي ٿي، منهنجي ويجهو، ڇا هس جي حساس،
 دور ڊس جي حياتيءَ کان بهتر نه آهي؟“

خليل هنن نطن جي ميناج ۽ آواز جي سنگت ۾ برڪت ٿي
 جون لڳو ”هن ڳوٺ جا ماڻهو اهو پسند نه ڪندا ته ڇوڪرن مان
 نيكالي مليل شخص سندن روح ۾ رهي. هو پادرين جي مخالف کي
 خدا جو منڪر سمجهندا آهن.“

مريم ڪجهه نه ڪئي. هن کي ڪو جواب نه سڄيڻو. هنن
 ٻيٽ کي ٽيڪ ڏيندي ڇو ”مريم! هنن ڳوٺائن پادرين کان اها ئي
 تعليم حاصل ڪئي آهي ته هو هر ان شخص کان نفرت ڪن جو
 عقل ۽ سوچ کان ڪم وٺي سو. هو نهين پادرين جا ٻوٽلڳ ۽
 هنن وانگر اهڙن انسانن کان پري رهن يا، جي جيون آزاديءَ سان
 گذارين يا ۽ غلامي قبول نه يا ڪن. جيڪڏهن مان هن ڳوٺ ۾ رهي
 پيس ۽ ان جي رهائش کي چير ته اي ٻائرو! آڃو ته هنن پادرين
 جي ايڏي نوٽواري نه ڪريون، پر پنهنجي عقل، شعور، ضمير ۽
 ذهن جي روشنيءَ ۾ زندگيءَ جون نيون وايون ڳوليون ته هي ڳوٺ
 هوندا ته هي ماڻهو گمراهه آهي ۽ اسان کي ڪفر يو سڏي ڪري.“

خليل، مريم جي اکين ۾ نهاري، گفتگو جاري رکندي ڇو
 ”مريم! حقيقت هيءَ آهي ته هن ڳوٺ مون تي جادو ڪري ڇڏيو
 آهي. ذهني روشنيءَ مون کي پادرين جي حبي مان آڃو ڪرايو. هن
 ڳوٺ ۾ اچڻ کان پوءِ مان پاڻ کي هڪ ئي غلاميءَ ۾ ڦاسندو
 محسوس ڪريان ٿو. مون هتي هڪ اهرو گل ڏٺو آهي، جنهن جي
 خوبصورتيءَ مون کي پاڻ ڏي مائل ڪيو آهي ۽ جنهن جي خوشبوءِ

مڙهجي ڏن، دماغ کي سرهاڻ سان ٻري ڇڏيو هي مان...
 ڏسار ٿو نه ڪر، ڪنڊن جي وچ ۾ آهي مان هڪ ڏسار...
 برادر ڪرڻ ٿو ڇاهيان مان ان نظري جي واپ وٺڻ ٿو ڇاهيان...
 هاڻي ٻا ته ڳوٺ جي هن گل کي حدي پرچار لاءِ ڏسڻ جي ڇند...
 ڪرڇ نه ٺهڻ هليو وڃان، يا ته ان گل وٽ رهي، انهن ڪنڊن جي...
 ان گل کي گهريو ويٺا آهن، تن جي وچ ۾ پنهنجي هن سان...
 پنهنجن نظرين ۽ ويچارن جي قبر کوسان. مريءَ، تون ئي ٻڌ، ته...
 مون کي ڇا ڪرڻ کپي؟

مريءَ اهي ٻول ٻڌي ائين ڏکي وئي جيئن رباب جي هير ۾...
 گل ترور ڪندا آهن، هن جي ڏن جي ڪرڻن، هن جي گلن کي...
 پهڪائي ڇڏيو ۽ سرمائي ڇڏي. ”ٿو ۾ ڪا لڪل سگهه آهي...
 فيصلو تون پاڻ ڪري سگهين ٿو. پر ائين نه ٿو ٿي سگهي ته ٿو...
 پنهنجي پرچار سان هن ڳوٺ جي ڪنڊن کي گل بنائي ڇڏين.“
 اها هئي اها گهري، جڏهن خليل ۽ مريءَ جون دليون مري...
 وٺو ۽ انهن جي شخصيتن مان اهري جوت ٽڪئي جنهن ڏند کي...
 هٿائي چارئي طرف روشن ڪري ڇڏيا.

طبقاتي سماج جي سروعات کان وٺي اڄ تائين حڪمران...
 مذهبي پيشوائن کي موروثي برتري حاصل ٿي رهي آهي. ان ريت...
 انساني سماج کي حڪمران ڇڏيو آهي. ان جڪر مان ڇند تدبير...
 ڇندي جڏهن طبقاتي سماج جو خاتمو آندو ويٺو. ان واسطي هر...
 مرد ۽ هر عورت کي سموري ۽ عملي جاکوڙ ڪرڻي پوندي.

موروثي برتريءَ جي دعويٰ ڪندڙ پنهنجا محل پورهيت جي...
 هڏين تي جوڙيندا آهن ۽ مذهبي پيشوا پنهنجي عبادتگاهه ۾...

وازن جي ڦيرون تي ٿيندا هئا. غريب هارين جون سڀني
پڪارين ۾ اهو به پادري پنهنجو سا ڌن جي ڪنسي سويٽ وڌائيندو
اهي حاڪم، ڳٺوار طرف ٺهڻ لڳا. هر ڳڻج وڃي پهچندو،
پر سرمائيدار ڏانهن مرڪي ٺهڻ لڳا. حاڪم، ڳٺوار جو منهن
هجن جي دعويٰ ڪري ٿو ۽ پادري، مذهب جي نمائندگي ڪري
جي. پر حاڪم ۽ پادري ٻئي ڳڻج پورهن، هارين ۽ ڳٺوار جي
جسم کي تباهه ۽ ذهن کي ڪرو ڪري ٿا ڇڏين.

لبنان، جو قدرت جي نعمتن سان مالا مال آهي، اتي حاڪم ۽
پادري گڏجي هاريءَ کي ڇڪيندا هئا ۽ هاري پنهنجيوازن جي
ڪمائيءَ جو اڌ حاڪم جي حوالي ڪندو هو، جيئن تلوار کان بچي
۽ اڌ پادريءَ کي ڏيندو هو، جيئن هن جو روح آسماني لعنت کان
محفوظ رهي.

لبنان ۾ موروثي برتريءَ جو دعويٰ دار، پنهنجي محل وٽ بهي
چوندو آهي: ”مان بادشاهه جي طرفان توهان جي جسم جو منگ
بنايو ويو آهيان.“ ۽ پادري، عبادتگاهه جي ممبرن تي بهي آڪر جي
چوندو آهي: ”خدا مون کي توهان جي روح جو نگهبان ڪيو
آهي.“ پر لبنان وارا خاموش رهندا آهن، ڇو ته هي سمور ذهن بغوت
نه ڪندا آهن ۽ بي جان جسم احتجاج نه ڪندا آهن.

شيخ عباس، جو هن ڳوٺ جو مالڪ ۽ حاڪم هو، سو
پادرين کي بيحد پائيندو هو. هو هنن جي دهر ۽ تبليغ جو محافظ
هو، ڇو ته پادري هن جي هارين کي زميندار جي ناهيدار ۽ غلامي
ڪوٺڻ جو وعظ ڪندو رهندو هو.

ان ڏينهن جڏهن خليل ۽ مريم جي محبت، بلندين کي ويجهو
پهچي وئي ۽ راحيل هن جي ڊيبل جذبن کي شفقت سان ڏسي رهي

هئي، ڳوٺ جي نادري عباس، شيخ عباس وٽ آيو، اهي ڄاڻي
 ”باڪ نادرين سرڪس نوجوان کي وڏي دٻول مان ڪڍي ڪڍو
 هو. اهو ڪفر ۽ ملحد بن هفتن کان هن ڳوٺ ۾ آيو آهي، ۽ سمنان
 جي بسواھ راحل جي گهر ۾ رهيو پيو آهي.“ السام انري بي بي
 نه ڪئي پر وڌيڪ هي به چيائين ته: ”جنهن ميطان کي ديون مان
 تري ڪڍيو ويو آهي، سو هتي اهي فرسو پنجن نه سو سگهي اسپين
 حاصلون. ته اسان جو ڳوٺ ڪنڊ جي حورن کان بچيل رهي. اسان
 جو فرض آهي ته اسپين هن نوجوان کي سهڻن گهرن ۽ پٺن مان ائين
 لوقي ڪڍون. جڏهن هن کي ديو، من ڪڍيو ويو آهي.“

عباس رڳو ”نه ئي ڪنڊ جي ڪنڊ ۽ نه نوجوان ڪفر جي
 مرض ۾ مبتلا آهي، منهنجي ذمعي ۾ ڪو به ڪم آهي جي به هو
 نه رڍن جو ڌڻ هن جي حوسي ڪري هن کي ڏي. پر هو ڪم وٺون
 يا ڪوڊر ڏئي ڪسي ڪڍون. اسان کي مڙس جي ضرورت آهي ۽
 هڪ سگهارو نوجوان هي اهي نڪتو هن ته اسان کي خبر پئي
 ڪي ۽ نه هن کي ڌڪا ڏئي ڪڍڻ تهرجي.“

بادريءَ جي حمن تي مڪر نري مرڪ نادري بي. هن پنهنجي
 چاچين ڏانهن ۽ مر آڱريون فيريدي چيو، ”جڪڊهن هي نوجوان
 ڪم جو هجي ها ته نادري هن کي هو ڪڍن ها، هو ته هن وٽ
 رڍن ۽ ڍڳين جا بي حساب ڌڻ آهن ۽ تمام وسيع نوڪ واري زمين
 آهي. ديون جي ماڻهي، جو زب مون وٽ مهمان بي اهي نڪتو هو،
 تنهن ٻڌايو ته هي نوجوان نادرين اڏو ڪفر جون آبتون پڙهندو هو
 ۽ هن اهري جرئت کوز پيرا ڪئي. نه رڳو ايسرو، پر هو نادرين بي
 چونڊو هو ته هي ڪيت، هي ڌڻ، هيءَ دولت ۽ مان مٿي غور،
 ڳوٺن کي واپس ڪريو ۽ توهين ڏيس جي ڪنڊ ڪنڊ ۾.

مڪر جي وحو ۽ ماڻهن کي دوستدار ۽ پاڪي ڪندڙ ۽ دڙي ۾
 برحار ڪريو ۽ اهو عمل ۽ دڙي ۾ ويهي بچاءُ ڪرڻ کان پوءِ
 آهي. ماڻهي مون کي اهو به ٻڌايو ته اڄ ۽ بڪ جي سڃي، مسجن
 جي مار ۽ قيدخاني جي اونداهه به هن ڪافر کي صحيح راهه تي
 نه سگهي. پاڻ شيطان جو هن تي سروس غلبو ٿي ويو، حسن ۽
 ڪجري جي ڊبر جي گندگي ۽ ڀر جييت جتا وڌندا آهن.

شيخ عباس ائين اتي ڪڙو ٿيو جيئن چيتو حملي ڪرڻ کان اڳ
 نورو پوئتي هٽندو آهي. هو ڪهڙي کن ماڻ رهيو ۽ سو، جوش ۽
 ڪاوڙ مان دند ڪرتيندي بلند آواز ۾ نوڪرن کي سد ڪيائين. بي
 نوڪر بچندا آيا ۽ هن جي حڪم جو انتظار ڪرڻ لڳ. شبح در
 ڪري هن کي چيو، ”راڄل رن جي ڪهر ۾ هڪ ناسي نوجوان آهي.
 جنهن پادرين جي پوشاڪ بهري رکي آهي. ويو ۽ هن کي رسين ۾
 ٻڌي، مون وٽ وٺي اچو. جي اها رن ڪنهن به فسر جي دست
 اندازي ڪري ته هن کي به وارن کان پڪري برف تي گهلي هيدانهن
 آيو، هو ته مجرم جو مددگار به مجرم ٿيندو آهي.“

نوڪرن ڪنڌ جهڪايو ۽ پنهنجي آڻا جي حڪم جي پوڻوري
 ڪرڻ لاءِ ٻاهر نڪري ويا. شيخ عباس ۽ پادري اتي بيٺي بيٺي سو
 سوچڻ لڳا ته نوجوان ۽ راڄل سان ڪهڙو سلوڪ ڪيو وڃي.

ڏينهن گذري ويو هو. رات، برف سان ڍڪيل حانن مان
 پنهنجو پاڻو وجهي جڏو ٿيو. اونداهي ۽ سرد فضا ۾ تارا ٻڪي
 رهيا هئا. هارين پنهنجن ڪهرن جا در ۽ ڳرڪيون بند ڪيون ۽ ديتا
 ٻاري، چلڻ جي چؤڌاري ويهي رهيا. رات جون اساهيون هنن ڪهرن
 جي چؤڌاري ڦيرا ڏينديون رهيون.

ان نائي راحيل، مريم ۽ خليل چلهه جي حوڌاري وٺي ماني کائي رهيا هئا ته دروازو کٽيو ۽ شيخ عباس جا نوڪر اندر گهري آيا. راحيل گهٻرائجي وئي ۽ مريم جي وٽان رڙ نڪري وئي. پر خليل ناسر ۾ رهيو. هو ته هن کي ڪاٺو هو ته ائين نيندو ۽ ان لاءِ ذهني طرح ناڻ کي تيار رکيو هئائين ۽ هونءَ به اهڙي قسم جون لاهيون جارهيون ڏسي هو دل ۾ سوچيو هو.

هڪ نوڪر وڌي اهو ۽ خليل جي ڪلهي تي هٿ رکي چيائين: “ديول مان نڪتل نوجوان تون ئي آهين؟”

خليل وراتيو “ها، مان ئي ڪار سوکي جا ڪي؟”

نوڪر چيو “اسين دعوت ۾ سوکي رسين ۾ ٻڌي، شيخ عباس جي جاءِ تي وٺي هلون. جي سو ڪرڻ ڪٿي نه توکي مثل پڪر وانگر گهلي وٺي وينداسين.”

راحيل اتي بيٺي. هن جو منهن ٻيٺو ٿي ويو ۽ هن جي نرڙ ۾ گهٽج پئجي ويا. هن ڪنبنڌر لفظن ۾ چيو “هن جو قصور ڪهڙو آهي جو شيخ هن کي گهرايو آهي؟ ۽ توهين هن کي ٻڌي وٺي وڃڻ چوڻا چاهيو؟”

مريم ڏکويل آواز ۾ چيو “هو اڪيلو ۽ توهين ئي چٽا، تڏهن به هن کي رسين ۾ ٻڌڻ جي ايذاءَ ۽ ذلت ۾ وٺي وڃڻ چوڻا گهرو؟”

نوڪر ٿيڙي ۽ چڙ مان واکو ڪندي چيو “جا هن ڳوٺ ۾ ڪا اهڙي عورت ٿي سگهي ٿي جا شيخ عباس جي حڪم تي اعتراض ڪري؟”

ائين چئي هن هڪ ٿلهو توڙهو ڪڍيو. خليل اتي بيٺو. هن جي چهري ۾ ڪو ڦيرو نه آيو. هن جي چپن تي پيرواهي ۽ واري مرڪ

"خليل" نوجوان جواب ڏنو.

سهنجو ڄاڻو ڪهرو آهي، ڇا ڪو رهاڪو آهي؟

بحو

جس ۾ هارين ڏانهن نهاريو جي هن کي ڇوڪرو ۽ ڇوڪري
جي نظر سان ڏسي ۽ هن ڇوڪري ۽ ڇوڪري ۾ مطلب غريب ڇوڪري
منهنجو ڄاڻو آهي ۽ هي ڪندا وارا منهنجي وٽ آهن
شيخ عباس سوڪ مان مرڪندڙ ڇوڪري ۽ ڇوڪري سان
مٿي ٿو ڳنڍين. سي توکي سزا ڏين ٿا ڇاڪاڻ ته جن کيس کي ٿو
سهنجو وطن ٿو ٻڌائين، اهي توکي جڳهه ڏين ٿا ڳهرن.

خليل ورائيو "بي شعور غلام قومون پنهنجن ٻڌاءَ سوين کي
بڪري پنهنجن ٿي هن سان ظالمن جي سنڌوليءَ جي حوالي
ڪنديون آهن ۽ موٽي بيل ڳوٺ پنهنجن گهنگهرن جو ڦر ۽
ڪندا آهن. هي ڳوٺاڻا، جن مون کي تنهنجي سامهون پيش ڪو
آهي، سي تنهنجا غلام ۽ بي شعور آهن. هنن ان تي به نه سوچيو آهي
ته هو پنهنجي رت، ست ۽ پگهر سان پورهيو ڪري جو ڪجهه
ڪمائين ٿا سو توکي ڇو ٿا ڏين ۽ هنن جي ڪمائيءَ تي تون ته
محل ۾ رحيم ٿو ۽ هر عيش ڪرين ٿو. پر هو پاڻ بيت بڪيا ۽ انگ
اگهه ڇو آهن؟ هو ان تي به ويچار نه ٿا ڪن ته جا زمين مون
جنوري سندن سڃڻ کي جڳهه نه ٿي ڏئي. سا ظالمن ۽ لالچن کي
ڇو نه ٿي ڳر ڪائي ڇڏي؟"

شيخ عباس هڪ اڌنگو ۽ جڙتو ٺهڪ ڏنو. ڇڻ نوجوان جي
پڌري ڪيل سح کي، ڳوٺاڻن جي ذهن ۾ بهرحال کان روڪيندو
هجي. پوءِ ڇوڻ لڳو "ڇا تون ديول ۾ ڳنوار نه هئين؟ جي اهو
درست آهي ته پوءِ ٻڌاء ته تو اهو ڏٺ ڇو ڇڏيو ۽ اتان ڇو تڙيو

وئين؟ ڇا تو اهو سمجهو هو ته هڪري ڪافر لاءِ، پادري جي مقابلي ۾ ڳولڻا وڌيڪ بر ۾ دل آهن ۽ توکي قبول ڪندا؟“

خليل ورائيو، ”مان ڳنوار هوس، پر ڪاسائي نه هوس. مان ڏڻ کي سرسبز ۽ آباد چراگاهن ڏي وٺي ويندو هوس ۽ نه ٺوٺ زمين ۽ گنجن نڪرن طرف. مان ڏڻ کي زندگيءَ جي ميساج طرف وٺي ويندو هوس ۽ ويرائين کان پري رکندو هوس. مان سانجهيءَ جو ڏڻ کي واپس وٺڻ ۾ وٺي ايندو هوس ۽ ان کي بگهرن ۽ حسن جو ڪاڇ بڻجڻ لاءِ ماري ۾ حدي نه ايندو هوس. مان جانورن سان اهو سلوڪ ڪندو هوس. جي تون انسانن جي ڏڻ، جي هينر اسان جي چوگرد اچي گد بيا آهن، انهن سان اهروسلوڪ ڪرڻ ها، ته تون اڃ اهڙي عاليشان محل جو مالڪ نه هجين ها ۽ هي ويچارا تنهنجين اونداهين جهونزين ۾ بک نه مرن ها. جي تون هنن اڀوجھ ڳولائڻ سان اهڙي هلت هلين ها، جهري مون ديول ۾ ڍڳن ڍورن سان هلي، ته تون هن ريشمي تخت تي براجمان نه هجين ها ۽ تنهنجي سامهون هي بيٺل غريب، وڻ جي سڪل ٽارين وانگر نظر نه اچن ها.“

شيخ اهڙي چرپر ڪئي جا هن جي اندر جي بي آراميءَ جو ڏس ڏئي رهي هئي. هن جي نرڙ تي پگهر جا ٿيڻا جهلڪڻ لڳا. پر هن پنهنجو چهرو درست رکيو، جيئن سندس رعيت تي سندس دل جي ڪيفيت پڌري نه ٿئي. هن سان اشارو ڪري چيائين ”تو کي رسين ۾ ٻڌي هتي ان ڪري نه آندو ويو آهي ته تون واهيات گفتگو ڪرين، پر توکي هتي ان واسطي حاضر ڪيو ويو آهي ته هڪ بد راهه ڏوهاريءَ وانگر تنهنجي وٽ پڪڙ ڪئي وڃي. توکي خبر هجڻ ڪپي ته تون هن وقت هن ڳوٺ جي سردار، امين اشهابي يداالله جي جانشين جي سامهون پيو آهين ۽ الياس پادريءَ جي به سامهون، جو

ان معص ديول جي نمائندگي ڪري ٿو. جنهن جي ٿو بيمعص
ڪئي آهي. ان ڪري پنهنجي الزامن جي صفائي ڪرڻ ڪرڻ يا دوه
باسي. اسان جي سامهون ۽ هن مير جي سامهون جهڪي رحم جي
درخواست ڪر. اسين توکي معاف ڪنداسين ۽ توکي ائين هٿي ڏنار
بنائينداسين. جيئن تون ديول ۾ هئين.

نوجوان بيرواهيءَ مان اتر ڏٺو ”ڏوهاريءَ جو انصاف ڏوهاري
نه ڪندو آهي ۽ ڪافر جي صفائي ڪنهن ڪار نه ٿيندو آهي.“

ائين چئي، خليل صفي جي چڻي پاسي نظر ڊورائي، پوءِ ماڻهن
ڏي مهر ڪري چيائين ”هي شخص، جنهن کي توهان جي بيوسيءَ ۽
فرمانبرداريءَ توهان جي ڪيئن جو مالڪ بنائي ڇڏيو آهي، تنهن مون
کي رسين ۾ جڪڙي ان لاءِ هتي گهرايو آهي ته توهان جي سامهون
هن محل، جنهن جي پيڙهه توهان جي ابن ڏاڏن جي هڏن تي رکي
وئي آهي، تنهن ۾ منهنجي پڪڙ پڇاڙ ڪري، ۽ هو شخص، جنهن
کي توهان جي عقيدن ۽ توهان جي ايمان، توهان جي ديول جو
پادري بنايو آهي، سو منهنجو انصاف ڪرڻ آيو آهي. هو مون کي
سزا ڏيڻ ۽ خوار ڪرڻ ۾ شيخ جو سهڪار ڪرڻ ٿو چڱي ۽
توهان هر طرف کان تيزيءَ سان ڊورندا هتي آيا آهيو ته مون کي
پيرا ۽ عذاب ۾ مبتلا ۽ رحم لاءِ ڪيسبون ڪندي ڏسو. توهان
پنهنجي ججهن جي گرم گود ڇڏي، اهو ڏنڊار ڪرڻ آيا آهيو ته
ڪيئن توهان جو پٽ ۽ توهان جو ٻاءُ نورهي ۾ ڇڪريل اندو وڃو
آهي. هڪ ڏکويل سڪار کي سڪار، ۽ جي ججهي ۾ ڏسڻ آيا آهيو.
توهان هڪري مجرم ڪافر کي عدالت جي اڏو پيل ڏسڻ آيا آهيو.
اهو مجرم مان ئي آهيان ها، اهو ڪافر مان ئي آهيان، جنهن کي
طوفان گهلي توهان جي ڳوٺ ۾ اچي ڦٽو ڪيو آهي. هاڻي منهنجي

ڳالهه ۽ منهنجو احتجاج ٻڌو. پوءِ مون تي رحم نه ٿو مون سان انصاف ڪريو، جو ته رحم، ضعيف ۽ خطاڪار انسان تي ڪيو ويندو آهي ۽ بيگناهه شخص انصاف جو گهرجائو هوندو آهي. مان توهان جو انصاف قبول ڪندس، چوڻ پوري قوم جي راءِ سان يڪراءِ ٿيڻ کي مان صحيح سمجهان ٿو. پر فيصلو ڪرڻ کان پهرين کليل ذهن ۽ غور سان منهنجيون ڳالهيون ٻڌو، پوءِ جيڪي توهان جو ضمير چوي ان موجب انصاف ڪريو. مون چيو آهي ته مون کي ڪافر ۽ پاڻي سڏيو ويو آهي، پر توهين منهنجي قصور کان واقف نه آهيو. توهان ڏسي رهيا آهيو ته مون کي چورن ۽ قاتلن وانگر ٻڌو ويو آهي، پر توهان کي منهنجي خطا جي خبر ڪانهي. هنن وسندي ۾ گناهه جي حقيقت ڪوهيري جي پردي ۾ لڪل رهندي آهي، پر سزا ائين ٻڌي ڪئي ويندي آهي جيئن اونداهي رات جو ڪڪرن پريل آسمان تي وڃ جي تلوار.

”حاضرين! منهنجو گناهه اهو آهي ته مان توهان جي غلاميءَ جو شعور ۽ توهان جي برباديءَ جو احساس رکان ٿو. منهنجو گناهه اهو آهي ته مان توهان جي ٻڃڻ کي پيار ڪريان ٿو. مان توهان کي ٻڌائڻ چاهيان ٿو ته مان توهان مان آهيان، منهنجن ابن ڏاڏن هن علائقي ۾ جيون گذاريو ۽ هتي دفن ٿيا. مان هن ڌرتيءَ جو ڄاڻو آهيان. توهان سان منهنجو ڌرتي ۽ انساني جو ڳانڍاپو آهي. اوهان سان منهنجو اهو ناتو آهي جو هڪ بورهيت جو ٻئي بورهيت سان ٿيندو آهي. توهان ۾ ۽ مون ۾ فرق فقط اهو آهي جو مون ۾ اهو شعور پيدا ٿي چڪو آهي ته جيڪي ماڻهو اسان جي بورهيت جي ڪمائيءَ تي عيش، ادئين، تن جي غلاميءَ کان چوٽڪارو حاصل ڪيو وڃي. مان جڏهن ديول ۾ ڳتوار هوس، تڏهن جهنگل ۾ ڍڳا

دور جاري رهي جهونڊ ۾ ڏسڻ ۾ اچي ٿي ته ڪنهن به
 هوس مون دٻوڙ ۾ ڏٺو. ڏسڻ ۾ اچي ٿي ته ڪنهن به
 وڻگر هوس. جنهن جي ڏٺا، رڳو اهي ڏٺا آهن. ڏسڻ ۾
 بهي وڻ ۾ ڪوڙن ڏٺو. رڳو مون ۾ ڏٺو. ڏسڻ ۾
 ڏٺو. ڏٺو. رڳو ڪي ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو.
 ر ۾ ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو.
 منهن تي ر ۾ ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو.
 ٽڪڙن ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو.
 ڪڏ. مون ڪڏهن به ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو.
 ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو.
 ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو.
 ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو. ڏٺو.

”توهين پنهنجي دل کان پڇو ته اسان مان ڪنهن آواز بلند
 ڪيو آهي ۽ اهو ڪير آهي جنهن چپ ڪولڻ جي دليري ڪئي آهي؟
 مون کي خبر آهي ته توهان جون مظلوم دليون هر ڏينهن فریاد ڪن
 ٿيون ۽ هر رات درد کان ڪڙهن ٿيون، پر توهان پنهنجي دل جو
 آواز نه ٻڌو. توهان ان شخص وانگر آهيو جنهن تي سڪتو خاتيل
 هجي. هو پنهنجي سيني جو آواز نه ٻڌندو آهي، پر هن جا تيماردار
 اهو آواز ٻڌندا آهن.“

”توهين ئي ٻڌايو ته ڏينهن ۾ اهو ڪهڙو وقت آهي جنهن ۾
 توهان جو روح بيقرار نه ٿيندو هجي؟ برهم ڦٽي، جو، جيئن جي
 جاکوڙ جي مجبوري توهان جي نين تان ننڊ جو ڪيپ هڻائي ٿي ۽
 توهين غلامن وانگر پنهنجي هليا وڃو ٿا. منجهند جو جڏهن توهان
 جي دل چاهي ٿي ته سج جي ساڙيندڙ ڪوڙن جي تيرن کان بچي،

ون جي خانو ۾ وڃي سامهون سو نه هوندي ٿي ڪري نه ٿا سگهن
 شمار جو بڪا ٿا جڏهن گهرن دي موو نه ڏسه نه ٿا ٿا
 واسطي سڪل ٻاروسي ماني ۽ پاتي، کان سواءِ ڪجهه ڪونهي...
 جو جڏهن بڪاوب توهان کي ٻريل ٿي هتي تي ڪجهه ڏکي ڪري
 ٿي ۽ توهان سمهي يا رهو ته توهان کور سر جوڪ ٻري س...
 ويهو، حوت توهان کي وهر نو ٿي ته سڄي عرس جو روز توهان
 جي ڪنن ۾ اچي رهيو آهي.

"تنهن کان سواءِ ساڻ جي ڪهري من آهي، جڏهن ڏک ۽
 حسرت توهان جي دل ۾ واسو نه ڪري ٿي؟ ربيع جي موسم ۾
 جڏهن فطرت نئون لباس پهريندي آهي، توهين پنهنجي کس جي نين
 پرگهور ڪندا آهيو حسن ماءُ ٻار جي ڪري سو، ٻارو ٿي ڪنڪ
 سان پنهنجي اڃا جون گنديون ۽ گدام سوس آهيو، پر توهان کي
 پوسي کان سواءِ ڪجهه نٿو نه هوندو آهي، وري خريف جي موسم
 ۾ توهين ميوا ميزندا آهيو ۽ انگورن جو رس ڪندا آهيو، پر
 توهان جي نصيب ۾ هوندو آهي سرڪو ۽ ڪاڪر ڪوڪر، سرويءَ جي
 رت ۾ جڏهن فطرت جا قهر شروع ٿيندا آهن ته چلهه جي ناسي ۾
 ويهي، برف ۽ طوفان جي غضبناڪين کان خوفزدہ ٿي، ڏڪندي وقت
 ڪائيندا آهيو... اي هاربو! اها آهي اوهان جي حياتي... اي تياھ
 حال انسانو! اهي آهن توهان جون راتيون، جي توهان جي روح تي
 چانيل آهن... اي مسڪينو! جي توهان جي دل ۽ رسواڻي... اهو
 آهي دردناڪ ۽ لڪل فرياد، جو مان توهان جي اندر جي اونهان
 مان نڪرندي ٻڌو... مان خبردار ٿي ويس، مون پاڻ سنالي ورتو ۽
 پادريين سان بغاوت ڪيم، ۽ هنن جهڙي رهي ڪرتي، کان الڳ ٿي
 ويس، هنن مون کي ڪافر ۽ ڦريل چئي، مون کي ديول مان نيڪالي

ڏٺي هئي. مان هي اسر به توهان کي تباهي ۽ ڏاڍا ڏيان ۽ نه هتي جي ويجهو رهي جنهن گذاريان ۽ توهان جي ڳوهرن سان سهنجي ڳوهرها ملايان. مون کي رسن ۾ جڪڙيو ويو ۽ توهان جي مڃي دشمن سامهون پيش ڪيو ويو. هو توهان جي ڪمائي هٿ ڪئي تو ۽ توهان جي مال مان امير بنجي ويو آهي ۽ جنهن جي وٽ گدامن ۾ توهان جي محنت جو ميوو پريو پيو آهي.

”ڇا هي شيخ پاڻ کي توهان جي ڪيڙيل زمين جو مالڪ نه سمجهي؟ ڇا هو توهان کي پنيءَ جي پيداوار کان پالهو نه ٿو رکي؟ ڇا شيخ جا وڏا توهان جي ابن ڏاڏن جو ساڳي ريت حق هٿ نه ڪندا هئا؟ توهان ڏسو ٿا ته قانون هنن جي هٿ ۾ آهي ۽ هو توهان لاءِ تلوار جي نوڪ سان قانون لکندا آهن. پادري به توهان جي وڏن ۽ توهان جي پورهئي تي، ڌرم جي نني ۾ ڌارو پئي هنيو آهي ۽ دولت جا انبار ڪنا آهن. شيخ ۽ پادري توهان جا حق ڦهلائڻ ۽ توهان جو رت چوسڻ لاءِ هڪ ٻئي سان ٻٽ آهن. توهان ڏٺو نه آهي ته پادري توهان کي، شيخ آڏو جهڪڻ جي هدايت ڪندو آهي ۽ شيخ توهان کي پادريءَ جي پيروي نه ڪرڻ تي ڦٽلعت ڪندو آهي.“

”توهان ٻڌو نه آهي ته خدا، حضرت آدم کي چيو هو ته محنت ڪري روئي کائو، جو پورهيو نه ٿو ڪري تنهن کي کائڻ جو حق نه آهي. پوءِ هي شيخ، توهان جي پيشانيءَ جي بگهر مليل ماني جو ٿو کائي؟ ڇا خدا هن واسطي خاص فرق رکيو آهي. هن کي توهان جو سردار بنايو آهي ۽ توهان کي ان ڄاڻل گناهن جي سزا پيو ڏني؟ ڇا خدا ئي توهان کي غلام بنائي حياتي گهارڻ لاءِ موڪليو آهي ته توهان پورهيو ڪري کيتي ڪريو، پر کائڻ لاءِ توهان وٽ ان جو دائو به نه هجي ۽ رات ڏينهن محنت ڪري محل

اڏيو. پر منو لڪائڻ واسطي اوهان وٽ جهوپڙي به نه هجي؟ ها
توهان جو خدا اهڙو بي انصاف ٿي سگهي ٿو؟ ڇا توهان حضرت
عيسيٰ جي اها چوڻي ٻڌي آهي ڇا هن شاگرد کي چئي هئي ته: جو
ڪجهه ڏيو مفت پر ڏيو ۽ جو ڪجهه وٺو مفت پر وٺو ۽ اهو تڏهن
ٿيندو جڏهن توهان ٻين جي پورهئي جي ڪمائيءَ مان پنهنجي گهر
۾ سون ۽ چاندي گڏ نه ڪندا... پوءِ هي پادري ڪنهن جي تعليم
هيٺ پورهيو نه ٿا ڪن ۽ دعائن نذرانن ۾ سون ۽ چاندي ڪڍي ٿا
ڪن؟ توهان ڌرمي ڪتابن موجب يهودا تي لعنت ٿا موڪليو جو هن
پنهنجي آقا کي چانديءَ جي عيوض وڪڻي ڇڏيو. پر توهان ان
شخص جي چوڻا واکاڻ ڪريو. جو هر روز توهان جي زندگين جو
سودو ڪري ٿو؟ بدبخت يهودا ته پنهنجي قصور تي بچتا هو، پر
هي ماڻهو گات اوچو ڪري، سون جا هار ۽ قيمتي منڊيون پائي
توهان جي سامهون ڦري رهيا آهن!

”توهان کي اهو نه ٿو ٻڌايو وڃي ته حضرت عيسيٰ سچ لاءِ
سر ڏنو. هو سچ جي ڪري صليب تي ٽنگيو ويو، پورهئي جو سچ.
هن چيو ته پورهيو سچ آهي ۽ پورهئي جو پورو اجورو حاصل ڪرڻ
سچ آهي. هن ٻين جي پورهئي جي ڪمائيءَ مان سون ۽ چاندي گڏ
ڪرڻ کان روڪيو. اڄوڪي زماني ۾ ان طريقي سون ۽ چاندي گڏ
ڪرڻ کي ”سرمائيداري“ سڏيو ٿو وڃي. اهڙي منع ڪرڻ ڪري
يهودين، جي ٻين جي پورهئي جي ڪمائيءَ مان سون ۽ چاندي گڏ
ڪندا هئا، تن حضرت عيسيٰ کي صليب جي ڦاسيءَ تي چاڙهي
ڇڏيو. يسوع مسيح سچ لاءِ سوريءَ تي چڙهيو، ان لاءِ ته توهان ۾
سچ جو روح پيدا ٿئي. پر توهان کي خبر آهي ته هي پادري توهان
جي ان سچ جي روح کي قتل ڪري رهيا آهن، محض ان لاءِ ته

رڻ ٻٽ جي رستي مهلن جا مراڻهي وڌندي رهي ۽ ڪنهن به شين جي
موري چوندي ۽ سمجهن جو حق ۽ حشر ڪري رهي وڃي ۽
”هن کان ڪتاب کسيو، هن جو جوڻو ڦريو، هن جو ڪو به
سڌن ڪيو ۽ پوءِ هن جي نريءَ تي نقد رفر ڏنو. هن به ڪنهن به
معاف ڪري ڇڏيندو ۽ محبت مان مرڪندو. هن جي ڪنهن به
هٿو. هن جي منهن تي تڪون اچيو، هن جو گلو ڊهايو، پوءِ هن
کي ڪاڏي جي ميز تي وهاريو. هو سڀ ڪجهه وساري توفان جا
ضمار ۽ پيڻ جون شيون ڳڙڪائڻ واسطي پنهنجي حيله جو پيو به
کولي ڇڏيندو. هن جي خدا جو انڪار ڪريو، هن جي عقيدن تي
گهٽ وڌ ڳالهائيو، هن جي ايمان جي مذاق اڏايو، پوءِ هن وٽ
سراب جي بوتل ۽ ميون جي ٻوڪري موڪلي ڏيو، هو توسان کي
سڀ ڪجهه معاف ڪري ڇڏيندو ۽ خدا به هن جي بندن سامهون
توفان جي برڪت جون دعائون گهرندو.

”هو عورت کي ڏسندو آهي ته هن کان منهن ڦيري وڌي ٿو ۽
بر چونندو آهي اي آدم جي ڌيءَ! مون کان پري هلي وڃ، پر پوءِ
پنهنجي دل ۾ سرڻاٽ ڪندو آهي ته عورت کان سواءِ رند ڪي عذاب
آهي. هو نوجوان جو ڪرڻ ۽ چوڪرڻ کي هٿ ۾ هڻي وڃي
ڏسندو آهي ته ظاهرِي طرح ته چونندو آهي اها بيمعزي آهي، گم
آهي، پر اڪيلائيءَ ۾ نڌو ساھ ڀري چونندو آهي ته اهي سرعت ۾
اهري روايت جي ستياناس ٿي، جنهن مون کي جيون جي راجن کان
بري رکيو آهي ۽ مون تي زندگيءَ جون لذتون حرام ڪيون آهن.
ماتهن کي چونندو آهي ته ٻين جا عيب اوتائون درگذر ڪريو، پر
پاڻ پٿرڏليءَ سان انهن جا روح دوزخ جي حوالي ڪندو آهي، جي
سائنس اختلاف ڪندا آهن، يا سندس عين طرف اشارو ڪندا آهن.

هو توهان سان ڳنھائڻ وقت گھريءَ گھريءَ پنهنجون اٿيون
انگاس طرف ڪٽندو آھي. پر سندس خيال سارو وقت واسنگ
وانگر توهان جي ڪسي ۾ هوندو آھي. هو توهان کي ”س“
”ڌيءُ“ ڪري پڪاريندو آھي. پر هو پڌري شفقت کان اٿو
هوندو آھي. هو کير پياڪ ٻار ڌيءُ ڌسي نه مرڪندو آھي ۽ نه
ڪنهن ٻار کي پنهنجي هنج ۾ ڪٽندو آھي. هو توهان کي چونڊو
آھي ته دنيا سان دل نه لڳايو، پر توهان هن جي ڪردار کي غور
سان ڏسندؤ ته هو ڏينهن رات ان دنيا کي چٽريو پيو آھي. هو
توهان کان هر وقت مال ۽ دولت ملڻ جو آسائو رهي ٿو. جي توهان
هن کي ڪجهه ڏنو ته ظاهري طرح توهان کي وڏيون وڏيون
دعائون ڏيندو، جي توهان ڪجهه نه ڏنو ته هو توهان کي دل ٿي دل
۾ گاريون ڏيندو. عبادتگاه ۾ هو توهان کي نصيحتون ڪري ٿو ته
مسڪينن ۽ محتاجن جو خيال رکو، پر سندس گھر جي چوڌاري
بکيا سٺن هٿن رهندا آهن ۽ هن جي آڏو خيرات لاءِ هٿ ٽنگيندا
رهندا آهن، پر هو نه ڪجهه ٻڌندو آھي ۽ نه ڏسندو آھي. هو
عبادت وڪٽندو آھي. جو هن جي عبادت نه خريد ڪندو آھي. ته
هن کي ڪافر ڪوٺيندو آھي ۽ هن کي بهشت کان وانجهو ڪري
چڏيندو آھي.

”اي عيسائيو! هي آھي اهو شخص جو توهان کي ڊيڄاري ٿو.
اي مسڪينو! هي آھي اهو پادري جو توهان جو رت چوسي ٿو. هيءُ
اهو پادري آھي جنهن جي ساڄي پاسي صليب جو اهڃاڻ آھي ۽ کاٻي
طرف کان هو توهان جي دٻيل تي قبضو ڪري ٿو. هي آھي اهو
همراه جو توهان جو خادم بنجڻ بدران توهان جو آقا بنجي ويو
آھي. توهان هن کي پاڪ پادري سمجهو ٿا، پر هو شيطان آھي. هي

اهي اهو پاڇو جو توهن تي ٻاڻڻ ٿيڻ کان وٺي موت تائين توهن جي
ذهن تي حاوي رهي ٿو. هيءُ آهي جو شخص جو روح رات مون کي
ذليل ڪرڻ آيو آهي، جو ته پنهنجي ذهن ۾ مسيح - صريءَ جي
دشمنن سان بغاوت ڪئي، جو توهن پورهين سان محبت ڪري ٿو
۽ جنهن کي مسيح جي سر ۾ صليب تي رکيو ويو.

هاڻي توهن پنهنجي ڪو به ڪم ڪرڻ جي بهانه ڪري ڇڏين ۽
محسوس ٿيڻ لڳو ته هو ڪم ڪرڻ جي بهانه ڪري ڇڏين ٿا.
هن جو اهو بهانه ٿو ته هو ڪم ڪرڻ جي بهانه ڪري ڇڏين ٿا.
هو ٿو ته مسيح جي سر ۾ صليب تي رکيو ويو.
معيرو ٿيو آهي. ڪم ڪرڻ جي بهانه ڪري ڇڏين ٿا.
ٻڌايو آهي اهي ته ڪم ڪرڻ جي بهانه ڪري ڇڏين ٿا.
جاگيرداري سرڪار جي ڪم ڪرڻ جي بهانه ڪري ڇڏين ٿا.
جي مرضي ۽ سان ڪم ڪرڻ جي بهانه ڪري ڇڏين ٿا.
ڪي انهن عهدن تي نه چوندو آهي ته جاگيرداري سرڪار جي
طبقاتي سماج جو توهن ۾ معيرو ٿيو آهي ۽ ڪم ڪرڻ جي
زميندارن، حاڪمن ۽ پادري جو برادر صفتو، ٻين جي ڪمائي،
توهان هارين ۽ پورهيتن جي ڪمائيءَ تي عيش ڪندو آهي. اهو
طبقاتي چاهي ٿو ته توهن سان ٿيڻ ذليل ۽ جاهل رهو، جيئن هو توهان
جي ذهن تي حڪومت ڪندا رهن ۽ توهان جي جسمن کي پنهنجي
غلاميءَ ۾ رکي، پنهنجي مطلب لاءِ استعمال ڪندا رهن. ان لاءِ هو
توهان جي جسمن کي جڳڙي رکڻ ٿا ۽ توهان جي ذهن کي
عقيدن جو آفيم ڪارائيندا رهندا آهن. توهان سگهارن سريرن وارا
آهيو، پوءِ ڪمزورن وانگر ڇو ٿا جهڪو؟ توهان آزاد ڄاوا آهيو،
پوءِ غلامي جو ما قبول ڪريو؟ توهان ڏسو ٿا ته اهو طبقاتي توهان

جي ڀرڻ ۾ رهي وئي. ان وقت ۾ ڏهه ڏينهن وٺي ويا هئا. هو پوءِ الله جي رڳو ۾ ڏٺو. ان وقت ۾ هو ڏٺو ته ڪجهه اهو ڀرڻ ۾ ڏٺو. ان وقت ۾ هو ڏٺو ته ڪجهه ڪوئي هنن ۾ ڪي ائين ڪيو ته هو مان ڏسندڙ ۾ ائين ڪيو ته هو هن جي زندگيءَ ۾ ڪندو ته خوشحال انقلاب اتي به هن جي ڪم ۾ خلل نٿو پوي. هن ۾ ڏٺو ته هن ۾ ڪي هاتي پنهنجن ۾ هنن ۾ ڪي هنن جو ويس ڏيکائڻ جي ضرورت نه رهي هئي. پوءِ هنن ۾ ڏٺو ته اڄ رات مون جيڪي توهان سان ڳالهيون ڪيون آهن، تنهن ڪري هي مون کي ديون مان ڪڍيو ويو ۽ جا حقيقت هئي توهن جي دلين ۾ سمائجي وئي هئي، تنهن مون کي رسين ۾ پڌرائي سڃ جي سامهون اچي بيهاريو آهي. هاتي جيڪڏهن توهان جي ڪوبه جو شيخ (زميندار) ۽ توهان جي ديول جو پادري مون کي ڦاسي ۽ مڃا ڏيندا، تڏهن به مان فرحت محسوس ڪندس. ان طوفاني رات جو، مون پنهنجي ذاتي زندگيءَ لاءِ بڪار ڪئي هئي، پر منهنجي اڄوڪي بڪار ڳوٺ جي هارين، ملڪ جي پورهين ۽ دنيا جي عور واسطي آهي.

سلسل جي هنن لفظن ڳوٺاڻن جي دلن ۾ جنبس اتي ڪري ۽ هو جوش کان بيقرار ٿي لڳا. هنن جا ذهن صاف ٿي ويا ۽ هو جي اکين مان جهالت جا پردا ڪڍي ويا. مورين جي نيشن ۾ به هتي ڀرجي آيو. پر نسخ عباس ۽ نادر الساس ڪاور مان ڪنهي رهيا هئا ۽ اهڙي طرح ئي باسا بدلائون ڄڻ ته ڪنهن جي سڃ تي سمهاري ويا هئا. هنن چاهيو بي نه هو خليل کي خاموش ڪرائين، پر هو ائين ڪري ڪونه سگهيا، حوت خليل جي ڳالهائڻ ۾ طوفان جهڙي تيزي هئي ۽ ٻڌندڙ هنن کي دنيا جي هر چيز کان بيخبر ٿي

ٻڌڻ ۾ بدل هئا. تقرير ختم ڪري، موشن هٽي، خليل، راحيل ۽ مريم جي وچ ۾ وڃي بيهي رهيو. گهري سان جائزي وٺي، چيو: خليل جو روح ٻڌندرن جي روحن ۾ سمائجي ويو هو ۽ شيخ، مادري ڳالهائڻ جي سگهه کان محروم ٿي ويا هئا.

پوءِ شيخ عباس اسي ڪرو ٿيو، هن جي شڪل ڦري وئي هئي ۽ هن جو رنگ سٺو ٺڄي ويو هو. هن منهن ۾ گهنج وجهي، ڪرڪيو ڪري حاضرين کي چيو، ”اي ڪٿو! توهان کي ڇا پي ويو آهي؟ ڇا توهان ٻڌو ڪونه ٿا؟ ڇا توهان ڄا ٻڌن ڪرا ٿي ويا آهن، جو هن ڪافر کي بچ بچ ڪرڻ جي لائق نه رهي آهي؟ ڇا هي شيطان جو روح، توهان جي روح تي غلبو ڪري ويو آهي ۽ هن جي جهنمي جادوءَ توهان جي پانهن کي ٽپ ڪري ڇڏيو آهي. جو اوهين هن کي سزا ڏيڻ جي سگهه وڃائي وڌ هو؟“

اٺين چئي هن ميان مان تلوار حڪمي ڪڍي ۽ خليل تي حملو ڪرڻ لاءِ هن دانهن دوريو. پر ڳوٺاڻن مان هڪ سگهارو شخص اڳتي وڌي وڃ ۾ پيو ۽ چيائين، ”اي سردار، پنهنجي تلوار واس ميان ۾ رک نه ته تلوار جو جواب تلوار سان ڏنو ويندو!“

شيخ کي ڏکڻي پيدا ٿي ۽ هٿ مان تلوار ڪري پيس. هن واکو ڪري چيو، ”هڪ ٽڪي جو نوڪر، آقا جي سامهون ٿي سگهي ٿو؟“

ان شخص ورائيو، ”ايماندار نوڪر، ظلم ۽ بدڪاريءَ ۾ پنهنجي مالڪ سان مددگار نه ٿيندو آهي. هن نوجوان سح کان سواءِ ڪجهه نه چيو آهي ۽ رڳو حقيقت جي اپار ڪئي آهي.“

هڪ ٻيڙي اڳتي وڌي پٺرائي ڪئي، ”هن نوجوان ڪابه اهڙي ڳالهه نه چئي آهي جو هن جي وٽ پڪڙ ڪئي وڃي ۽ هن کي سزا ڏجي.“

هڪ ضايعان بلند اواز ۾ چيو، ”هن شخص نه دن جي
بحرسي ڪئي آهي ۽ نه خدا جو اندڪار ڪيو آهي. هن لي مٿان
جو ٿو چوين؟“

راجل ۾ به ڳالهائڻ جو حوصلو نٿو ۽ سڏهون آهي
چيائين، ”هن نوجوان پنهنجي ڳالهين ۾ اسان جي دٻن جي ترجماني
ڪئي آهي ۽ اسان جو ڌٻيل حال ٻڌايو آهي. ان ڪري جو به هن
جو وار ونگو ڪندو سو اسان سڀني جو دشمن هوندو.“

شيخ ڏند ڪرتيندي چيو، ”تون به سرڪسي سي ڪرين.
تساڪي. ڇا تو اهو وساري ڇڏيو ته پنج سال اڳ جڏهن تنهنجي
مڙس سرڪسي ڪئي هئي ته هن جو ڪهرو حسر ٿيو هو؟“

راجل جوش کان ڳرهي پي وئي ۽ هي ڳجهه ٻڌي، ماڻهن جي
مڙ ڏي منهن ڪري چيائين، ”ٻڌي رهيا آهيو؟ هي قابل، جوش جي
گهڙيءَ ۾ پنهنجو ڏوهه باسي رهيو آهي. ها ماتهو نه هوندا هئا ته
منهنجو مڙس پنيءَ ۾ قتل ٿيل ڏٺو ويو هو؟ ڇا توهان نه هوندا هئا
ته خونيءَ جي خبر پئجي نه سگهي. جو هن ڪٿان لڪي وار ڪيو
هو؟ پر شيخ عباس جي ٻڌي چڪا آهيو ته خوني ڪو هو؟ دسو
قابل ٻڌرو پي چڪو آهي. ۽ هو اهو شخص آهي جو توهان جو
پارسي آهي ۽ توهان جو انا آهي. ڪٿاهه، هن جي زرد جهري سي
ٻڌڻ اکرڻ ۾ لکيو پيو آهي. دسو ته هو پنهنجو جهرو ڪٽڻ نه
حائي رهيو آهي. جيئن توهان جون اکيون اهو ڏسي نه سگهن. هي
مٿسور سردر، سنڌي باريءَ وانگر ڏکي رهيو آهي. هي جابر
حاکم، هينئر ڏوهاري غلام جيئن توهان جي سامهون پيو آهي.
اسان اوهو اهو خوني ڏٺو آهي ۽ ان بدڪار هستيءَ تان ڀڄڻو
آهي. جنهن مون کي بسوا ۽ منهنجي ڌيءَ کي ڀڃڻو پيو آهي.“

رحيل جي فريد جانفزا، شيخ عباس تي وڃ ونگر ڪرڻا،
 ن سان گڏ مردن جو سور ۽ ضلطن جون دانهون هن جي دماغ کي
 گهرو ڪري ويون. هو بدحواس پيو ويو. يادري هن کي سهرڙو
 ڏيڻ لاءِ آيو. هن کي سهي تي ويهاري، نوڪرن دي مهر ڪري
 چيائين، ”هيءَ عورت، ڄا توهن جي ڏاڏي ڪورڙو اثر ۾ هئي رهي
 آهي، تنهن کي گرفتار ڪريو ۽ هن کي ڪافر نوجوان سان وڃي قتل
 ۾ بند ڪريو. جو شخص توهن کي روڪيندو، سو به دونه ۾
 شريڪ سمجهيو ويندو ۽ هن ونگر ڏيڻ کان محروم ڪيو
 ويندو.“

پر نوڪر خريائي ڪونه هو ۽ مٿ ۾ حسد جي پنهني ناسن
 کان بيٺل عورتن، راحيل ۽ ميرم دي سندس رفا هي پئي عورتون.
 خليل جي ساڃي ۽ ڏاڏي پڻ پسنهون هون. جن به ۾ هجن، جن کي
 کولي هينئر خليل اڏامن وارو آهي ۽ هنن جي مدد سان ڪڪون نائين
 وڃي رسندو.

يادريءَ جي ڏاڏي ڏکڻ لڳي. وري به نوڪرن دي نهاري
 چيائين، ”توهان پنهنجي ڏاڏا سان نمڪ حرامي ڪريو ۽ هن ناسي
 ڪافر نوجوان ۽ هن ڪورڙي ضلطان واسطي بغاوت بيا ڪريو؟“
 نوڪرن جي جمعدار جواب ڏنو، ”اسان بيت خاطر شيخ عباس
 جي نوڪري پئي ڪئي. اسين هن جا غلام نه آهيون.“ ٻن ڄڻ هن
 پنهنجي وردي ۽ نوسي لاهي، شيخ عباس دانهن احلائي ڇڏي، ”مان
 هي ڇڏيو لباس وري پنهنجي بدن تي نه بهاريندس، مان هتي هن
 خوني جاءِ ۾ رهڻ جو عذاب وڌيڪ سهي نه ٿو سگه.“
 ٻين نوڪرن به هن جي پوئواري ڪئي ۽ هن جي منهن تي
 آزاديءَ جي روشني چمڪڻ لڳي.

پادري عباس اهو ڄاڻي ٿو ته سمجھي ٿو ته ڪو به ڪم ڪري ٿو ته
 کسي جيڪو ڪم ڪري ٿو ته هو ان کي ڪم ڪري ٿو ته هو ان کي ڪم ڪري ٿو
 خليل هن ڳوٺ ۾ قدم رکيو هو.

ن مھر، هڪ ڳوٺ ٿو اچي آيو هن خليل هن ڳوٺ ۾ آيو هو.
 ۽ سر ونگر خموش وٺل شيخ عباس ڏي مھڙ ڪري چيائين. "هي
 نوحون جنهن کي دوهارين وانگر پورهن ۾ قابو ڪري، تو جيڪو
 بحر ڪرڻ واسطي هتي گهرايو هو. تنهن اسان جون دسويون روپون
 ڪري ڇڏيون آهن ۽ اسان جا ذهن سجاڳ ڪيا آهن. ۽ هي رٿو
 ڪري. جنهن کي تون ڪوڙو ڪوٺين ٿو. اسان کي اهڙو ڳجهه ٻڌيو
 آهي جو پنجن سالن کان اسان کان اوجھل هو. اسين پورندا هتي آيا
 دسويون ته هڪ ڏوهاريءَ کي سزا ملندي ڏسنداسون. پر هتي ڄاڻ
 پئي ٿيون ته اصل ۾ باپي ۽ بنيادي مجرم تون آهين ۽ اسان پڪو
 ٻه ڪيو آهي ته سزا توکي ئي ڏني ويندي."

پوءِ سڀ مرد ۽ خاتونون، خليل کي گهڙو ڪري وٺون.
 ڪري چيو، "اسان کي امير امين شهابي وٽ هلي، شيخ عباس جي
 پرڪارن جي شڪايت ڪرڻ گهرجي."

پئي پڪاريو، "اسان کي امير امين شهابيءَ کي درخواست
 ڪرڻ کي ته شيخ عباس جو جانشين مقرر ڪري."

ٽين پنهنجو راڻو ظاهر ڪيو، "وڏي پادري وٽ هلي، اسان کي
 پادري الياس جو ڀول کولڻ کي ته ڪهڙي طرح هو شيخ عباس جي
 گناهن ۾ هن سان شريڪ پئي رهيو آهي."

ڪنهن پئي چيو، "اسان اهو ئي ڪنداسين جو خليل اسان کي
 چونڊو، هو ڏاهو آهي، اسان مان آهي ۽ اسان جي ضرورتن کي
 سمجھي ٿو."

اهي آواز، اهي گانھون، مردڪا بھي، شيخ عباس جي مٿس جي
 ٿي لڳيون. هو سسندو، سڪرندو ۽ مرجھائندو ئي ويو.
 حيدر ھب مٿي ڪري مرندي کي ماڻ ڪرائي ھيو، ”مان جوھن
 کي صلاح ڏيندس ته امير امين سھابي ڪورنر وٽ نه وڃو، جو نه هو
 انصاف نه ڪندو. مان توھان کي اھو به مشورو ڏيندس ته پادري
 الياس خلاف، وڏي پادريءَ وٽ شڪايت ڪئي نه وڃو. مان توھان
 کي اھو به ٻڌائڻ چاھيان ٿو ته مون کي ھن ڳوٺ جو حاڪم بنجڻ
 جي خواهش ڪانه آھي ۽ نه حاڪم بنجندس. مان فقط ايترو ئي
 چاھيان ته مون کي ھن ڳوٺ ۾ رھڻ جي موڪل ڏني وڃي. مان
 توھان سان پائرن جھڙو پاءُ ٿي رھڻ ٿو چاھيان. مان جوھن جي وح
 ۾ رھڻ ٿو چاھيان. مان توھان سان گڏ پورھئي جي راحت حاصل
 ڪرڻ جو آسان ٿو آھيان. شيخ کي معاف ٿا ڪريو ۽ ھن ئي ڪيڻو
 لوڙايو، اھو توھان سڀني تي ڇڏيل آھي. باقي ھي ضروري آھي ته
 آئيندي جي ھن کي ھتي گذارڻو آھي ته پوءِ اسان سان گڏ، اسان
 جھڙو پورھيت ٿي گذاري.“

خليل، شيخ عباس جي جاءِ مان ٻاھر نڪتو. سڀ ماڻھو ھر
 جي پٺيان نڪتا. شيخ عباس ائين رھجي ويو، جيئن صحرا ۾ اڪلو
 سڪل وڻ. جڏھن ھي جاوس ديول جي ويجهو بھنو ته آسمان ۾
 چنڊ اڀري رھيو هو ۽ پنھنجا شعاع چوڌاري پکڙي رھيو هو. حيدر
 مڙي، ميڙ کي ڏٺو. مرد ۽ عورتون ھن ڏي ائين نه ري رھيون ھيون.
 جيئن پڪرين جو ڌڻ، ڌنار ڏي ٺھاريندو آھي ھن جي روح کي
 جھپو آيو. ھنن مسڪين ڳوٺاڻن جي جھرن تي اونداھين صدين جي
 مصيبتن جا پاڇا چا پيئا ھئا. سامھون ھنن جون خسييس ۽ برف

محنت سان پورهيو ڪيو، پر پوءِ به هن طبعاڻي سوشيٽي ۾ توکي نه پاتائين. ان ڪري نئين نظريي سان نئين راهه کان توڏي وڌيڪ يا هائي اسان هڪڙي قيدخاني مان ٻئي قيدخاني ۾ نه هاءِمنڊاسين هائي اسين شعور وارا ٿي ويا آهيون. اسين سجاڳ ٿي ويا آهيون، اسين بان سنئون سڌو توڏي وڌون ٿا، اسان کي ڪنهن ٻئي طبقي، ڪنهن ٻي طاقت جو سهارو وٺڻو نه آهي. اسان ڌارين کان، اسان ٻين طبقن کان غلامي ئي حاصل ڪئي آهي. اسان کي خبر آهي ته تون خيرات ۾ ڪونه ملندي آهين، اسان کي پنهنجي ٻانهن جي سگهه سان توکي حاصل ڪرڻو پوندو... اي آزادي! اسان پنهنجي ٻانهن جي سگهه سان ديولون ۽ عبادتگاهه تعمير ڪيا، اسان پنهنجين پٺين تي مٽيءَ جا مڻ ۽ پٿرن جا پهاڙ ڍوئي محل ۽ قلعا جوڙيا، اسان جي جسمن جي ست سان منارا ٺهيا، اسان وڏيون وڏيون اجگر عمارتون وجود ۾ آنديون، پر اسان کي پنهنجي رهڻ واسطي جهوپڙين ۽ غارن کان سواءِ ڪجهه به نصيب نه ٿيو. اسان ٻين لاءِ گدام ۽ خزنا ڀريون ٿا، پر اسان کي بصر ۽ ساڳ کان سواءِ ڪاٺ لاءِ ڪجهه نه ٿو ملي، اسان ريشم اڻيون ٿا، پر پنهنجي پهرڻ لاءِ ڪهري کاڌي به نه ٿي ملي. اسان ٻين لاءِ رت ۽ ست پئي ڏنو آهي، پر هائي توکي پنهنجو پاڻ لاءِ حاصل ڪرڻ واسطي ست ۽ رت ڏينداسين، 'اي آزادي!'

خليل ڳالهائي رهيو هو ۽ هارين جون اکيون هن ۾ ڪٽل هون. هو هن جي آواز جي نغمي کان متاثر ٿي رهيا هئا ۽ هن جو ذهن هن جي ڳالهين کي توري ٽڪي رهيو هو. هن ۾ سوح جا نوان گونج ڦٽي رهيا هئا. هن پنهنجي پراڻا پوري ڪري، پنهنجي چؤگرد نهاريو. هڪ ڪي روشني ئي روشني نظر آئي، ماحول ۾ به ۽ ماڻهن جي

ڪري ڇڏيو هو. ۾ ڇوڙي تي اچي هن جي سلامتي ڏيئي ۽ ڇڏي
 ڏني هئي. پوءِ هو جلد ئي مري ويو. هن جي موت جي خبر ٻن سال
 بعد، جدا ڄمڪون سن لڳيون. ڪن بي چيو ته دماغ جي ڇاڻي
 سن ڪري ٻاڳل ٿي مئو. ڪن چيو ٿي ته مابوسين کان تنگ ٿي
 زهر کڻي آپ گهات ڪيائين. ٻين جو چوڻ هو ته صدمي ڪري
 مئو آهي.

پادري الياس کي ماڻهن نذرانا ڏيڻ بند ڪري ڇڏيا هئا. هن
 ديول کان ٻاهر نڪرڻ بند ڪري ڇڏيو هو. جو ته جڏهن به هو
 گهڻن ۾ نظر ايندو هو ته ڳوٺاڻا هن تي حملو ڪندا هئا. ان ڪري
 هو لڪي چڻي، اها ديول ۽ اهو ڳوٺ ڇڏي، الائي ڪيڏانهن
 پڄي ويو.

بهار جي رت آئي ته ڳوٺاڻن، خليل ۽ مريم جي پيار جي
 پٽرائي ٻڌي ۽ پوءِ جلد ئي هن جوڙي جي شادي ٿي. ڳوٺاڻن لاءِ ان
 کان وڌيڪ ٻي ڪا خوشخبري ڪانه هئي. خوشيءَ کان هو پهڪڻ،
 مرڪڻ، ڳاڻڻ ۽ نچڻ لڳا. خوشيءَ جو هڪڙو سبب اهو به هو ته
 هاڻي هنن کي خاطري ٿي ته خليل سندن درميان هن وسنديءَ ۾
 رهندو. هو هنن جو پورهئي ۾ پيارو ساٿي، همدرد باڙيسري ۽ خون
 جي مسئلن ۾ ڏاهو اڳواڻ هو. هو هنن وانگر محنتي هاري ۽ سڄڻ
 ڌنار هو.

لابارو لهندو هو ته هاري پنهنجي پٽيءَ جو سارو ار ٻاڻ کڻي
 ويندا هئا ۽ پنهنجا تازو ٺهرايل گدام ۽ گنديون بربندا هئا. هاڻي
 بٽئي ڪرڻ وارو شيخ ڪونه رهيو هو. خليل هنن کي محنت ۽ مزوري
 ڪرڻ ۽ جيون جون خوشيون ۽ سادمانا رچائڻ جو سبق ڏيندو هو.
 هو ٻاڻ ۾ ۽ ٻين ۾ ڪو فرق نه رکندو هو ۽ ٻين تي هارين کي

کيڙي ڪرڻ. لاٻارو وجهڻ ۽ وائر ڪرڻ وقت گڏجي ڪم ڪرڻ لاءِ هٿائيندو هو ۽ پاڻ به ٻين جي ٻنين تي گڏيل ڪم ۾ حصو وٺندو هو.

ان زماني کان وٺي اڄ تائين هن ڳوٺ جو هر هاري وڏي خوشيءَ سان کيتي ٻاڙي ڪندو آهي ۽ پوري شوق سان باغن ۾ ميوو سنباليندو آهي. سڀ ڪجهه سندن هوندو آهي. زمين جو مالڪ اهو ئي آهي جو کيڙي ٿو، ۽ انگور ان جو آهي جو ٻوڪي ٿو ۽ ان جي پرورش ڪري ٿو.

خليل جي هن ڳوٺ ۾ اڄهن کي پنجاهه سال گذري ويا آهن. ان وقت کان وٺي هن ڳوٺ ۾ نه ڪو شيخ (زميندار) آهي ۽ نه ڪو يادري. ماتهو ٻري ٻري کان هن ڳوٺ جي سرسبزي ۽ آبادي، ۽ هن ڳوٺ وارن جي خوشحالي ڏسڻ ايندا آهن.

قاتل ڪنوار

گهوٽ ۽ ڪنوار ديول مان نڪتا. پٺيان پٺيان خوشيون
ملهائيندڙ چاچي هئا ۽ اڳيان اڳيان ڏيائون ۽ سون جو ڌاري
نوجوان نينگر ۽ نينگريون سازن تي ڏٺون وڃائي رهيا هئا ۽ راڳ
ڳائي رهيا هئا.

جڃ گهوٽ جي گهر پهتي، جو قيمتي غنيجن ۽ رنگارنگي
سامان سان سينگاريل ۽ خوشبوئن سان سجندڙ گهوٽ ۽ ڪنوار
اوچي تخت تي ويٺا ۽ مهمان ريشمي ڪوچن ۽ بخملي ڪرسين
تي. سڄو ڪشادو صفو ماڻهن سان ڀريل هو.

نوحه مٿي جون بوتلون کڻي آيا ۽ دور هلڻ لڳو. گلاس ۽
بوتلن جي ٽڪرجڻ سان وڻندڙ جهنگار پيدا ٿيڻ لڳي. اتي ئي
ڳاڻيون اچي ويون ۽ پنهنجي ماڪيءَ پري آواز سان حاضرين جي
سمي مان سرور ڀريا سيمرات ڪڍڻ لڳيون. سُرندي جي سُرڻ هنن
جي سرور ۾ واڌارو ڪري ڇڏيو ۽ طبلي جي ٽپ تي هنن جي وات
مان واه واه تي نڪتي. ان کان پوءِ ناچيون اٿيون ۽ پنهنجي ناچ
۽ نمي سان محفل وارن کي مست بنائڻ لڳيون. هنن جا لڳ ڀڳ
جسم ائين ٽڙڪي رهيا هئا، جيئن پريات جي مهر ماڪو ڌوئل ڳلڻ
کي لوڏيندي آهي. هنن جا شفاف لباس ائين اڏامي رهيا هئا جيئن اڃا
ڪڪر چنڊ جي ڪرڻن سان ڪڍندا آهن. اکيون هنن کي گهوري

رهيون هيون. سڃاڻيون هنن کي سجدا ڪري رهون هيون. نوجوانن جا روح هنن سان ملي هڪ ئي ٿي ويا. پورهيا هنن جي سڃاڻين، سوپيا مان لطف ماڻي رهيا هئا.

شراب جي شغل ۾ واڌارو آهي ويو. مهمان پنهنجون تمنا... سڀي ۾ پوزڻ لڳا. شور وڌي ويو. اواز بلند ٿي ويو. دسويءَ ساڄي سڙي ٻڌيون. ذهن تي رنگ چڙهڻ لڳو ۽ دماغ جواب ڏيڻ لڳو. هي گهر پاڳل خانو بنجي ويو... هيڏانهن هڪ ڳيرو پنهنجي محبوبانيءَ جي محبت ۾ تمار ويٺو آهي. هوڏانهن هڪ نوجوان حسن ۽ عشق جو داستان بيان ڪري رهيو آهي. هڪ پاسي هڪڙو ڪراڙو مڌ جو پيالي تي پيالو چاڙهي، ڳائين کي اهو غزل ڳائڻ جي فرمائش ڪري رهيو آهي. جنهن سان هن جي جواني جي ڏينهن جي ياد تازي ٿي. ٻئي پاسي هڪ عورت ويٺي پنهنجي ان چاهڻ واري سان مائتا ڪري رهي آهي. جو هن کي پيار ٿي نظر سان گهوري رهيو آهي. هن ڪنڊ ۾ هڪ ماڻهي آهي. جنهن جا وار اڇا ٿي ويا آهن. هو مهمان جو ڪرين مان پنهنجي پٽ واسطي ڪنوار تلاش ڪري رهيو آهي. دريءَ وٽ هڪ پرڻيل ضايفان ويٺي آهي. جنهن جو مرس نسي ۾ ڌٽ آهي ۽ هن کي پنهنجي يار سان ڪچهري ڪرڻ جو موقعو ملي ويو آهي... اهڙي ريت سڀ مڌ ۽ غزل جي سمن ۾ پسڻ ۾ ۽ مدهوشيءَ ۾ ماحول کان غافل ٿيندا وڃن.

اهو سلسلو جاري هو ۽ خوبصورت ڪنوار هن ڏيک کي پنهنجن وڏين وڏين اکين سان ائين ڏسي رهي هئي. جيئن مايوس قيدي، قيدخاني جي ڪارين پٽين کي ڏسندو آهي. هن جون نگاهون گهڙيءَ گهڙيءَ ان طرف ٿي ڪهي ويون. جتي ويهن سالن جو هڪ نوجوان، موجون مائيندڙ مير کان ائين الڳ ٿلڳ ويٺو هو. جيئن

زخمي نڪر سهنجي ولر کان وحزي وٺندو آهي ان ڳيرو، منهنجي چاٽيءَ تي هٿ اورو سوکھو رکيو هو جن منهنجي دل کي ٻاهر نڪرڻ کان روڪڻ تي چاهيائين. هن صفي جي وائونڊل ۾ ڪا دلچسپي ڪانه ٿي ڏيکاري ۽ هر ڳالهه کي ان وٽندڙ نگاهن سان ڏسي رهيو هو. ائين پئي محسوس ٿيو جن هن جو روح هن جي جسم کان نڪري، وصال اونداهين ۾ پڪي رهيو آهي.

اڌ رات لڙي وئي، جشن پوري جوين ۾ هو، جن شراب تمام گهڻو پيتو هو، ۽ انهن ۾ گهٽ به شامل هو، سي بڪ، نشي ۽ نڀ جي ڪري گهيرڻن ۾ هئا، گهٽ ٿيڙ ڪائيندو، مهمانن ۽ دوستن جي وچ ۾ هلندو رهيو ۽ ڪچهري ڪري تهڪ ڏيندو رهيو. ان وقت ڪنوار، اشاري سان پنهنجي رازدار سهيلي سوسن کي سڏيو. هيڏانهن هوڏانهن نهاري جهتي آواز ۾ هن کي حيائين، ”تو کي ته خبر آهي ته مان سليم واسطي ڪهڙا جذبا رکان ٿي. هو هنن محفل ۾ موجود آهي ۽ هوڏانهن پريان الڳ ٿلڳ ويڳاٽو ٿيو ويٺو آهي. هن وٽ وچ ۽ چئڻس ته ٻاهر باغ ۾ ڏاڻي پاسي واري زيورن جي وٽ وٽ وڃي منهنجو انتظار ڪري، جي انڪار ڪري ته منهنجي دٻڻ منٿ ڪري مڃائڻس، مان هن سان ضرور ملڻ چاهيان سي، هن کي محبت جو واسطو ڏي ۽ ٻڌائينس ته مان تو لاءِ روئي روئي کين جي روشني وڃائڻ واري آهيان ۽ اونداهين ۾ سمائجڻ کان پوءِ سهنجي آڏو دل کولڻ سي چاهيان. هن کي چو ته مان ڏوهارڻ آهيان ۽ تنهنجي آڏو پنهنجو ڏوهه ٻاسڻ ٿي چاهيان جلدي ڪر سهنجي پيڻ، ۽ هنن سوئڙن کان نه ڊڄ هي سڀ شراب جي نشي ۾ چور آهن، هنن ڄا ڪن ۽ اڪيون بند ٿي چڪيون آهن.“

سوسن، ڪنوار وٽان اٿي وڃي سليم وٽ ويٺي ۽ هوريان:

هوريان پر مٽڙي ۽ منٽ ميڙ واري لهجي ۾ ڪنوار جو نياپو ڪرڻ
پهچايائين. سليم ٿوري دير سانت ٿي ويو. هن جي منهن تي هڪ مٽڙ
رنگ اچڻ ۽ ٻيا وڃڻ لڳا. پوءِ چيائين، ”ڇڱو مان زيتون جي وڻ
وٽ وڃي ٿو انتظار ڪريان.“

هو پنهنجي جڳهه تان اٿيو ۽ باغ طرف هليو ويو. ٿوري دير
۾ ڪنوار به مهمانن جي نظرن کان بچندي اوندهه جي ڍڪ ۾
پهچي وئي. هوءَ پاڻ کي ان هرڻيءَ وانگر محسوس ڪري رهي هئي.
جا بگهڙن جي وچ مان ٻڃي نڪتو هجي. هوءَ اتي پهچي وئي جتي
نوجوان سندس لاءِ ترسيو بيٺو هو. هوءَ هن سان چٽڙي وئي ۽
پنهنجن ڳوڙهن سان هن جي قميص آلي ڪري ڇڏيائين. پوءِ ٻيڙا
پرڻي آواز ۾ چوڻ شروع ڪيائين، ”جاني، مان پنهنجي جلد بازي ۽
ابهراڻيءَ تي پشيمان آهيان. اڄوڪي رات تنهنجي حالت ڏسي مون
کي احساس ٿيو آهي ته مون غلطي ڪئي آهي. ماڻهن ۽ خاص ڪري
منهنجي هن ٿيندڙ مڙس مون کي غلط ٻڌايو هو. مان توسان پيار
ڪريان ٿي ۽ آخري دم تائين توکي پيار ڪندي رهنديس. ماڻهن
مون کي ٻڌايو ته تو مون کي نظر انداز ڪري ڇڏيو آهي ۽ تون
ڪنهن ٻيءَ چوڪريءَ سان محبت ڪرڻ لڳو آهين. مان رقابت جي
آڱ ۾ جلڻ لڳيس. انهيءَ ڪيفيت دوران منهنجي هن ٿيندڙ دولتمند
مڙس چار پڪيڙيو ۽ مان پنهنجو پاڻ کي ان ۾ ڦاسائڻ لاءِ تيار ٿي
ويس. پر سليم جاني! منهنجو مڙس ته تون آهين. ٻيو ڪير به
منهنجو مڙس ٿي نٿو سگهي. هينئر منهنجي اکين مان ٻردو هٽي ويو
آهي ۽ مان تو وٽ آئي آهيان. تون مون کي پاڪر چو نه ٿو پائين،
تون مون کي پيار چو نه ٿو ڪرين، تون مون کي ڇهن چو نه ٿو؟
دنيا جي ڪابه طاقت مون کي ان شخص جي آغوش ۾ ڏيئي نه ٿي

سگهي. جنهن جي قبضي ۾ دوکي سان ۽ زوريءَ ڏنو ويو آهي. مان اهڙي مڙس کي، پادريءَ جي منهنجي گچيءَ ۾ وڌل نڪاح جي گلن جي هار کي، مان انهن ڌرمي رسمن کي ۽ ٻين سڀني شين کي، جي شرايبن سان ڀريل ان محل ۾ مون لاءِ موجود آهن، تن کي لت هڻي تو وٽ آئي آهيان، انهيءَ لاءِ ته تو سان ڪنهن دور دراز هنڌ هتي ويهان. دنيا جي ڪنهن به حصي ڏانهن هليا هلون، جانورن ۽ مرن جو جهنگ هجي، برپٽ ۽ بيابان هجي، پٿريلو پهاڙ هجن، بلي خود موت جو وات هجي، پر هتان هليا هلون. هل سليماً جلدي ڪر ته رات جي اونداهه جي ڍڪ ۾ هن گهر مان نڪري هلون. سمجهه جي ڪناري پهچي، جهاز ۾ چڙهي، پري تمام پري ڪمري وڃون. اڃا صبح ٿيڻ کان اڳ ئي دشمن کان چوٽڪارو حاصل ڪريون. هي ڏس مون وٽ سوتا زيور آهن، چوڙيون، هار، ايرنگ ۽ هيرن جواهرن واريون منڊيون. انهن جي قيمت ايتري آهي جو ڪو وقت ته اسين ٻئي اميرن وانگر رهي سگهون ٿا... تون ڳالهائين ڇو نه ٿو؟ منهنجي طرف ڏسين ڇو نه ٿو؟ مون کي پيار ڇو نه ٿو ڪرين؟ ها تون منهنجي پيار جون پڪارون ڪونه ٿو ٻڌين؟ ڇا توکي بروسو نه هو ٿي ته مان پنهنجي گهوت ۽ پيءُ ماءُ جو گهر هڻي، ڪنور جي پوشاڪ ۾ تو سان ڀڄي هلڻ لاءِ هتي آئي آهيان؟... ڳالههءَ، ڳالههءَ هي پل دنيا جي مڙني هيرن جواهرن کان وڌيڪ ملهائڻو آهي."

ڪنوار ڳالهائي رهي هئي ۽ هن جي آواز ۾ اهو نغمو لڪل هو، جو حيون جي سرهاٽ کان سرس مٿو، موب جي فرياد کان زياده دردناڪ ۽ لهرن جي اٿل کان وڌيڪ اونھون هو. هي نغمو هن جي نبض کي اميد ۽ مايوسي، خوشي ۽ دک، فرحت ۽ غم جي وچ ۾ جنبش ۾ آڻي رهيو هو.

نوجوان هي ڳالهون ٻڌي رهيو هو ۽ هن جي اندر ۾ محبت ۽ شرافت جي درميان يڌ جاري هئي. اها محبت جا ڏکيائين کي انسان بنائي ڇڏيندي آهي ۽ اها شرافت جا انسان جي سامهون اچي، هن جي ارادن ۽ خواهشن کي روڪيندي آهي. اها محبت، جا دل ۾ امرندي آهي، اها شرافت، جا سماجي پابندين سان واسطو رکندي آهي. ٿوري دير ماڻ ۾ سوچڻ کان پوءِ فيصلو ڪري ورتائين. منتظر ۽ هراسيل ڇوڪريءَ ڏي نهاري چيائين، ”تون پنهنجي مڙس جي آغوش ۾ موٽي وڃ. قدرت کي ائين ئي منظور هو. وڃڻ ۾ دير نه ڪر. متان رقيب توکي ڏسي وٺن ۽ توتي الزام هڻن ته ڪنوار جي ويس ۾ تو ڳهوٽ سان خيانت ڪئي. جهري طرح جدائي جي حالت ۾ تو پنهنجي محبوب سان بي وفائي ڪئي.“

اهي لفظ ٻڌي، ڪنوار ائين پرزا پرزا ٿي وئي، ڇڻ ڪوماٽل گل، هوا جي جهوٽي تي پتي پتي ٿي ڇڏي ويندو آهي. هن درد ڀريل آواز ۾ چيو، ”جيستائين مون ۾ حياتيءَ جو ڪتو به موجود آهي، مان ان گهر ۾ هاڻي واپس نه وينديس. مان ان گهر کي سدائين لاه ڇڏي آئي آهيان، جيئن قيدي، قيدخاني کي ڇڏي ايندو آهي. مون کي پاڻ کان پري نه ڪر. محبت منهنجي روح کي تنهنجي روح سان ڳنڍي ڇڏيو آهي. اهو ڳانڍاپو، بادريءَ جي نڪاح جي انهن ٻن ٻولن کان وڌيڪ سگهارو آهي جن منهنجي سرير کي ڳهوٽ جي حوالي ڪري ڇڏيو آهي. ح، مون کي اهڙي ڳرائڙي پاء، جو دنيا جي ڪابه طاقتورانهه کي ڇڏائي نه سگهي. اڄ، اسين اهڙي طرح ملي وڃون، جو موت به اسان تي جدا ڪري نه سگهي!“

نوجوان وري رور سان پنهنجو پاڻ هن جي پانهن کان ڇڏائي چيو، ”هي پري ٿي! مون توکي ڇڏي ڏنو، ڇڏي ڏنو. مون توکان

نفرت ڪئي ۽ ڪنهن ٻي ۽ حوڪريءَ سان پيار ڪرڻ شروع ڪيو. ماڻهو غلط ڪونه ٿا چون. اڃا وڌيڪ صاف ڪا چوان. مون کي توکان نفرت آهي. مان تنهنجي شڪل کان هزار اهان. پنهنجي واٽ وٽ ۽ وڃي پنهنجي خاوند جي وفادار زال بي رهڻ!

ڪنوار واڪو ڪري ورائيو. ”نه. نه! مان تنهنجي انهن ڳالهين تي اعتبار نه ٿي ڪريان. تون مون سان پيار ڪندو هئين. مون تنهنجي اکين ۾ پيار جا انبار ڏٺا هئا. مان جڏهن به تنهنجي بدن کي ڇهندي هئس، ڄڻ پيار کي ڇهندي هئس. جيئن مان توکي محبت ڪريان ٿي، تون به مون کي محبت ڪرين ٿو. محبت ڪرين ٿو. محبت ڪرين ٿو! ... مان توکان سواءِ هتان نه هئندس. مان ان گهر ۾ هرگز نه ويندس. ۽ منهنجو اهو ارادو اٿل آهي. مان تو وٽ ان واسطي آئي آهيان ته ڪنهن ٻئي پاسي هليا هلون. ان ڪري يا منهنجي اڳيان هل. يا مون کي هتي قتل ڪري ڇڏ!“

نوجوان اڳئين کان بلند آواز ۾ چيو، ”مان چوان تو مون کي ڇڏي ڏي، ورنه رڙيون ڪري مان انهن مهمانن کي هتي گد ڪري ڇڏيندس. جي تنهنجي شاديءَ جو جشن ملهائڻ آيا آهن. پوءِ ڪهڙو ٿيندو؟ هو تنهنجي هيءَ ذليل حرڪت اچي ڏسندا ۽ تون بدناميءَ جي دائمي غار ۾ فرق ٿي ويندينءَ. ۽ ان ڳالهه جو به تصور ڪر ته ان وقت تنهنجي ڪهڙي حالت ٿيندي جڏهن اها جو ڪري تنهنجي سامهون اچي پهندي ۽ تنهنجي هار ۽ پنهنجي سوپ تي لٽوليءَ وڃان مرڪندي!“

ائين چئي، پنهنجو پاڻ ڇڏائڻ خاطر جوان هن جي ٻانهن ۾ هٿ وڌا. ڪنوار جو چهرو ڪارائجي ويو. هن جون اکيون گرميون ٿي ويون. هن جي پيار ۽ هزاريءَ، غضب ۽ سنگدليءَ جو روپ ور.

۽ هن رڙ ڪري چيو. ”اها ڪير ٺيندي آهي جا مون کان تنهنجو پيار حاصل ڪري؟ منهنجي دل کان سواءِ ڪهڙي دل. تنهنجي لپن تائين پهچي سگهي ٿي؟“

اهي لفظ چئي، پنهنجي ڪپڙن مان هڪ خنجر ڪڍيائين. ۽ ڪنوڻ جي رفتار سان، سليم جي چاٽيءَ ۾ ٽپي ڪڍيائين. هو پٺ تي ائين ڪري پيو، جيئن طوفان ۾ وڻ جي ٿل ٽاري. ڪنوار هن جي پاسي ۾ بيٺي رهي. خنجر مان رت ڳري رهيو هو. سليم اڪيون کوليون، جن تي موت جو پاڇو چانئجي رهيو هو. هن جي چپن ۾ چرپر ٿي ۽ جهيٺي آواز ۾ هي لفظ نڪتا. ”مڙي! هاڻي منهنجي ويجهو اچ. منهنجي مومل اڃان منهنجي ويجهو اچ ۽ مون کي ڇڏي نه وڃ. زندگي موت کان ڪمزور آهي ۽ موت محبت کان ڪمزور. ٻڌا! ٻاڃين جا ٽهڪ ٻڌا. منهنجي مڙي! گلاس جي جهنگار ٻڌا! مومل! تو مون کي انهن ٽهڪن ۽ ان جهنگار جي سنگدليءَ کان چونڪارو ڌياري ڇڏيو. اڄ ته مان انهن هٿن کي چمان، جن منهنجين زنجيرن کي توڙي ڇڏيو. تون منهنجي انهن چپن کي چمر، جن ڪوڙ ڳالهائون ۽ منهنجي دل جو راز ڳجهو رکيو. منهنجيون اڪيون پنهنجين انهن آڱرين سان بند ڪر. جي منهنجي رت ۾ رنگيل آهن. جڏهن منهنجو ساهه نڪري وڃي، تڏهن اهو خنجر پاسي ۾ رکي، انهن ماڻهن کي ٻڌائجان ته هن شخص مايوسي ۽ حسد ڪري خودڪشي ڪئي آهي. منهنجي مڙي! منهنجي مومل! مان تنهنجو ئي عاشق هوس ۽ توکان سواءِ ٻي ڪنهن سان به محبت ڪونه ڪندو هوس. پر منهنجي شرافت، جنهن کي تون ڪمزوري

به ڪوئي سگهين ٿي. مون کي اجازت نه ڏني جو توسان تنهنجي شاديءَ رات پڇي نڪران. مٺڙيا ماڻهن جي منهنجو لاش ڏسڻ کان اڳ. مون کي چمي ڏي. مون کي چمي ڏي منهنجي مومل! ”
هن پنهنجي زخمي دل تي هٿ رکيو. هن جو مٿو ڍرڪي ويو ۽
هن جا پسامه پورا ٿي ويا.

ڪنوار پنهنجو ڪنڌ ڪجهه مٿي ڪري، گهر طرف نظر ڊوڙائي ۽ رڙيون ڪرڻ لڳي. ”اچو اچو، اچي ڏسو! هي گهوت آهي ۽ هيءُ ڪنوار آهي. ڊوڙندا اچو. جو سمهي پيو آهي تنهن کي جاڳايو. جو نشي ۾ آهي تنهن کي هوش ۾ آڻيو. اچو ته توهان کي حياتي. موت ۽ محبت جا راز ڏيکاريان!“

ڪنوار جا واکا گهر جي ڪنڊ ڪنڊ ۾ پهچي ويا ۽ محفل ۾ مست ماڻهن جي ڪنن ۾ گونجڻ لڳا. هنن چرڪ ڀريو ۽ وري پڪ ڪرڻ واسطي ڪن ڪڙا ڪيائون. پوءِ گهر جي درن مان ٻاهر نڪتا ۽ تڪڙو تڪڙو آواز طرف پهچڻ لڳا. هو هيڏانهن هوڏانهن ڳولائو نگاهن سان نهارڻ لڳا. جيئن ئي هنن جون نظرون لاش ۽ ڪنوار تي پيون ته هو ڊپ کان پوئتي ڊوڙيا اهو خوني ڏيک ڏسڻ جي هنن کي همت نه ٿي. جتي قتل ٿيل جي سڀي سن رت وهي رهيو هو ۽ ڪنوار جي هٿ ۾ خنجر چمڪي رهيو هو. هنن جون زبانون بند ٿي ويون ۽ سامهه رکجي ويو.

ڪنوار هنن ڏي نهاريو. هنن جو سهر ڪمڪين ۽ هيٺ سان هڻيو هو. هنن واکو ڪري ڇڏيو. هو اي بزدلوا موت جي خيال کان نه ڊڄو. ڏکو نه ۽ پڪر نه هن خنجر کان خوف کائو. هي

مدرس ۾ سيار آهي ۽ توهان جي بليت حسمن ۽ اونداهن حانين کي
 جهي نه ٿو سگهي. هن نوجوان کي، جو شاديءَ جي لباس ۾ آهي.
 هر منهنجو محبوب آهي ۽ مون هن کي قل ڪيو آهي. هو ته هو
 منهنجو محبوب آهي. هو گهوٽ آهي ۽ مان هن جي ڪنوار آهيان.
 اسين راه تلاش ڪندا هئاسون، پر ناڪام ٿياسون. هو ته توهان
 جي جهالتن ۽ پابندين اسان جي حياتيءَ جون راهون اونداهيون ڪري
 ڇڏيون هيون. اچو اي ڊڄتا! اچي اسان جي چهرن تي پيار جو
 سوجهرو ڏسو. غور سان ٻڌو ته توهان جي ڪنن تائين اسان جي
 دٻن جو فرياد پهچي. ڪٿي آهي اها خبيث ۽ سازيلي جو ڪري.
 جنهن منهنجي محبوب جي باري ۾ چيو هو ته سندس محبت ۾ مبتلا
 آهي ۽ مون کي ڇڏي چڪو آهي. مون کي وساري چڪو آهي؟
 جڏهن پادريءَ نڪاح وقت منهنجو هٿ مٿي ڪيو هو. تڏهن ان
 بدڪار جو ڪريءَ کي پنهنجي ڪاميابيءَ جي پڪ تي هوندي...
 پر اها ٽانگڻ ڪٿي آهي؟ مان هن کي ڪوٺ ٿي ڏيان ته ويجهو اچي
 ڏسي ته مون ڪيئن نه توهان کي هتي پنهنجي محبوب جي شاديءَ
 جي خوشي ملهائڻ خاطر گڏ ڪيو آهي. منهنجي محبوب جي شادي،
 ان شخص جي شادي نه آهي. جو منهنجو خاوند بنجن لاءِ ويٺو
 آهي... توهان منهنجي ڳالهه نه ٿا سمجهو پر توهان پنهنجي
 اولاد کي ٻڌائيندؤ ته هڪ عورت پنهنجي محبوب کي پنهنجي
 شاديءَ رات قتل ڪيو هو. توهان منهنجي ڳالهه ڪندؤ ۽ پنهنجي
 گنهگار ضمير سان مون تي لعنت ملائ ڪندؤ. پر توهان جو اولاد
 مون کي واڌايون ڏيندو.

س ۽ اي دوکياڙ شخص! تو مڪاري ۽ دوکي سان، مال ۽
 دولت سان، مون کي پنهنجي زال بنائڻ چاهيو. تون ان طبقي جو

ماڻهو آهين جو اوندھ ۾ سو جهري جي تلاش ڪندو آهي ۽ پٿر مان
 پاڻي نڪرڻ جو منتظر هوندو آهي. سو پنهنجي طبقي وارن وانگر
 محبت جو قاتل آهين. مان توکي معاف نه ڪندس..... ٻ
 ائين چئي. ان گهٽ ڪي. جو پنهنجي حق ڄمائن خاطر ه
 جي ڀرسان اچي بيٺو هو. ساڳيو خنجر پوري سگهه ساز
 ڇڏيائين. تنبي

انصاف جون قبرون

امير، انصاف جي ڪرسيءَ تي اچي ويٺو. هن جي ساڄي ڪاٻي ملڪ جا ڏاها ڀيڻا هئا. هنن جي گھنجن ڀريل چهرن تي ڪتابن ۽ صحيفن جو عڪس پئجي رهيو هو. هنن جي پٺيان تلوارون ۽ نیزا کنيو. ساڄي ٻيڻا هئا. دوهارين جي وٽ پڪڙ ڏسڻ واسطي سامهون تماشائي موجود هئا. سائين جا ڳاٽ هيٺ هئا. هو نه چرپر ڪري رهيا هئا ۽ نه ڳالهائڻ. هيا هئا. امير ۽ درٻار جو رعب ۽ خوف هنن تي پوري طرح پڌرو هو.

عام ڪچهري پوري ٿي ۽ حاضرين جي وقت اچي ويو. امير هٿ مٿي ڪري حڪم ڪيو، ”دوهارين کي هڪ هڪ ڪري منهنجي آڏو حاضر ڪريو ۽ هنن جي ڏوهن ۽ خطائن کان مون کي آگاهه ڪريو.“

قيدخاني جو دروازو کليو ۽ ان جون ڪاريورن پٽيون نظر اچڻ لڳيون. زنجيرن جي جهڻ جهڻ بلند ٿي ۽ ان سان گڏ قيدين جو ڪنجهڻ ڪرڪڻ ۽ دانهون. تماشائي برهائي چرپر پڙهائي. هو پنهنجا ڪنڌ مٿي ڪئي ۽ ڪڙيون اوچيون ڪري، قيدين کي ڏسڻ خاطر، هڪ ٻئي کي آڳ ڏيڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳا.

ٻه سپاهي هڪڙي نوجوان کي وٺي قيدخاني مان نڪتا. هن

جي هٿن ۾ هٿڪڙيون جڪڙيل هيون. هن جي منهن ۾ سونڊ هو. جنهن مان هن جي بي خوفِي ۽ خودداري ظاهر هئي. سپاهين هن کي وچ ۾ اچي بھاريو ۽ پاڻ ٿورو پوئتي هٽي بيھي رهيا. امير بہ ڀل هن کي گھوري ڏٺو ۽ پوءِ پڇيائين، ”هي شخص، جو اسان جي سامھون بہ اوچي ڳاٽ بيٺو آھي، تنھن ڪھڙو ڏوھ ڪيو آھي؟“

امير جي هڪڙي نائب ورائيو، ”ڪالھ حضور جو هڪڙو لشڪري عملدار ۽ ڪجهه سپاهي، هڪڙي ڳوٺ ۾ پنهنجي ڏيوٽيءَ تي ويا هئا. هن شخص ان عملدار کي قتل ڪري ڇڏيو. سپاهين هن کي پڪڙي ورتو ۽ هن جي رت ڀريل تلوار پنهنجي قبضي ۾ رکئي.“

امير ڪاوڙ کان ڪنڀڻ لڳو. هن جي اکين مان غضب جون چٽنگون نڪرڻ لڳيون ۽ گجڪوڙي آواز ۾ فتويٰ ڏنائين، ”هن کي ٿلهين ۽ ڪهرين زنجيرن ۾ ٻڌو ۽ اونڌاهي ڪوٺيءَ ۾ بند ڪريو ۽ سپاڻي صبح جو سوير سندس ئي تلوار سان هن جو ڪنڌ ڪهي، هن جو لاش شهر کان ٻاهر ڦٽو ڪري ڇڏيو، جيئن سندس ماس ڪتا ۽ گجهون کائين ۽ هن جي ڌڻ ۾ دوستن تائين پهچي.“

نوجوان کي واپس قيدخاني ڏي موٽايو ويو. ماڻهن جون افسوس ٻريل نظرون هن جو پيڇو ڪنديون رهيون. هو اڃان ڳيرو هو، سندر ۽ سگهارو نوجوان هو.

بہ سپاهي هڪڙي عورت کي ساڻ ڪيو قيدخاني مان نڪتا. هيءَ عورت خوبصورت ۽ نازڪ جسم واري هئي. هن جي چھري تي دڪ ۽ غم جي چاٻا هئي ۽ هن جون اکيون جهڪيل هيون ۽ پشيمانيءَ کان ڪنڌ هيٺ هو.

امير هن تي نگاهو وڌي ۽ سوال ڪيو، ”هيءَ عورت، جا اسان

جي آڏو ائين بيٺي آهي، جيئن حقيقت آڏو پاڇو، تنهن ڪهڙو پاپ
ڪيو آهي؟”

هڪ سپاهيءَ ورائيو، ”هيءَ عورت زاني آهي. رات هن جو
مڙس گهر ۾ گهڙيو ته ڏٺائين ته هوءَ پنهنجي يار سان پڪ ۾ هئي.
يار ته ڊڄي پڄي ويو، پر مڙس هن کي پوليس جي حوالي ڪيو.“
اهو ٻڌي امير غضبناڪ ٿي ويو ۽ واکو ڪري حڪم ڏنائين،
”هن بدڪار عورت کي واپس قيدخاني ۾ وٺي وڃو ۽ هن کي
ڪنڊن جي سيج تي سمهاريو، جيئن هن کي اهو بسترو ياد اچي،
جو هن پنهنجي گناه سان ناپاڪ بنائي ڇڏيو ۽ هن کي توه مليل
سرڪو پياريو، جيئن هن کي گهر جو کاڌو ياد اچي، ۽ جڏهن
صبح ٿئي تڏهن هن کي اگهاڙو ڪري، شهر جي وچ مان ٻاهر وٺي
وڃي هن جو سنگسار ڪريو ۽ هن جو لاش ائين ڇڏي ڏيو ته ڀلي
بگهڙ هن جو ماس کائين ۽ ڪيڙا ماکوڙا هن جا هڏا چٽين.“

عورت کي وري قيدخاني جي اوندهاين طرف نيو ويو. ماڻهو
هنن کي المسوس سان ڏسڻ لڳا. هو امير جي انصاف تي خوش هئا،
پر هن کي هن عورت جي جواني، هن جي سونهن سوڀيا ۽ هن جي
ڏکويل اکين تي به رحم ٿي آيو.

ٻه سپاهي هڪڙي اڀري قيديءَ کي وٺي آيا. هو پنهنجي
ڏڪندڙ گوڏن کي گهليدو ٿي هليو. هن ميڙ ڏانهن گهرايل نگاهن
سان ڏٺو. هن جي اکين ۾ نااميدي، تباهي ۽ غربت ڀريل هئي.
امير هن تي نظر وجهي، جوشيلي انداز ۾ چيو، ”هي گندو
ماڻهو، جو ائين بيٺو آهي، جيئن جيئرن ۾ مئل، تنهن ڪهڙو ڏوه
ڪيو آهي؟”

هڪ سپاهيءَ جواب ڏنو، ”هي چور آهي. رات جي وقت ديول

۾ گهڙي ويو. پادري ۾ هن کي پڪڙي ورتو ۽ هن جي جهوليءَ مان ديول جا پاڪ تانوَ هٿ ڪيائون.

امير هن طرف ائين نهاريو جيئن بکيو باز ڦاٿل جهرڪيءَ کي ڏسندو آهي ۽ زور سان فتويٰ ڏنائين. ”هن کي وري قيدخاني جي اونداهين ۾ وٺي ويڃو ۽ هن کي گلي ۾ رسي ٻڌي ڊگهي وٺ ۾ لڙڪائي ڇڏيو. ۽ اڀرڻ لڳي زمين ۽ آسمان جي وچ ۾ ٽنگيو رهي. جيستائين هن جون خطا ڪندڙ آڱريون ڳري سڙي وڃن ۽ ان جي بدبوءِ هر پاسي پکڙجي وڃي.“

سپاهي چور کي وري قيدخاني ۾ گهلي ويا ۽ ماڻهو سس پس ڪرڻ لڳا ته هن ڏهري ڪافر، مقدس عبادتگاه مان برتن چوري ڪرڻ جي جرئت ڪيئن ڪئي؟

امير انصاف جي ڪرسيءَ تان اٿيو ۽ ڏاها ۽ دانشور صلاحڪار، هن جي پٺيان هلڻ لڳا. سپاهي ڪجهه اڳيان ٿيا ۽ ڪجهه پٺيان. تماشاڻي چڙوچڙ ٿي ويا. جڳهه خالي ٿي وئي. البت قيدين جون آهون ۽ دانهون ٻڌجي رهيون هيون.

مان (لمڪڪ) اتي بيٺو رهيس ۽ ان ڦٽن تي حيران ٿي رهيو هوس. جو انسان ئي انسان واسطي بنايو آهي. مان ان ڇمڙ تي سوچڻ لڳس. جنهن کي ”انصاف“ چيو ٿو وڃي. هڪ انسان کي ٻئي انسان جو انصاف ڪرڻ جو حق ڪنهن ڏنو آهي؟ پر سمجهو ڪتي ته ماڻهن جي گهڻائي ڪنهن انسان کي اهو حق ڏئي ٿي. تڏهن به ”سزا“ جو تصور ئي غلط آهي. سزا جو تصور ۽ سزا جو رواج ختم ٿيڻ کپي. هرڪو ڏوهه، هرڪو گناهه سماج مان ٿيندو آهي. سماج ئي ڏوهه يا گناهه پيدا ڪرڻ جو سامان مهيا ڪري ٿو. ان

ڪري سزا سماج کي ملڻ ڪپي. اهڙو سماج مٽايو وڃي. اهڙي
سماج کي پاڙئون بدلايو وڃي... ..

ٻئي ڏينهن، مان طبيعت ۾ ٽاپر حاصل ڪرڻ واسطي، شهر
کان ٻاهر ڪيئن ۾ نڪري ويس. جنهن وقت مان ماڻهيءَ ۾ پهتس،
ان وقت ڏٺو ته ڳجهن، سرئين ۽ ڪانون جا ولر اڏامي رهيا هئا ۽
زمين تي لهي رهيا هئا. هنن جي آوازن ۽ هنن جي پرن جي ڦڙ ڦڙ
ڪري فضا ۾ لرزش هئي. اڳتي وڌيس ته ڏٺو ته سامهون هڪ لاش
وڻ ۾ لڙڪي رهيو هو. هڪ ننڍي عورت پٿرن ۽ سرون جي ڍير ۾
ڍڪيل هئي ۽ هڪ نوجوان جي مڙھ جو ڌڙ، سسيءَ کان جدا ٿيو
پيو هو.

مان ان قتل گاهه وٽ بيهي رهيس. مون کي پينوٽي اچڻ لڳي ۽
منهنجي ذهن ۾ خيالن جو طوفان برپا ٿي ويو... ٽي انسان، جي
ڪلهه تائين جيئرا هئا، سي اڃ صبح جو موت جو بڪ ٿي ويا. انڌي
قانون پنهنجي چنبي ۾ ٺپوڙي هنن کي سنگدليءَ سان تباھ ڪري
ڇڏيو... تن انسانن کي جهالت، ڏوهاري ٺهرايو، چوٽه هو ڪمزور
هئا. قانون هنن کي قتل ڪري ڇڏيو، چوٽه هو سگهارو هو. هڪ
ماڻهو ٻئي کي قتل ڪيو، نه هن کي قاتل ڪوٺيو ويو، پر جڏهن
امير، قاتل کي قتل ڪرايو ته امير کي انصاف ڪندڙ سمجهيو
ويو... هڪ عورت، پنهنجي خاوند سان خيانت ڪئي ته هن کي
زالي سڏيو ويو، پر جڏهن امير هن کي ننڍو ڪري سنگسار ڪرايو
ته ان امير کي شريف ڪوٺيو ويو... قتل ڪرڻ حرام آهي، پوءِ
امير لاءِ اهو حلال ڪنهن ڪيو آهي؟ عورتن جي خيانت، بد ڪرداري
آهي، پر خوبصورت جسمن جو سنگسار ڪرڻ ڪو چڱو ڪم

آهي؟ ٻئي جو مال هٽپ ڪرڻ يا چورائڻ ڏوهه آهي. پر امير وٽ جو
ليٽرو لکن ڪروڙن جو مال آهي. سو هن جي پنهنجي ڪمائيءَ جو
آهي؟ اين هڪ برائي جي مقابلي ۾ ان کان وڏي برائي ڪريون ٿا ۽
چئون ٿا ته هي قانون آهي. هڪ ڏوهه جي عيوض وڏو ڏوهه
ڪريون ٿا ۽ پوءِ دعويٰ ڪريون ٿا ته هي انصاف آهي... ڇا

امير ڪڏهن پنهنجي دشمن کي خون نه ڪرايو آهي؟ ڇا هن پنهنجي
رعيت جو مال نه ڦهاريو آهي؟ ڇا هن ڪنهن سندر عورت ڏي اک کڻي
نه ڏٺو آهي؟ ڇا هو انهن سڀني ڏوهن کان بچيل آهي جو هن لاءِ
قاتل جي گردن اڏائڻ، چور کي ڦاسي چاڙهڻ ۽ زانيءَ کي سنگسار
ڪرڻ جائز ٿي ويو؟... اهي ڪير هئا، جن چور کي وڻ ۾ تنگيو؟
ڇا اهي آسمان مان لٿل فرشتا هئا يا اهڙا ئي انسان آهن، جن جي
هٿ جو پي چڙهندو آهي ته چورائيندا آهن يا هٽپ ڪندا آهن... ۽
هن قاتل جو ڪنڌ ڪنهن ڪپيو؟ ڪي آسماني هستيون هيون يا
اهي ساڳيائي سپاهي هئا جي قتل ڪندا رهندا آهن... ۽ زانيءَ کي
سنگسار ڪنهن ڪيو؟ ڇا اهي ڪي مقدس روح هئا يا اهي ئي
انسان هئا، جي اونداهه جي پردي ۾ اهڙا ڪارا ڪارناما ڪندا رهندا
آهن؟... قانون ڪهڙي وٽ آهي؟ ڪنهن ان کي ڏٺو آهي؟ ڪنهن ان
کي آسمان جي بلندين مان، سج جي ڪرڻن سان گڏ لهندي ڏٺو
آهي؟ ۽ اهو ڪهڙو انسان آهي، جنهن آسماني قانون کي پوئواري
لائق سمجهيو هجي؟ ۽ اهو انصاف وارو قانون ڪيئن ٿو چئي
سگهجي، جنهن موجب ڪمزور کي جيون جي سوجهري کان
وانجهو ڪيو وڃي، ٻي سهارن جي ڪنڌن تي ڪاتي گهمائي وڃي ۽
غلطي ڪندڙ کي پيرن هيٺان چيڙايو وڃي؟...

منهنجي دماغ ۾ انهن ويچارن وڪڙ پئي کاڌا ۽ مون کي

پريشان پئي ڪيو. ائين ئي مون مڪنهن جي پيرن جي آهت ٻڌي ۽ ڏٺو ته هڪ عورت وٺ پٺيان نڪري لاشن ويجهو اچي رهي آهي. هن جي چهر تي خوف ۽ حراس جا اهڃاڻ هئا. هو ان لاش وٽ پهتي، جنهن جو ڌڙ سسئيءَ کان جدا هو. هو پار ڪڍي روئڻ لڳي ۽ پئي ٻانهون وجهي ان کي چٽري پئي. هن جي نيشن مان لڙڪن جون لارون وهڻ لڳيون. هو پنهنجون آڱريون هن جي مٿي جي وارن ۾ ڦيرائڻ لڳي. جڏهن ٽڪجي پئي، تڏهن مردو کڻي وڃي هڪ ڪڏ ۾ رکيائين ۽ مٽيءَ سان ان کي پوري، قبر ٺاهيائين. ان کان پوءِ مون ڏانهن آئي ۽ مون کي اچي چيائين، ”مان هن شخص جي مڙهه کي درندن جي کائڻ لاءِ ڇڏي نه ٿي سگهان. ڀلي پوءِ مون کي ڪهڙي به مصيبت جو منهن ڏسڻو پوي. هن شخص منهنجي عزت بچائي هئي.“

مون چيو، ”پيڻ مون کان نه ڊڄ. مان توکان اول ئي هنن لاشن تي ماتر ڪري چڪو آهيان، ۽ مان ڪو سرڪار يا امير جو ماڻهو ڪونه آهيان. پر مون کي اهو ٻڌاء ته هن شخص تنهنجي عزت ڪيئن بچائي؟“

هن ٿل آواز ۾ ورائيو، ”امير جو هڪ عملدار، اسان جي ٻنين تي ڍل وصول ڪرڻ آيو. جڏهن مون کي ڏٺائين ته مون تي لالچي نظرون وجهڻ لڳو. پوءِ هن منهنجي پيءُ تي تمام گهڻي ڍل مڙهي، جا اسين غريب ادا ڪري نه ٿي سگهياسين. ان تي ان عملدار سوديبيازي ڪرڻ چاهي. هن رقم جي عيوض مون تي قبضو ڪرڻ چاهيو، انهيءَ لاءِ ته مون کي سريٽ جي حيثيت ۾ امير جي محل ۾ پهچائي. مون روئي روئي هن کي رحم جي درخواست ڪئي، پنهنجي پيءُ جي پوڙهي جو واسطو وڌو، پر هو راضي نه ٿيو. پوءِ مون

واڪا ڪري ڪري ڳولائڻ آڏو دانهون ڪيون. ان تي هي نوجوان، جو منهنجو مڱيندو هو، سو آيو ۽ اچي مون کي ان عملدار جي هٿن مان ڇڏايائين. عملدار غصي ۾ اچي هن کي قتل ڪرڻ لاءِ هن تي حملو ڪيو، پر نوجوان ڦڙتائيءَ سان ديوار تي ٽنگيل تلوار چڪي، پنهنجي بچاءَ ۽ منهنجي عزت لاءِ عملدار کي ماري ڇڏيو. پوءِ پوليس هن کي پڪڙي وڃي قيد ۾ بند ڪيو.

ائين چئي هن پنهنجون ڏکويل نگاهون مون تي وڌيون ۽ پوئتي مڙي هلي وئي. هن جو دردناڪ آواز وايومنڊل ۾ ڪيتري دير تائين ڪونجندو رهيو.

ٿوري وڌيڪ کان پوءِ هڪ نوجوان ايندي ڏٺي. هن پنهنجو منهن ڪپڙي سان ڍڪي رکيو هو. هو زانيءَ جي لاش وٽ پهتو ۽ پنهنجو ٻوڇڻ لاهي، ان اگهاڙي عورت مٿان وڌائين ۽ پاسي ۾ پنهنجي خنجر سان زمين ڪوٽڻ لڳو. قبر تيار ٿي ته ان ۾ ان عورت کي دفن ڪيائين. اهو ڪم پورو ٿيو ته هن هيڏانهن هوڏانهن کان ڪجهه گل پٽي گلدستو بنايو ۽ قبر تي رکيائين. جڏهن هو وڃڻ لڳو ته مون روڪي پڇيومانس، ”تنهنجو هن عورت سان ڪهڙو ناتو هو، جو امير جي حڪم خلاف، تو پنهنجي حياتي خطري ۾ وجهي، هن لاءِ ايتري محنت ڪئي ۽ هن جي مڙهه کي بگهڙڻ ۽ ڪيڙڻ ماکوڙڻ جو ڪاڄ پنجن کان پڇايو؟“

نوجوان مون ڏانهن لهاريو. هن جي نهن ۾ غم ۽ اوجاڳي جا پاڇا هئا. هن تمام ڏکويل ۽ تلل آواز ۾ جواب ڏنو. ”مان ئي اهو بدبخت ماڻهو آهيان، جنهن جي خاطر هن ويڇاريءَ کي سنگسار ڪيو ويو. اسين هڪ ٻئي کي ان وقت کان چاهيندا هئاسين، جڏهن

نڊين ۾ گڏجي ڪيڏندا هئاسين. اسين جوان ٿياسين ته اسان جو پيار
 ۾ن جوپن کي پهتو. هڪ پيري جڏهن مان شهر کان ٻاهر ويل
 هوس ته بنسن جي لالچ ملڻ تي هن چوڪريءَ جي پيءُ هن جي
 شادي هڪ دولتمند سان ڪرائي ڇڏي. جڏهن مان موٽيس ته
 منهنجي حياتي اونهاهي ٿي وئي. پاڻ کي روڪڻ جي ڏاڍي ڪوشش
 ڪيم، پر روڪي نه سگهيس ۽ هڪ ڏينهن هن سان ملڻ واسطي
 هن جي گهر ويس، رڳو هن جي اکين جو سوجهرو ڏسڻ ۽ هن جي
 آواز جو نغمو ٻڌڻ خاطر. اتفاق سان هوءَ گهر ۾ اڪيلي هئي. هوءَ
 به ڏاڍي ڏکويل ۽ زندگيءَ مان بيزار هئي. مان هن وٽ ويهي رهيس
 ۽ اسين رهائيون ڪرڻ لڳاسين. ڪلاڪ کن کان پوءِ اوچتو هن جو
 مڙس اچي پرگهت ٿيو. خدا شاهد آهي ته اسان ٻنهي پريمين جون
 نيتون ۽ دليون صاف هيون. پر مڙس جڏهن مون کي اتي ڏٺو ته
 پنهنجي زال کي ثقا توڻي ڪندي وٺي شور ڪيائين ته اي لوگو! اچي
 زاني ۽ هن جي عاشق کي ڏسو. پاڙي وارا گڏ ٿي ويا ۽ ٿوري دير ۾
 پوليس به پهچي وئي. بيرحمر مڙس پنهنجي پاڪباز گهر واريءَ کي
 هروڀرو پوليس جي بيدرد هٿن ۾ ڏئي ڇڏيو ۽ سپاهي هن کي
 گهليندا ٿاڻي تي وٺي ويا، پر مون کي ڪنهن هاڃو نه پهچايو، ڇو
 ته انڌو قانون ۽ گنديون روايتون فقط عورت واسطي آهن، مرد ڇٽل آهن!
 نوجوان پنهنجو مامرو ٻڌائي، پنهنجو چهرو ڇپائي، شهر ڏانهن
 روانو ٿيو. مان وڻ ۾ تنگيل مڙم ڏي ڏسڻ لڳس. ڇا هن جو به
 ڪو وارث يا واسطيدار ايندو؟

ڪلاڪ کان پوءِ هڪ ڏهري خائفان اچي پهتي. هن جا ڪپڙا
 لپڙون لپڙون ٿيل هئا. هوءَ وڻ ۾ تنگيل لاش وٽ اچي بيٺي ۽ روئي

روئي، پار ڪڍي، پنهنجو سڀو هلڪو ڪيائين. پوءِ وٺ تي چڙهي وئي ۽ ڏندن سان رسي ڪٽيائين. لاش هٿ زمين تي اچي ڪريو. لاش گهلي هڪ ڪڏ ۾ وڌائي ۽ مٿي وجهي ان کي پوريائين. ۽ ڪاٺيءَ جي ٻن ٽڪرن سان صليب ٺاهي. ان قبر جي سيرانديءَ کان کوڙيائين. جڏهن هو وڃڻ لڳي ته مون وڏي پڇيومانس، ”تو کي ڪهڙي ڳالهه مجبور ڪيو جو تون هڪ حور کي دفن ڪرڻ واسطي هتي آئين؟“

عورت مون ڏي نهاريو. هن جي نڪ هن ۾ ضعيفي ۽ پريشاني هئي. هن چيو، ”هي منهنجو خاوند، منهنجو جيون ساٿي ۽ منهنجي ٻارن جو پيءُ هو. اسان جا پنج ٻار بک مري رهيا آهن، جن مان سڀ کان وڏي جي عمر اٺ سال آهي ۽ ننڍي ۾ ننڍو ٽيڇ تي آهي. منهنجو مڙس چور نه هو. هو ديول جي زمين تي کيتي ٻاڙي ڪندو هو. پر پادري هن کي ان جو اجورو فقط ايترو ڏيندا هئا جو، جي اسين رات جي ماني کائيندا هئاسين ته صبح لاءِ ڪجهه نه بچندو هو. منهنجو مڙس جوان هو ته هو ديول جي ٻنين کي پيشانيءَ جو پاڻي ڏيندو هو ۽ پنهنجي ٻانهن جي سگهه سان ديول جي باغن کي سرسبز رکندو هو. جڏهن پوڙهو ٿيو ۽ هيٺائي ۽ بيماريون هن کي گهرو ڪري ويون ته پادرين هن کي اهو چئي زمين تان بيدخل ڪري ڇڏيو ته تون هاڻي ڪم جي لائق نه رهيو آهين، جڏهن تنهنجا ٻار جوان ٿين ته هنن کي موڪلجان ته انهن کي رکيو ويندو. منهنجي مڙس هنن کي ڏاڍيون منٿون مڙيون ڪيون ۽ يسوع مسيح جا واسطا وجهي رحم جي درخواست ڪئي، پر پادرين کي ڪو رحم ڪونه آيو، نه منهنجي مڙس تي، نه مون تي ۽ نه منهنجي ٻارن تي... منهنجو مڙس نوڪريءَ جي ڳولا ۾ شهر ويو، پر مايوس

موٽڻو پيسر. هن جي پيرسني ۽ ضعيفي ڪري ڪوبه هن کي پاڻ وٽ ملازمت ڏيڻ لاءِ تيار نه هو. هن پنڻ جي ڪوشش به ڪئي. پر شايد پنڻ ڪونه آيس، جو ڪوبه هن کي خيرات ڪونه پيو ڏئي. اهڙي اچي حالت بڻي جو اسان جا ٻچا بک کان ڪيهون ڪرڻ ۽ تڙڦڻ لڳا. منهنجو ڪير پياڪ ٻار، منهنجا ننڍا چوسيندو هو، پر ڪير هجي ته هن کي ملي. اهو نظارو ڏسي، منهنجو گهر وارو بيقرار ٿي ويو. هن کي خبر هئي ته ديول ۾ اناج جا گدام پريا پيا آهن. هو رات جي اوندھ ۾ پٽيون ٽپي اتي پهچي ويو ۽ ڳوٺري ڪٽڪ سان پريائين، پر ديول مان نڪرڻ کان اڳ چوڪيدار جاڳي پيا ۽ هن غريب کي ڪٿي سوگهو جهليائون. هن کي ماريائون به ڏاڍو ۽ اهو چئي ته هي شخص ديول جا چانديءَ جا ٿانو چوري ڪري ٿي ويو، هن کي پوليس جي حوالي ڪيائون. پوليس هن کي قيد ۾ وڌو ۽ امير جي فتويٰ سان هن کي وڻ تي ڦاسي ڏني وئي. هن جو ڏوھ اهو هو جو هن پنهنجن بکايل ٻارن واسطي، ديول جي گدام مان ان ڪٽڪ جا ڪجهه ڪٽا کڻڻ جي ڪوشش ڪئي هئي، جا ڪٽڪ هن پنهنجي هٿن سان ٻوڪي هئي.

ائين چئي اها مسڪين عورت اتان هلي وئي. هن جي ڳالهين آسپاس کي ڦسڪين بنائي ڇڏيو هو.

مان انهن قبرن جي قريب پهتو رهيس. قبرن جي مٽيءَ جي ذري ذري مان فرياد اڀري رهيو هو. مون سوچيو ته جي منهنجي اندر جو طوفان ٻاهر نڪري پوي ته محل کي ڊاهي امير کي تباھ ڪري ڇڏي، ٿاڻو زمين دوز ڪري سپاهين مٿان ڪيرائي ڇڏي ۽ ديول اڪوڙي ڇڏي، جنهن هيٺان پادري دٻجي وڃن.

سڄ پهاڙن پٺيان لنگي رهيو هو، جن انسانن جو ظلم ۽ ستم
 ڏسي بهزار ٿي پيو هجي، منهنجي هنن ويچارن سان سهمت هجي ته
 ”ختم ڪريو اها حڪومت جا غيرت سان رهڻ نه ڏئي، ڊاهيو اها
 ديول جا پورهئي جو اجورو نه ڏئي، مٽايو اها تهذيب جا پيار جي
 آزادي نه ڏئي“

بائي زال

مان ڪجهه سال بيروت کان ٻاهر رهيس. جڏهن واپس آيس ته رشيد نعمان سان ملڻ ويس. مون ڏٺو ته هن جو جسم آڀرو ٿي ويو آهي. رنگ پيلو پئجي ويو آهي ۽ منهن مرجهايل آهي. هن جون غمگين اکيون ۽ اداس نظرون هن جي دل جي دنيا جي درسي ۽ اندر جو اولڙو پئجي رهيو هيو.

مان رشيد نعمان کي ڳچ عرصي کان سڃاڻان. هو لبناني آهي ۽ بيروت ۾ جنم ورتو هئائين. هو هڪڙي قديم دولتمند گهراڻي سان واسطو رکي ٿو. جنهن ۾ اڄ تائين پراڻين رسمن ۽ روايتن کي جهڻو رهڻ ضروري سمجهيو وڃي ٿو. هو پنهنجن ابن ڏاڏن جي ڪارنامن ۽ نٺ نانگر جون وڏي فخر سان ڳالهيون ٻڌائي، پنهنجي خاندان جي وڏائي ظاهر ڪندو هو. هو خانداني روايتن ۽ عقيدن ۾ وڏن جي پوڻواري ڪندو هو. البت حادثن ۽ لباس جي مامري ۾ روايتي روش کان ٿوري ويو هو. هو مغربي پوشاڪ پهرڻ جو شوقين هو. هن جي آڪھ جون چوڪريون، مغرب جي فشني ڪپڙن ۾ ائين لڳنديون هيون، جيئن فضا ۾ اڏامندڙ پکين جو ولر.

رشيد ليڪ دل ۽ خوش اخلاق ماڻهو هو، پر هو شين جو فقط ظاهري پاسو ڏسڻ جو هادي هو ۽ انهن شين جي اونهائيءَ ۾ وڃڻ

جو جتن ڪونه ڪندو هو. هو نفسي جي سرن ۾ نه مڱن ٿي ويندو هو. پر ان نفسي جي حقيقت کان آشنا ٿيڻ جي ڪوشش نه ڪندو هو. هو وقتي لذت حاصل ڪرڻ چاهيندو هو. پر دائمي لذت حاصل ڪرڻ واسطي داد لڳائڻ لاء تيار نه هو. ابهرائي ۽ جلدبازي تي اڳتي هلي پهچائيندو به هو. پر اهو تڏهن ٿيندو هو جڏهن وقت هٿن مان نڪري چڪو هوندو هو.

رشيد ۾ ايڏي تبديلي محسوس ڪري مون هن کان پڇيو، ”يار، ڇا ٿيو آهي؟ ڪا ڊگهي موتمار بيماري ڪاٽي اٿي يا ڪو وڏو صدمو رسيو اٿي يا ڪاروبار ۾ ڏيوالو نڪتو اٿي؟ تنهنجي اڄ شڪل ڏسي مان ته ڊڄي ويو آهيان!“

رشيد ڏکويل نظرن سان مون کي ڏٺو ۽ درد ڀرئي آواز ۾ چيائين، ”جيڪڏهن ڪو مائٽ مري ويندو آهي ته ٻيا دوست يار ۽ عزيز موجود هوندا آهن ۽ انهن جي آئت ڪري ماڻهو صبر

اختيار ڪندو آهي. مالي نقصان پوندو آهي ته سوچيو آهي ته دولت

اچي وڃي وٺ آهي. وٺي آهي ته اچي به سگهي ٿي. ان اميد جي

سهاري، اهو نقصان وساري ڇڏيو آهي ۽ پر جي دل جي راحت هلي

وڃي ته پوء اها ڪٿي ٿي ملي سگهي؟ ان جو بدل ڪٿان ٿو هٿ

اچي سگهي؟ جيڪڏهن اتفاق اهڙو ٿو ٿئي جو تو وٽان اها وٺ

اڏامي ٿي وڃي جنهن کي تون پيار ڪرين ٿو، جنهن کي تو پنهنجي

دل ۾ جڳهه ڏني آهي ۽ جنهن تان تو پنهنجي جيون جي قيمتيءَ ۾

قيمتي شيء به نچاور ڪري ڇڏي آهي ته ٻڌاء ته پوء تنهنجو

ڪهڙو حال ٿيندو؟ جڏهن تون ڏسين ٿو ته پڪي تنهنجي هٿن مان

نڪري، اڏامي ويو آهي ۽ وڃي ڪڪرن تائين رسيو آهي ۽ وري هٿ

لٿو آهي ۽ ڪنهن ٻئي ٻجري ۾ ويٺو آهي ۽ هن جي واپسيءَ جو
ڪو آسرو ڪونهي ته پوءِ تون ڇا ڪندي؟ خدا جي واسطي ٻڌاءِ
تون ڇا ڪندي؟ ڪهڙي طرح توکي سک ۽ صبر حاصل ٿيندو ۽
تنهنجيون تصاٺون ڪيئن زندہ رهي سگهنديون؟”

پهاڙڪا اکر هن ائين چيا، ڄڻ هن جو ساهه ڪهنجي رهيو هو.
هو مڪدم اٿي کڙو ٿيو ۽ ڪنڀڻ لڳو. وري پاڻ سڀيالي ويهي رهيو.
مون چيو، ”شاعري ۽ گجھارتن ۾ ڇو پيو ڳالهائين، سنئون سڌو ڇو
نه ٿو ٻڌائين ته تو سان ڪهڙي ويڌن ٿي آهي؟”

هن ٿڌو ساهه ڀري چيو، ”اها عورت آهي. ها، اها عورت،
جنهن کي مون غربت ۽ غلاميءَ جي غار مان ڪڍي، هن جي
سامهون تجوڙين جا در کولي ڇڏيا ۽ هن کي ان لائق بنايو، جو هن
جي ملهائڻي پوشاڪ، هن جي دلفريب سينگار ۽ هن جي مان مرتبي
تي ٻيون عورتون ريس ڪرڻ لڳيون. اها عورت، جنهن کي منهنجي
دل پيار ڪندي هئي ۽ جنهن جي قدمن ۾ مون پنهنجي زندگيءَ جو
سڄو سرمايو رکي ڇڏيو. اها عورت، جنهن جو مان وفادار مڙس،
هن ٽوڪي ساٿي ۽ سڄو دوست هوس. هيءَ عورت دوکياڙ ۽ باغي
تابت ٿي ۽ هاڻي مفلسي ۽ ذلتن جي جيون گهارڻ لاءِ هڪڙي ٻئي
شخص وٽ هلي وئي آهي. اها عورت، جنهن جو مان عاشق هوس،
مون کي ٺڪرائي هلي وئي آهي .. هو جا ٻڌايان، مون کان وڌيڪ
نه ٻڄ، منهنجا زخما نه ڪول.“

ٻئي ڏينهن ئي مان صوفيه سان ملڻ واسطي هن جي گهر ويس.
هي هڪ ننڍڙو گهر هو، وڏن ۽ ڪنڀريل گهريل هو. صوفيه جڏهن
رشيد نعمان جي گهر هئي ته منهنجو نالو ٻڌو هئائين. جڏهن مون

صوفيه جا ڪنول جهڙا نيٺ ڏٺا ۽ هن جي آواز جي ماڪي محسوس ڪئي ته مون پنهنجي دل کان پڄيو، ڇا ائين ٿي سگهي ٿو ته هيءَ عورت بابي هجي؟ ڇا هي شفاف چهرو اندر جو گندو ٿي سگهي ٿو؟ ڇا هي اهو ئي جيو آهي، جنهن ناءِ رشيد چيو ٿي، هي خوبصورت پڪيءَ جي شڪل ۾ هڪ خوبصورت نانگڻ آهي؟ ائين به ٻڌبو آهي ته ظاهري سهڻيون شيون زهريليون به ٿينديون آهن...

اسين ٻئي ويهي رهياسون. شايد صوفيه پنهنجي فڪرمنديءَ کي تازي وٺي هئي. هن پنهنجي حيراني ۽ جستجوءَ کي ڊگهو ڪرڻ نه چاهيو. پنهنجي حسين مٿي کي گوري هٿ جي ٽيڪ ڏئي، هن رسيلي آواز ۾ چيو،

”پيءُ، هن کان اڳ پاڻ ڪونه مليا آهيون. پر مان توهان جا ويچار ماڻهن جي واٽان ٻڌي چڪي آهيان. مون کي معلوم آهي ته توهين عورت جي سماجي مظلوميت ختم ڪرڻ جا حامي آهيو، ان ڪري مان چاهيان ٿي ته کلي طرح توهان کي پنهنجي دل جو حاڻ ٻڌايان، جيئن توهان پنهنجين مصيبتن کي سمجهي وڃو ۽ ماڻهن کي ٻڌائي سگهو ته مان دوکياڙ يا پايڻ نه آهيان... جنهن وقت منهنجو پلڻ رشيد نعمان سان اٽڪايو ويو، ان وقت پنهنجي عمر ارڙهن سال هئي ۽ هو چاليهن سالن کان مٿي هو. هن دولت جو چار ٽڪرو ۽ نيٺ مون کي پنهنجي زال ۽ پنهنجي گهر جي مالڪن نه ڏنا. پنهنجي چوڌاري نوڪرن جو وڏو تعداد هو. هن مون کي رحد ملهائڻا ڪرا پهرايا ۽ منهنجو بدن زيورن سان جهنگهي ڇڏيائين. هو مون کي ڏيکاءِ جي وٺ وانگر، نمائش واسطي رهندو ۽ وٺ وٺي ويندو هو. هن جي چپن تي فتح، فخر ۽ مڙهه جهڙي جھومندي هئي، ۽ مون کي چاهيندڙ نظرن سان ڏسندو ۽ ڏسڻ

عورتون منهنجي سونهن ۽ فتنن جي واکاڻ ڪنديون هيون ته سريءَ کان هن جوڳاٺ مسرو بي وسندو هو. پر ساڻس هو ضائقن جي سس پس هڪو نه ٻڌندو هو. ڪا حوندي هئي: هيءَ رسيد جي رال اهي يا ڌيءَ. ٻي حوندي هئي جي رسيد جوانيءَ ۾ پرتجي ها ته هن جي ڌيءَ جي عمر صوفيءَ کان سرس هجي ها... اهو سب ڪجهه ن وقت نيو جڏهن مان اڃان جيون جي راز کان واقف نه ٿي هيس. منهنجي دل ۾ پيار جو سوجهرو بيدانه ٿيو هو. ها، اهو سب ڪجهه ان وقت نيو جڏهن منهنجي ذهني اڃان گدي گديءَ جي رند وري هئي ۽ مان خوبصورت لباس ۽ سونن پکڙن کي ٺي سب ڪجهه سمجهندي هيس. پر جڏهن مان جذباتي طرح سجاڳ ٿيس، تڏهن مون پنهنجي دل ۾ خال محسوس ڪيو ۽ روح ۾ بي آرامي پيدا ٿي. ان سجاڳيءَ ۾ مون پنهنجي سڄي دٻي ۾ سرندي پائي. هن مون کي اڏائي، محبت جي آسمان طرف وٺي وڃڻ ۾ ڄاهيو. پر جڏهن مون پنهنجو پاڻ کي انهيءَ دٻي ۾ ڏٺو، ته زنجيرن ۾ جڪڙيل ڏٺو. جن منهنجي جسم کي انهن زنجيرن ۽ ان قانون کي سمجهڻ کان اڳ ئي جڪري ڇڏيو هو. تڏهن مار ڏکي ويس، انهن حساسن سڌن کي مون کي اهو احساس به ٿيو ته عورت جو جوڳاٺو مرد جي دولت، اوجي نسب ۽ مهرباني، ... هيءَ برار ٻيڙ ۾ هيءَ جو هيءَ روح کي، مرد جي روح ۾ ... ڪري ٿو حديءَ مرد جو سار هن جي دل ۾ سمائي پئي کي به جسم ۽ هڪ ڄڻ سڀئي ٿو حدي. جڏهن ان دردناڪ حقيقت جو شعور مون ۾ جاڳيو ته مون ڏٺو ته رشيد جي گهر ۾ ڪردار محض حور وارو آهي من ڏينهن رات هن جي دولت پئي نگايان. مان پروري ويس ته منهنجي هن سار صحبت هڪ وڏو ڪور ۽ هڪ ردي مناقبت آهي. مان پروري

ويس ته هن جي نوازشن جي عوض مان هن کي دلي محبت ڏني نه
 ٿي سگهان. ۽ نه ئي هن جي سڃاڻي ۽ محبت جي موٽ ۾ هن کي
 محبت ڏني سگهي اهان منهنجي دل ۾ حال بيدا ٿيو. ۽ اهو حال
 غلط هو. ته مان هن سان محبت ڪرڻ سڪان. مان هن سان محبت
 ڪرڻ سڪي نه سگهيس. حو ته محبت اهڙي سگهه آهي جا دلين تي
مڙهي نه بي سگهجي. پر اها دلين کي پنهنجو بنائيندي آهي. مون
 خدا جي در پاڏايو ۽ راتين جي مانار ۾ آسمان کي التجا ڪئي ته: اي
 آسمان، منهنجي روح کي ان مرد سان ملا. جنهن کي مون جيون
 ساڻي بڻايو آهي. پر ائين ڪونه ٿيو. چو ته محبت گهرڻ سان نه
ملندي آهي... اهڙي ريت مون ان شخص جي گهر ۾ دعائون پئندي
 ٻه سال گذاريا. مان پکين جي آزاديءَ تي ريس ڪندي هئس ۽
 منهنجيون هر جنس عورتون، منهنجي قيدخاني تي ريس ڪنديون
 هيون. منهنجي ذهن ۾ جنگ جاري رهي. منهنجي اڃ ۽ بک مري وئي
 ۽ ڪافي ايري ٿي ويس. انهن اونداهن ڏينهن ۾ هڪ ڀيري مون کي
 جوت جو وڻندڙ ڪرتو نظر آيو. مون ڏٺو ته هڪ نوجوان، جيون
 جي وهڪري ۾ اڪيلو وهي وڃي رهيو آهي. ۽ هن گهر، جتي تون ۽
 مان هن مهل ويٺا آهيون، تنهن ۾ ڪتابن ۽ ڪاڳرن جي وچ ۾
 اڪيلو حياتي گذاري رهيو آهي. مون پنهنجون اکيون بند ڪري
 ڇڏيون، جيئن ان روشن ڪرڻي کي ڏسي نه سگهان. مون پنهنجو
 پاڻ کي چٽا ڏٺو ته تنهنجي حمي ۾ نه قيد جي تاريخي اٿي آهي.
 پوءِ تون سوچهري جي لالچ ڪيئن بي ڪرين؟ ان کان پوءِ مون
 پنهنجي من جي ڪندن ۾ هڪ لفظ ٻڌو، جنهن جي مباح مون کي
 ترقيائي ڇڏيو. مون پنهنجا ڪن بند ڪري ڇڏيا ۽ سهجو پاڻ کي
 چٽا ڏٺم ته تنهنجي حمي ۾ ته اهو ۽ زاري اٿي آهي. پوءِ تون

نغمن جي تمنا ڪمئن بي ڪرين؟ پر منهنجون اکيون ان ڪرڻي کي
 ڏسنديون رهيون ۽ منهنجا ڪن اهو نغو ٻڌندا رهيا. مان خوف کان
 ٽڙڪندي رهيس. صفا ان فقير وانگر. جنهن ڪنهن محل جي در
 وٽ هيو ڏٺو هجي، پر نه اهو کڻي سگهي ۽ نه ان کي ڇڏي
 سگهي. مون روئڻ شروع ڪيو. مان وڏي ذهني پيڙا ۾ ويڙهيل
 هئس. انتظار ۽ بيقراريءَ جو صدمو منهنجي سهڻ کان ٻاهر بي
 ويو.

هوءَ ماڻ ٿي وئي ۽ پنهنجون وڏيون وڏيون اکيون بند ڪري
 ڇڏيائين. شايد گذريل ڏينهن جا ڏيک هن جي سامهون اچي ويا
 هئا. يا شايد مون سان اکيون ملائڻ جي جرئت ڪري نه ٿي سگهي.
 پوءِ وري چوڻ شروع ڪيائين:

”اهي انسان جي بيدا ٿيڻ ٿا ۽ حقيقي زندگيءَ کان آشنا ٿيڻ
 کان سواءِ مري وڃن ٿا. سي ان عورت جي پيڙا ڄاڻي نه ٿا سگهن.
 جنهن جي هڪ طرف اهو مرد آهي جنهن جي هن کي محبت ملي
 آهي ۽ ٻئي طرف اهو مرد آهي جنهن سان نڪاح جي ڌرمي رسم هن
 کي ڳنڍي رکيو آهي. اها هڪڙي درد ڀري ڪهاڻي آهي. جا عورت
 جي رت ۽ لڙڪن سان لکي ويندي آهي ۽ جنهن کي پڙهي مرد کلندا
 آهن. چوڻ هو اها سمجهي نه سگهندا آهن ۽ جي سمجهن به ته هنن
 جي ڪل، ظلم ۽ سنگدليءَ ۾ تبديل ٿي ويندي آهي ۽ هو جوش کان
 ابي مان نڪري، عورت مٿان وسڻ لڳندا آهن ۽ هن جا ڪن لعنت
 ملامت سان بري ڇڏيندا آهن... هيءَ هڪڙي پيڙا بريڙيل ڪا آهي.
 جنهن جو نانڪ رات جي ڪارائڻ ۾ الهيءَ عورت جي سيني ۾
 اڀرندو آهي، جنهن کي هن شاديءَ جي حقيقت کان آگاهه ٿيڻ کان
 اڳ، ڪنهن مرد سان نڪاح جي نوڙيءَ ۾ ٻڌو ويندو آهي. هوءَ

پنهنجي روح کي اهري مرد لاءِ ترپندي ڏسندي آهي. جنهن سان هن جو پيار نٿو ويندو آهي. هيءُ هڪ خوفناڪ چڪتاڻ آهي. ان جي شروعات عورت جي ڪمزوريءَ ڪري ٿي ۽ ان کان سگهه سان ٿي چوٽڪارو حاصل ڪري سگهجي ٿو. انسان جي گندي روايتن ۽ دل جي صاف سترن اڏڻ وچ ۾ هيءُ هڪ موتمار جنگ آهي. اهي ٽي صاف ستر اڏڻا، جن واسطي ڪالهه تائين مان زمين تي پئجي موت جي طلبگار هئس ۽ رت جا ڳوڙها ٿي ڳاڙير... پر مان اتي ڪري ٿيس ۽ عورتن واري حماقت کي پري اچي. پنهنجن پرن کي ڪمزوري ۽ غلاميءَ جي ڦٽڻ کان آڇو ڪيو ۽ محبت ۽ آزاديءَ جي فضا ۾ اڏاڻڻ لڳس. هاڻي مون وٽ سچيون خوشيون آهن، چو ته مون کي ان مرد جو قرب حاصل آهي. جنهن جي دل مان محبت جو ڪرڻو مون ڏانهن وڌيو هو. هاڻي دنيا جي ڪابه قوت مون کان اهي خوشيون حتمي نه ٿي سگهي، چو ته اسان پنهنجي جون دليون هڪ ٻئي کي چاهڻ ۽ اسان پنهنجي جا ذهن هڪ ٻئي کي سمجهڻ جي ناتن ۾ ڳنڍجي چڪا آهن.

صوفيه هاڻي غور سان گهوري مون ڏي نهاريو جن منهنجي چهري تي ڪجهه پڙهڻ ٿي چاهيائين ۽ منهنجي اکين مان منهنجو اندر ڏسي، معلوم ڪرڻ ٿي چاهيائين ته سندس گفتگوءَ جو مون تي ڪهڙو اثر ٿيو آهي. پر مان خاموش رهيس ته متان هن جي ڳالهائڻ ۾ رخنو پوي. هن پنهنجي ڳالهه جاري رکي. هن جي بيان ۾ رواني هئي جنهن اها تقرير اول ٿي سوچي ڇڏي هئي، ۽ ان ۾ به ڊپائي، آزادي ۽ سچائي هئي.

”ماڻهو توهان کي چوندا ته صوفيه خيانت ڪئي آهي ۽ هوءُ بي وفا عورت آهي ۽ جنسياتي خواهشن خاطر ان شخص کي ڇڏي

هلي وئي. جنهن هن جو رتبو مٿي ڪيو ۽ هن کي پنهنجي گهر جي مالڪن ٻڌايو. ماڻهو توهان کي چوندا ته صوفيه زاني آهي ۽ مقدس ۽ مذهبي فرض النڪهن ڪيو ۽ ان بدران اهڙي پيجري ۾ هلي وئي جو گناهه جي ڪنڊن سان اٿيل آهي، هن پنهنجو شرافت جو لباس لاهي، پاپ جي پوشاڪ پهري آهي. هو توهان کي اهو به چوندا ته صوفيه حياءَ ۽ شرم جو ليڪو لنگهي وئي آهي. اهي ماڻهو خالي غارن وانگر آهن، جي آوازن جو رڳو پڙاڏو موٽائيندا آهن، پر انهن جي معنيٰ ڪونه سمجهندا آهن. هو انسانيت ۽ انساني سپاءَ کان اتواقف آهن ۽ حقيقت کي سمجهڻ جي ڪوشش نه ٿا ڪن. هنن کي خبر نه آهي ته پاپ ڇا آهي ۽ پيچ ڇا آهي؟ هو پنهنجي تنگ نظري ڪري عملن جي فقط ظاهريت ڏسن ٿا ۽ ان جي اصليت ڏي نگاهه نه ٿا ڪن. هو جهالت سان فيصلو ڪن ٿا ۽ ٻڌل فتوائون طوطي وانگر ورجائن ٿا. هنن وٽ برو ۽ ڀلو برابر آهن... مان جيڪڏهن زاني ۽ بدڪار هئس ته رشيد نعمان جي گهر ۾، چوٽه هن مون کي ان وقت رسمن ۽ روايتن جي ڪوڙڪي ۽ ڦاسائي، زال ٻڌايو، جنهن وقت نه مون ۾ ذهني پختي آئي هئي ۽ نه محبت جو شعور بيد ٿيو هو. هن جي گهر ۾ مان پنهنجي نظرن ۾ ٿي نيچ ۽ ڪميٽي هئس. اتي مون کي محسوس ٿيندو هو ته مان خيرات جو ٽڪر کانوان ٿي ۽ پنهنجو جسر رشيد جي هوس جي حوالي ڪرڻ تي، ۾ هاڻي مان پاڪباز آهيان. محبت جي ڳانڍاپي مون کي آزاد ڪيو آهي. مان هاڻي شريف ۽ ايماندار آهيان. مون پنهنجي جسر کي ڳڻي ٽڪر لاءِ ۽ پنهنجي زندگيءَ کي لباس جي عوض وڪڻڻ ڇڏي ڏنو آهي. مان ان وقت زاني ۽ گنهگار هئس، پر ماڻهو مون کي بلند مرتبي واري بيگم سمجهندا هئا ۽ هاڻي مان پاڪباز ۽ شريف آهيان ته هو

مون کي ذليل ۽ ڪمڻي سمجهن ٿا. مائٽو ٻاهرين رشتن ۽ ظاهري
 ڏٺڪ وٺڪ تي پنهنجا رانا فائز ڪندا آهن ۽ ڪنهن جي اندر ۾
 جهاني نائي نه ڏسندا آهن ۽ نه ڪنهن جو اندر توري ڏسندا آهن!

صوفي اٿي ۽ ڳڙڪي جي ويجهو وٺي. هن ٻاهر پنهنجي
 ساڄي، شهر ڏي اشارو ڪيو. هن جو آواز اڳئين کان اوچو ٿي ويو ۽
 نهايت نفرت ۽ ڏڪار واري لهجي ۾ چوڻ لڳي:
 ”ڏسو! هن عاليشان ۽ بلند بنگلي جي درن ۽ درين جا ڀرت
 ڀريل ريشمي پردا، خيانت ۽ ڀڄاڀڙائيءَ جو ثبوت ڏئي رهيا آهن. ان
 جون ڀتيون ۽ چٽيون سونهري چٽن سان سينگاريل آهن. پر ان جي
 رهاڪن جون دليون پيار جي سينگار کان خالي آهن.“

صوفي مون کي هٿ کان جهلي ڳڙڪيءَ وٽ وٺي وئي. جتان
 بنگلا چڱي طرح نظر اچي رهيا هئا ۽ چيائين:

”مان توهان کي انهن مائٽن جا راز ٿي ٻڌايان. مان سمجهان
 ٿي ته توهان انهن جهڙو ٿيڻ پسند نه ڪندا. هن بنگلي طرف
 ڏسو، جنهن جا ٿنڀا سنگمرمر جا آهن، ڇڄا پتل جا آهن ۽ جنهن
 جون دريون رنگارنگي آهن. ان ۾ هڪ دولتمند رهي ٿو. جنهن کي
 ساري ملڪيت پنهنجي ڪنجوس پيءُ کان ورثي ۾ ملي آهي. ٻه سال
 اڳ هو هڪ عورت سان پرڻيو هو. ان عورت جي باري ۾ هن کي ان
 کان وڌيڪ ڪجهه معلوم نه هو ته هو هڪ خانداني شاهوڪار
 جي ڌيءُ آهي ۽ هن جو پيءُ شهر جي تمام وڏن مائٽن ۾ شمار
 ٿئي ٿو. شاديءَ کان پوءِ اڃان هن جي هٿن تان ميندي به ڪانه
 ميساري هئي ته هو زال کي تڙين لاءِ ڇڏي، شهر جي چڙواڳ
 چوڪرين سان رنگينون ملهائڻ لڳو. ويڄاري ڪنوار کي بنگلي ۾

اٿن ڇڏي ڏنائين، جيئن شرابي، شراب جي خالي بوتل ڇڏي هليو ويندو آهي. عورت اڙي نڙاريءَ سان گڏ، هن کي پاڻ ڏانهن ڇڪڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ڪجهه نه وريس. پوءِ هن ۾ بغاوت جو جذبو اڀريو. هاڻي هوءَ هڪ سهڻي نوجوان جي عشق ۾ مبتلا آهي. هن جي محبت سان، هن جي دل خوش آهي ۽ پنهنجي مڙس جي بي انداز دولت مان، پنهنجي محبوب جا ڪيڏا پريندي رهندي آهي.

”هاڻي هن طرف بنگلي ڏانهن ڏسو، جنهن جي چؤڌاري باغيچو آهي، ان ۾ هڪ اهڙو شخص رهي ٿو جنهن جو خاندان، ڪنهن زماني ۾ حڪومت ڪندو هو. پر اڄڪلهه مال ۽ دولت جي اثاڻ ۽ نالائقيءَ سبب ان خاندان جو سماج ۾ رتبو ڪري پيو آهي. ڪجهه سال اڳ ان شخص هڪڙي ڪوچه ۾ شاهوڪار عورت سان شادي ڪئي ۽ هن جي دولت هٿ ڪرڻ کان پوءِ هن کي نظرانداز ڪري ڇڏيائين. هن هڪڙي سندر ۽ نوجوان نينگريءَ سان ناتا قائم ڪري، زال کي اڪيلو زهر جا ڍڪ پيئڻ لاءِ ڇڏي ڏنائين. هاڻي هوءَ ڪلاڪن جا ڪلاڪ وار سنوارڻ، چين ۽ ڳٽن تي سرخي ۽ پائوڊر نگائڻ ۽ ٻيا هار سينگار ڪرڻ ۽ نفيس ڪپڙا پائڻ ۾ صرف ڪندي آهي ته من ڪو هن تي عاشق ٿئي، پر ويڃاريءَ کي اڃان تائين ڪاميابي ڪانه ٿي آهي.

”هيڏانهن هي ٻه ماڻڙ بنگلو ڏسو، جنهن مٿان چمي چمي تي چٽ نڪتل آهن. اهو هڪ خوبصورت، پر بدچال عورت جو گهر آهي. هن جو پهريون گهر وارو گذاري ويو ۽ هن واسطي بي انت مال دولت ۽ جائداد ڇڏي ويو. ڪلا ۽ ماڻهن جي طعن کان بچڻ واسطي هن هڪ چمسي ۽ اڌ مغزي مرد سان شادي ڪري ڇڏي. هاڻي هوءَ ماڳيءَ جي مک وانگر طرح طرح جي گلن جو رس ۽ مٺاڻ چوسيندي ٿي رهي آهي.

”۽ هو گهر ڏسو. جنهن جي مهار ايسري وٽندڙ آهي ۽ جنهن جا ڪمرا ڪشادا آهن هي اهڙي سيٺ جو گهر آهي. جو پئسي جو پوڄاري آهي ۽ ڊر وڃي ٻر ڊمري نه وڃي. هن جي جيون جي بنيادي لالچ آهي. هوءَ جهڙي آهي منهن مهاندي جي من موهن. تهري آهي ساء جي سلچڻي. هوءَ هڪ اهڙو نغمو آهي. جنهن ۾ سڙ به آهي ۽ معنيٰ به. هن عورت کي جي محبت ملي ها ته محبت ۾ جيئي ها ۽ محبت ۾ مري ها. پر هن جي پيءُ هن کي سامانجن کان اڳ ئي بي جوڙ رشتي جو ڳت ڳچيءَ ۾ وجهي ڇڏيو. هن جو جوڀن ۽ هن جي سونهن. ائين ضايع ٿي رهيا آهن. جيئن ميڻ ٻٽي ٻرڻ ويل رجندي ويندي آهي. چوٽه هن جو مڙس پئسي پٺيان مست آهي ۽ زال طرف ڪو توجهه ڪونه ٿو ڪري. البت ڏند ڪرڻي. ٻار ٻار هن کي طعنو هڻندو آهي ته بهتر ٿئي ها ته توسان شادي نه ڪريان ها جو تو پٽ نه ڄڻو آهي. جو منهنجي جائداد جو وارث ٿئي. اهي پيڙائون پوڳي ۽ اهڙيون ڳالهون ٻڌي. هوءَ موت جي تمنا ڪندي رهندي آهي.“

صوفيه. ڳڙڪيءَ وٽ رکيل ڪرسيءَ تي ويهي رهي. هن انهن عجيب بنگلن جي مڪاري ۽ فريب ڏسي ڏسي ٺڪجي پئي هئي. پوءِ وري چوڻ شروع ڪيائين،

”اهي ئي آهن اهي محلات. جن ۾ رهڻ لاءِ مان ڪڏهن به راضي ٿي نه ٿي سگهان. اهي ئي آهن اهي قبرون جن ۾ مان پنهنجي زندگيءَ کي دفن ڪرڻ نه ٿي چاهيان. اهو ئي آهي اهو طبقو جنهن کان مون چوٽڪارو حاصل ڪيو آهي. اهي ماڻهو عورت جي جسم سان ته شادي ڪندا آهن. پر هن جي جذبن کي نظرانداز ڪر. ڇڏيندا آهن. مان هنن تي فتويٰ نه ٿي لڳايان. پر هن جو ڌيان

حڪائڻ ٿي گهران ته هو دوکي. پڇاڙائي ۽ ڪميٽيائيءَ جا علام
 بي تا وڃن. مان ان طبقي وارن ۾ رهي آهيان، ان ڪري اهڙي يقين
 سان پئي راه زني ڪريان. منهنجي اکين جيون جو سوجهرو ڏٺو ۽
 مان هنن جي دوکي جي ڪورڪيءَ مان نڪري آيس. هنن مون کي
 پنهنجي پٽ مان ڪڍي ڇڏيو آهي ۽ مان ڏاڍي خوش آهيان، مون
 کي پنهنجي بغاوت تي ناز آهي. رشيد نعمان منهنجي جسر جو
 مالڪ بنجي ويٺو هو، اسان جون دليون هڪ ٻئي کان گهڻو دور
 هيون. مون محسوس ڪيو ته مان ساري ڄمار هڪ خوفناڪ بت
 جي سامهون جهڪي گذاري نه ٿي سگهان. ان ڪري مون رسمي
 قانون سان بغاوت ڪئي ۽ پنهنجون زنجيرون ٽوري ڇڏيون. پر مون
 اهو اڀستائين ڪيو جيستائين پيار جي پڪار منهنجي ڪنن ۾ نه
 گونجي. مان رشيد جي گهر مان ائين نڪتس جيئن قيدي، قيد مان
 نڪرندو آهي. مان ٺٽ ٽانگر ۽ شان شوڪت ڇڏي، پنهنجي محبوب
 جي هن جاءِ ۾ هلي آيس، جو جزٽو ڳالهين کان خالي آهي. مون کي
 ان ڳالهه جي پوري ساڃهه آهي ته مان جو مڪجهه ڪريان ٿي اهو
 درست آهي. مون نه چاهيو ته مان پنهنجو گلو پاڻ ڪاٽيان يا مونن
 ۾ منهن وجهي، قسمت جو لکيو سمجهي، تڙپندي رهاڻ. مون نه
 چاهيو ته ساري عمر فرياد ڪندي گذريان، سڄي رات پيڙا ۾ جاڳي
 اهو سوچيان ته صبح ڪڏهن ٿيندو ۽ جڏهن صبح ٿئي ته سوچيان
 ڏينهن ڪڏهن گذرندو؟ مون نه چاهيو ته مان ٻرياد ٿيان. انسان جي
 دل ۾ جيئن جي اٿل خواهش موجود آهي ۽ اها خواهش ٿي جيون
 جو سوجهرو ڏيکاري ٿي.

”ته سائين! اها آهي منهنجي ڪٿا ۽ زمين ۽ آسمان جي سامهون
 منهنجو احتجاج. مان زور زور سان پڪاري چوان ٿي، پر ماڻهو

پنهنجا ڪن بند ڪري يا حذب ۽ بدن کان انڪار ٿا ڪن. هو پنهنجي ذهن ۽ ضمير جي پڪار جي پرواهه به نه ٿا ڪن. هو ان ڳالهه کان ٿا ڊڄن ته سماج جي بنيادن ۾ نه زلزلو اچي وڃي جيتوڻيڪ ان ۾ هنن جي ڪوڙ مصيبتن جو جوڻڪارو آهي. منهنجي ڪهاڻيءَ کي بيروت وارا زندگيءَ لاءِ هڪ لعنت ۽ سماج جي جسر لاءِ ناسور سمجهن ٿا، پر جڏهن محبت، جا هنن جي اونداهين دلين ۾ موجود آهي، ان جي حقيقت هنن تي ظاهر ٿيندي ته هنن هو شرمندا ٿيندا ۽ منهنجي مرڻ کان پوءِ به مون کي ياد ڪندا ته هن سماج جي گندين پابندين خلاف بغاوت ڪئي ۽ پنهنجو پاڻ کي آڇو ڪري پيار کي اوچو رکيو.

دروازو کليو ۽ هڪ ٺاهوڪو نوجوان اندر گهڙي آيو. هن جي اکين ۾ ڪشش هئي ۽ هن جي چپن تي زندگيءَ جي مرڪ. هن کي ڏسي، صوفيه جو انگ انگ ٽڙي پيو. هو اتي ۽ وڃي هن کي پيار سان ٻانهن ۾ هٿ وڌائين ۽ مون وٽ وٺي آيس. هن کي منهنجو نالو ٻڌايائين ۽ مون کي هن جو پترو هو ته هي ئي اهو نوجوان هو، جنهن جي خاطر هن دنيا سان مقابلو ڪيو ۽ ان جي قانونن سان بغاوت ڪئي... هو منهنجي سامهون ڪٽ تي ٿي ويٺا. ٻنهي جا چهره ٻهڪي رهيا هئا. اهو ٻهڪڻ، جو هڪ ٻئي جي پيار جو اهڃاڻ هوندو آهي. اهو ٻهڪڻ، جو پورهيو ڪري هڪ ٻئي لاءِ زندگي گذارڻ جي علامت هوندو آهي. اهو ٻهڪڻ، جو پراڻي سماج سان بغاوت جي پيداوار هوندو آهي. اهو ٻهڪڻ، جو روايتن جي اڏوهي کاڌل معاشري جي ٺٺولي ۽ طعن کان بهي نيازيءَ ڪري اڀرندو آهي. مون حياتيءَ ۾ پهريون گهمرو اهو ڏيک ڏٺو جنهن ۾ اهڙي مرد ۽

عورت جي چهرن تي ۽ آسپاس خوشيءَ جي ورڪا ٿي رهي هئي ۽ دل جي ٽاپر جي روشني هئي، جن کي ڌرم ڌڪاريل ٺهرايو هو، ۽ سماج نيڪالي ڏني هئي.

✓ مان صوفيه جو ننڍڙو گهر ڇڏي ٻاهر نڪتس. پر اهو ننڍڙو گهر نه هو، اصل ۾ اهو ئي محل هو: ”پيار جو محل.“ رستي تي بنگلا، صوفيه جي جهوپڙيءَ جي ڀيٽ ۾ مون کي هيچ محسوس ٿيا. اها جهوپڙي جتي پيار هو، پورهيو هو، سچائي هئي، خوشي هئي ۽ وڏي ڳالهه ته بغاوت جي دليري هئي. مان انهن گهٽين ۽ بنگلن جي وچ مان وڃي رهيو هوس، جن جا راز مون کي صوفيه سليا هئا. منهنجي ذهن ۾ ويچارن جو وهڪرو وهڻ لڳو، رشيد نعمان جو درد پنهنجي جاءِ تي، پر ان واسطي جوابدار ڪير آهي؟ صوفيه يا رشيد پاڻ؟ اهڙيون به عورتون هونديون آهن جي مفلس مڙسن کي ڇڏي دولتمندن جون سريٽون پنجن وينديون آهن، رڳو قيمتي ڪپڙا ۽ سونا ڳهر ورتائڻ لاءِ. پر صوفيه ان جي ابتڙ ڪيو آهي. هوءَ بنگلي مان نڪري هڪ جهوپڙيءَ ۾ آئي آهي، جنهن جي ڪل موڙي ڪتابن جا ٻه ڪٽ آهن، ۽ بنيادي ڳالهه اها آهي ته صوفيه اهو سڀ ڪجهه پيار خاطر ڪيو آهي، جي هن نيت رڳو شهواني خواهشون هجي ها ته پنهنجي دولتمند مڙس جي بنگلي ۾ رهي ٻين مردن سان ڳجهه ڳوهر ۾ ناتا رکي ٿي سگهي.

مان شهر جي ٻاهران پهچي ويس. سج لهي رهيو هو ۽ ڪائنات جي کلي فضا هئا. باغ، وڻ، گل ۽ ميوا. پکين جون اڏامون ۽ لاتيون. هي پکي آزاديءَ سان اڏامي رهيا آهن. هوا آزاديءَ سان گهلي رهي آهي. وڻ آزاديءَ سان جهومي رهيا آهن. گل آزاديءَ سان

سرهاڻ پڪيڙي رهيا آهن. پر انسان کي ان نعمت کان محروم ڪيو ويو آهي. هن جي ذهن کي قانونن جي پابندين ۾ جڪڙيو ويو آهي. هن جي جذبن ۽ خواهشن کي قيد ڪيو ويو آهي. هن جي دل ۽ دماغ لاءِ گهريون قبرون کوٽيون ويون آهن. جي هو آزادي چاهي ٿو ته هن کي سرڪش، ڪافر ۽ بدڪار سڏيو وڃي ٿو. هن جو بهشڪار ڪيو وڃي ٿو ۽ هن کي ڀت مان ڪڍيو وڃي ٿو. پر ڇا انسان کي پهاڙيءَ تائين اهڙي گندي ۽ غير سپاويڪ سماج جي غلاميءَ ۾ ڪاٽيندو رهڻ کپي يا پنهنجي ذهن کي انهن پابندين کان آجو ڪرڻ چڱائي؟ ڇا انسان کي بلندين جي پولار ۾ اڏامڻ کپي يا پاتار جي گهٺاين ۾ ڪيري ڪم تي وڃڻ گهرجي؟

فنڪار

يوسف پنهنجي گهر جي هڪ خوبصورت ڪمري ۾ ويٺو آهي. چئني طرفن ڪتابن ۽ ڪاغذن جا ڍير آهن. هو سڪريٽ جا ڪش پري رهيو آهي. هن جي پين مسرت سنڀالڻي رهي آهي. هن جو دوست خليل، جو هڪ سرڪاري ڪامورو آهي، سو پائپ پي رهيو آهي. هيءَ بيروت جي هڪ سراءِ جي رات جي سونهي آهي.

خليل، يوسف دي مهر ڪري چوي ٿو، ”اڄ مون تنهنجو مضمون ’لطف ڏيندڙ فن ۽ انهن جو اخلاق تي اثر‘ پڙهيو. واه جو لکيو اٿئي. البت مون کي هڪري ڳالهه ڪنڪي ٿي. لکيءَ ۾ مغرب جو رنگ پڌرو آهي. ورنه موضوع جي لحاظ کان لاهوار مضمون آهي. مان عربي زبان تي، انگريزي ادب جو اثر هاجوڪار سمجهار ٿو.“

يوسف مرڪي ورائي ٿو، ”ائين ٿي سگهي ٿو. پر تنهنجو انگريزي لباس پهري، انگريزي قانون ۾ ڪاٺڻ ۽ انگريزي ڪوچن تي وهڻ، تنهنجي ادب جي باري ۾ ويچار جي اهڙائي پڌري ڪن ٿا. ن ڪان سواءِ، مون ڏٺو آهي ته تون عربيءَ کان وڌيڪ انگريزي ڪتاب پڙهندو آهين.“

”انهن سطحي ڳالهين جو سامت ۽ فن سان ڪو تعلق ناهي.“ خليل چوي ٿو.

”معلق جو نه آهي. مان ته حوٽس ۾ نماز اٿرو ۽ حشر جاڳندو معلق آهي. لباس، نانئون ۽ ڪوچن جو واسو آهي. رهندي ڪرتي معنيٰ تهذيب سان آهي. ۽ فن ۽ مڙهت نه رکو سان رهندي ڪرتي جي طريقي ۽ اسان جي قومي ۽ مذهبي روايت. اسان جي زندگيءَ جي هر پهلو سان گهاٽو لاڳاپو رکڻ يا.“ يوسف جواب ڏئي ٿو.

”مان مڃان ٿو ته مجبور ٿي مون کي يورپ جي ڪنهن هن جو نقل ڪرڻو پيو ۽ اتان جون ڪجهه ڳالهيون اختيار ڪرڻيون سون آهن. تڏهن به مان مشرقي آهيان ۽ مرڻ تائين مشرقي رهڻ انهيءَ ڪري ئي مان چاهيان ٿو ته عربي ادب، ڌارڻي اثر کان بحيل رهي.“ خليل چوي ٿو.

”ان جو مطلب اهو ٿو ته تون عربي زبان ۽ ادب کي موت جي نند سمهارڻ چاهين ٿو.“ يوسف جواب ڏئي ٿو.

”اهو ڪيئن؟“

”جي ٻوٽي پيل قومون، سڌريل قومن جي ايجادن ۽ ڪاميابين مان فائدو نه وٺنديون ته هنن جو ساهت بيڪار ٿي ويندو ۽ هنن جي جيون جي ترقي رڪجي ويندي.“

”نهجي اها دعويٰ دليل جي محتاج آهي.“

”هڪ نه، هزار دليل ڏئي سگهان يا.“

اتي مال ۽ سليم بهجي وڃن يا. بال ڳاڻتو ۽ ادب هي ۽ سليم ساعر آهي. وٺل اسي بهي. هنن جو درياءُ مڪن يا. مسرت مال دانهن نهاري سي. هن جا ٻل ڪجهه ڳاڻي سي يا وڃن ۽ هن جي منهن تي ڇوڙي جي لهر ڏوڙي سي وڃي

يوسف پاڻ دانهن پانهون ڊگهري چوي ٿو، ”اهو لبنان جي

خوش آواز بلبل!

سليم هڪدم رڙ ڪري ٿو، ”ٻيلي، هڪري مهرباني ڪها...“

پال جي ساراهه نه ڪجانءِ.

”جو ڀلا؟“ يوسف پڇي ٿو.

ڪجهه مذاق ۽ ڳنڀرائيءَ مان سليم چوي ٿو، ”جو ته هي

ڪنهن عزت جي لائق ئي ڪونهي. هن جون عادتون عجيب غريب

آهن ۽ هو اڌ مغزي آهي.“

پال، سليم کي چوي ٿو، ”ڇا مان توکي هتي ان لاءِ آندو آهي

ته ويهي منهنجي اوڻاين کي پڌرو ڪر ۽ منهنجي اخلاق تي وعظ

ڏي.“

”ڇا ٿيو سليم! ڇا اوهان کي پال جي ڪنهن نئين ڪمزوريءَ

جي ڄاڻ پئي آهي؟“ مسرت پڇي ٿي.

سليم، پال کان پڇي ٿو، ”پال سائين، مان ويهي تنهنجا

ڪرتوت ٻڌايان يا تون پاڻ ئي ٻڌائيندين؟“

”تون خاموش ره.“ پال تيز ٿي چئي ٿو.

”نوءِ ته مون کي ئي سڀ ڪجهه ٻڌائو بوندو.“ مرڪي

سليم چوي ٿو.

”ان جو مطلب آهي ته تون منهنجو موڊ خراب ڪرڻ چاهين

ٿو.“ پال چوي ٿو.

”سليم، ٻڌايو ٻڌايو... پال، توهان جي برائي سليم ٻڌائڻ

چاهي ٿو، ممڪن آهي ته ان مان اوهان جي چڱائي ظاهر ٿي پوي.“

مسرت چوي ٿي.

”جهڙي طرح مون ڪو چڱائيءَ جو ڪم نه ڪيو آهي، اهڙي

طرح مون کان برائي به ڪانه ٿي آهي. پر جا ڳالهه اسان جو دوست

سليم ٻڌائڻ چاهي ٿو. اها لائق آهي ڪانه جو ان جو بيان ڪيو وڃي. تنهن کان سواءِ مان نه ٿو چاهيان ته اچوڪي ڪچھري، منهنجي روڻداد ۾ ضايع ڪئي وڃي. ”پال چوي ٿو.

”ٺيڪ آ. پر اسان ٻڌڻ چاهيون ٿا. ”مسرت چوي ٿي.

سليم، مسرت وٽ وڃي وهي ٿو ۽ سڪريٽ ڊڪائي، ٻه ٽي سوتا هڻي. ڪٿا ٻڌائڻ شروع ڪري ٿو. ”توهان کي جلال پاشا جي ڌيءَ جي شاديءَ جي ته خبر هوندي ۽ اهو به پتو هوندو ته گهٽ جي پيءُ انهيءَ خوشيءَ ۾ ڪالھ رات جو پنهنجي گهر هڪ وڏي دعوت ڪئي هئي. جنهن ۾ شهر جي معتبر ۽ وڏن ماڻهن کي ڪوٺ ڏني هئائين. پال کي به سڏ مليو هو ۽ هن سان گڏ مون کي به. مون کي سڏ ملڻ جو سبب اهو هو ته ماڻهن کي خبر آهي ته پاڇي وانگر پال سان گڏ رهندو آهيان. ۽ پال، جيستائين مان ساز نه وڃايان، ڳائيندو ئي ناهي. خير، اسين جلال پاشا جي محفل ۾ سڀني کان پڇاڙيءَ ۾ پهتاسين، ڇو ته پال ساڻين جتي به ويندو آهي، بادشاهن وانگر آخر ۾ پهچندو آهي. اتي شهر جي ميئر ۽ پادريءَ کان سواءِ، ٻيا به گهڻا ئي ماڻهو هئا، جن ۾ سهڻيون ۽ وڏ گهرائيون عورتون، اديب، شاعر، سينيون، زميندار ۽ سياسي اڳواڻ پڻ شامل هئا. اسان جي چوڌاري خوشبوئون هيون ۽ مٺ جا گلاس ۽ بوتلون. محفل وارا پال کي ائين ڏسي رهيا هئا جهڙو ته چوڏهينءَ جو چنڊ زمين تي لهي آيو هجي. چوڪريون هن کي شراب جا پيالا، مٺا کاڌا ۽ گلدستا ائين پيش ڪري رهيون هيون، جيئن يوناني عورتون جنگ جي ميدان تان فاتح ٿي آيل سڀه سالار سورمي کي ڪنديون هيون. پال ساري محفل جي توجهه جو مرڪز هو. پوءِ مون پنهنجي سرندي جي تارن کي ڇيڙيو. پال به پنهنجي چين کي جنبش ۾ آندو ۽ پنهنجي مڙي

[illegible]

نکند لائق، "یوسف بہت دہر چوي تو۔"

جي حامي بر آهي. اهو جو رڌا جي خواجھ جو
اچي نه ٿو سگهي. "سليم چوي ٿو."

پال، سستی جي چهرن جي چڪاس ڪري پوءِ پوءِ مسرت
 ڏي مهر ڪري چوي ٿو، ”مان فقط تنهنجي ڪري ماڻ ۾ آهيان.
 مان اميد ٿو ڪريان ته تون هن ٿرڙي کي وڌيڪ نان نان ڪرڻ نه
 ڏيندين.“

”پال، هن کي چوڻ ڏيو، واقعي جي پڇاڙي چاهي ڪهڙي به
 هجي، اسان جون همدرديون هر حال ۾ توهان سان آهن.“ مسرت
 جواب ڏئي ٿي.

سليم مرڪي، مسرت ڏي نهاري ڪنڌ کي ٿورو جهڪائي ٿو،
 ڄڻ اجازت ملڻ ڪري شڪريو ٿو مڃي ۽ ٻيو سڪريت ڪڍي
 دکائي، ٻه سؤ ٽا هڻي چوڻ شروع ڪري ٿو، ”مون توهان کي ٻڌايو
 پئي ته جلال پاشا جي گهر مان نڪرڻ وقت پال اتي موجود معتبر
 ماڻهن کي گهٽ وڌ ڳالهائي رهيو هو ۽ مان دل ٿي دل ۾ پال کي پئي
 رهيو هوس. ان کان پوءِ توهان ڇا ٿا سمجهو ته اسين ڪيڏانهن
 وياسون؟ متان ائين سمجهو ته پال جي گهر پهتاسون ۽ باقي رات اتي
 ئي ختم ٿي وئي... توهان کي خبر آهي حبيب سعادت جو گهر،
 جلال پاشا جي گهر جي ويجهو آهي. پنهجي جي گهرن جي وچ ۾
 هڪڙو باغيچو آهي. پاڙيسري هوندي به جلال پاشا، حبيب سعادت
 کي ان رات واري جشن جي ڪوٺ ڪانه ڏني هئي. شايد ان ڪري
 جو حبيب سعادت غريب وچولي طبقي جو ماڻهو آهي. پر هو راڳ
 جو شوقين آهي ۽ پال کي اها ڄاڻ هئي ته حبيب سعادت سندس فن
 جو پرستار آهي. هن جي گهر جي سامهون پهچي، پال رستي تي
 بيٺي رهيو ۽ ڪجهه سوچڻ لڳو. اوچتو پال حبيب سعادت جي گهر
 ڏانهن وڌيو ۽ وڃي زور زور سان مڪڙو کڙڪائڻ لڳو. حبيب اڪيون
 مھيندو، اوباسيون ڏيندو ۽ بڙ بڙ ڪندو ٻاهر نڪتو. جيئن ئي پال

جي صورت ۽ ڀڻسان مون کي سرندي سان دٻائڻ، ته هن جون واحون کلي وڃون. هن ڄاڻندڙ ڇا نسا سٺي ويا. پر ٻه ٻاڪو ٻائي اسان جي آجيان ڪيائين ۽ اسان کي اندر وٺي ويو. پال هن کي ٻڌايو ته اسان جلال پاشا جي دعوت کائڻ آيا هئاسين. پر هن اسان کي ۽ اسان جي فن کي دولت سان خريد ڪرڻ چاهيو. ان ڪري هن جي محفل جو بانڪاٽ ڪري نڪري آياسين. حبيب اسان کي چانهه پياري. چانهه جو ڪوپ ختم ڪري. پال پائمرادو اٿيو ۽ وڃي اهي دريون کوليائين جي جلال پاشا جي گهر پاسي تي کليون. پوءِ مون کي حاڪماڻي لهجي ۾ چيائين ته پنهنجو سرندي ڪول ۽ پنهنجي فن جو ڪمال ڏيکار. مون سرندي جون تارون ڇيڙيون. پاڻ جلال پاشا جي بنگلي طرف منهن ڪري ڳائڻ شروع ڪيائين.

سليم ڪجهه گهڙين لاءِ سانت ٿي وڃي ٿو. هن جي منهن تان ڪاوڙ ۽ ٺٺوليءَ جا اهڃاڻ گر ٿي وڃن ٿا ۽ سنجيدگيءَ جي لهجي ۾ آهستي آهستي چوي ٿو. ”مان پال کي بندرهن سالن کان سڃاڻان. اسين ننڍي هوندي گڏ پڙهيا آهيون. مون هن کي خوشيءَ جي موج ۾ به ڳائيندو ٻڌو آهي ۽ ماتمي مرثيا بلند ڪندي به. مون هن کي عاشق وانگر ڳائيندي ٻڌو آهي ۽ فاتح وانگر فتح جا نعما اوچا ڪندي پڻ. مون اڪثر هن کي رات جي مائار ۾ جهونگاريندي ٻڌو آهي. جڏهن شهر ۽ شهر وارا ماڻهي نند ۾ هوندا آهن. مون هن جو راڳ لبنان جي کليل ماڻھرين ۽ ديول جي عبادتگاهه ۾ ٻڌو آهي. پر ڪلهه رات، جڏهن هن جلال پاشا جي گهر ڏي مهر ڪري ۽ اڪيون بند ڪري هي شعر ڳايو:

مان روز پنهنجي دل جي بيقارائيءَ تي رٿان ٿو،

جيتري قدر رٿان ٿو. دل جي بيقارائي وڌي ٿي.

نڌهن مون دل ۾ چيو ته اڃ تائين مان پال جي ڏانڊي
 ڳڻندي پڌرو رهيو ۽ اڃ تائين مان پال جي ڏانڊي ۾
 پال هو ۽ مون ۾ پال هو ۽ اڃ تائين مان پال جي ڏانڊي ۾
 سون ۽ سون سان مڙجي ويا ۽ مون کي ائين محسوس ٿيو ۽
 ته ۽ سون جي ڦر ڦر ۽ جھون ڏڪندر ۽ سون سان ڳوڙجي رهيا
 آهي. مون ڏٺو ته مال فن جا پر ٺڪائي، اڏامي تارن جي دنيا ۾ پهچي
 ويو آهي... جلال پاسا جي دعوتين جو هي جادو ٻريل روحاني سر
 ٻڌ ته پنهنجي وڏ ماڻهي ۽ معبري وساري، باغيچي ۾ اچي، حسب
 سعادت جي گهر جي درين وٽ بيسا ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ ۽
 رهيا. انهن ۾ عورتون به هيون ته مرد به. ڪن جي هٿن ۾ سرب
 جا بيالا هئا ۽ ڪن جي هٿن ۾ مٿن کڏن جون تسريون. ڪي نسي
 ۾ ڦٽ هئا. ڪي ڪنڌ ڦوٽي رهيا هئا ۽ واه واه پڪاري رهيا هئا
 هو ان شخص جي فن جي ڪمال تي آفرين ۽ حيرت جي پٿر تي
 هڪري رهيا هئا، جنهن پوري دير اڳ، هنن جي بي عزتي ۽ ذلت
 ڪئي هئي. پر مون ٻڌو ته ان وقت جلال ناسا، پنهنجي گهر ۾
 غصي کان پاڳل بي، هڪري ڪنڊ کان ٻي ڪنڊ ڏي ۽ وڃ
 ڪري، گجڪوري آواز ۾ بال کي ڪاريون ڏئي رهيو هو ۽ هر
 مهمانن کي به ڪهڙو وڏ ڪالهائي رهيو هو، جي هن جي مدد ۽
 مان جون تسريون هن ۾ کڻي، مال جو راڳ ٻڌڻ واسطي، هر جي
 محفل ڦاسي، ٻيون پر اتي وڃي بيٺا هئا... اهو آهي اهو وڏو جو
 ڪالهه رات جو ئي گذريو، هاڻي پوئو ٿي ڇڏو ته هن ڏيوس
 فنڪار جي عجيب غريب حرڪن کي ڇڏي؟

”واقعي ئي هي عجيب واقعو آهي. مون کي پال واسطي پوري
 پوري عزت آهي، تنهن هوندي به مان چوندس ته ان محفل جي

حاضرين جي فرمائش ۽ خواهش کي نڪيائڻ، نه ڏسڻ ۽ نه ڏيکارڻ، جهري طرح حبیب سعادت جي گهر ۾ پنهنجي دٻ ڏيکارڻ، اهوئي طرح حلال ناسا جي محفل ۾ پنهنجي دٻ ۽ ڪمال ڏيکارڻ، بي سگهو، ڪنن يوسف سائين تودن جو ڪپرو ڇڏڻ آهي؟
خليل چوي ٿو.

يوسف چوي ٿو، ”مان پال کي دونه نه نو دبان، مان هن ڏاڻ ٿيڻ ڪرڻ جو ڪارڻ به نه ڏهندس، مون کي خبر آهي ته اهو هن جو ڏاڻي مسئلو آهي، مان اهو به توهان کي ٻڌائي ڇڏيان ته فنڪارن ۽ خاص ڪري ڳائين جو ڪردار، عام انسان جي ڪردار کان الڳ ٿيندو آهي، مان پنهنجي هيءَ ڳانه وڌيڪ جي ڏهندس، فنڪار، ۽ فنڪار مان منهنجي مراد آهي تخليق ڪندڙ فنڪار، جو پنهنجن جذبن ۽ خيالن جون نيون نئون صورتون ٺاهي ڪري ٿو ۽ نون نون خيالن کي جهر ڏئي ٿو. اهو فنڪار پنهنجن عزيزن ۽ دوستن ۾ رهندي به اڪيلو هوندو آهي، هو طببائي سماج واري پنهنجي وطن ۾، بلڪ ساري دنيا ۾ به هڪ پرديسي هوندو آهي، جڏهن زماني جو رخ اولهه طرف هوندو آهي ته هو پنهنجو رخ اوڀر طرف ڪندو آهي، هو خوش ۽ مسڪين ماڻهن ۾ غمگين هوندو آهي ۽ غمگين ماڻهن ۾ خوش هوندو آهي، هو طاقتورن ۾ ڪمزور ۽ ڪمزورن ۾ طاقتور هوندو آهي، فنڪار هر پابنديءَ کان آزاد آهي، ڇاڪاڻ ته دنيا کان خوش هجي يا ناراض، ان ڪري ئي مان حوان ٻو نه فنڪار جي ڪردار کي عام ڪسوٽيءَ تي پرکڻ نه کپي.“

”يوسف سائين، توهان جي هن گفتگوءَ جو مطلب اهو ئي آهي جو توهان ’لطف ڏيندڙ فن‘ واري مضمون ۾ ٻڌرو ڪيو آهي، مون کي معاف ڪجو جيڪڏهن مان پنهنجي اها ڳالهه ورجايان ته مغربي

ذهنيت. اها انگريزي ذهنيت جنهن جو سبق توهان ڏئي رهيا آهيو. سو اسان جي نسل ۽ قوم لاءِ تباهيءَ جو ڪارڻ بڻجندو. "خليل چوي ٿو.

"جا تون سمجهي رهيو آهين ته ڪلهه رات پال جو ڪجهه ڪيو. سو انگريزي ذهنيت جو اولڙو آهي، جنهن ذهنيت کان توکي پڇان آهي؟" يوسف پڇي ٿو.

"پال جي شخصيت جي عزت پنهنجي جڳهه تي، پر مان اهو چوڻ کان رهي نه ٿو سگهان ته جو ڪجهه هن ڪيو ان تي مون کي سخت حيرت آهي." خليل چوي ٿو.

"تنهنجو خيال آهي ته پال کي ان ڳالهه جي آزادي هرگز نه آهي ته جتي هو چاهي ۽ جنهن وقت چاهي پنهنجي فن جو مظاهرو ڪري؟" يوسف پڇي ٿو.

"نه نه، هن کي پوري آزادي آهي ته هو جو ڪجهه چاهي. سو ڪري. پر مان ڏسان ٿو ته اسان جي سماجي زندگي اهڙي قسم جي آزاديءَ جو ساٿ ڏئي نه ٿي سگهي. اسان جا لاڙا، اسان جون عادتون، ۽ اسان جون رسمون ۽ رواج ڪنهن هڪ ماڻهوءَ کي اهڙي هلٽ جي اجازت نه ٿا ڏين جا ڪلهه رات پال ڏيکاري، خاص ڪري اهڙي حالت ۾ جڏهن ان ۾ هن جو ڪو به نقصان نه هو." خليل خيال ظاهر ڪري ٿو.

"تنهنجي چوڻ موجب ڳالهه وڃي اتي ٿي بيهي ته فن کي هڪ طبقي جو پابند هجڻ کپي، جيڪو ڳائڻي جو کيسو پري سگهي. ۽ ڳائڻي کي پنهنجن جذبن ۽ طبيعت کي نظرانداز ڪرڻ گهرجي ته هو ڳائڻ چاهي ٿو يا نه ۽ نه وري هنن کي ماڻهن ۽ ماحول مان ڳائڻ جي اتساهه ملڻ يا نه ملڻ جو خيال ڪرڻ کپي، ڇو ته تنهنجي

ويچار موجب اهي ڳالهون مغربيت آهن. "يوسف حويءَ."
 "هي بحث ڏاڍو دلچسپ آهي، پر جتنهن صورت ۾ ان بحث
 جو باني اسان ۾ موجود آهي ته چو نه هن کي پنهنجي وڪالت ڪرڻ جو
 وجهه ڏنو وڃي." مسرت مرڪن جو مجسمو بڻجي حوي سي.
 ڇانهه جو دؤر هلي رهيو آهي. هرڪو ڪوپ مان ڪوپ
 سرڪيون ڀري ختم ڪري رهيو آهي ۽ ڇانهه بحث کي وڌيڪ گرم
 بنائي ڇڏيو آهي.

ڀال ڪافي دير کان خاموشيءَ سان ٻڌي رهيو آهي. هينئر
 ڪوپ سان ڇانهه جي بحار کي سرڪي ڀري حوي ٿو. "مون چاهيو
 ٿي ته سلبر اهو قصو نه ڇيري. مون ان واقعي کي وسارڻ ٿي گهريو.
 پر مان ڏسان پيو ته منهنجي ماڻ ٻين واسطي غلط فهميءَ جو ڪارڻ
 بڻجي رهي آهي. ان ڪري مجبور سي مون کي ان سلسلي ۾ پنهنجي
 ويچارن جي پڌرائي ڪرڻي پوي ٿي. مون کي خبر آهي ته منهنجا
 ڪيترا واقف، مون تي مختلف قسمن جا اعتراض ڪندا آهن. ڪو
 مون کي مغرور سمجهندو آهي، ڪو مون کي خود پرست سڏيندو
 آهي. ڪي ته مون کي نبيح به چوندا آهن. مان ان جو ڪهڙو جواب
 ڏيان؟ ائين ڪي سمجهو ته اهو منهنجو سپاءُ بڻجي ويو آهي، جنهن
 کي مان بدلائي نه ٿو سگهان. پر اهڙا ماڻهو جي منهنجي باري ۾
 اهڙيون فتوائون ڏين ٿا، تن کان ڪير بچي ته مان ڪهڙو به آهيان.
 منهنجي پٺيان ڇو ٿا پڻو، منهنجي جند ڇو نه ٿا ڇڏيو؟ ڪيترائي
 ڌٻڙيل ۽ بڪيا ڳائڻا، شاعر ۽ قصيدي گو پيا آهن، جي منهنجا
 ويچار، پنهنجا جذبا ۽ پنهنجا آواز وڪندا رهن ٿا. هو منهنجو
 ذهن، ڪجهه سڪن يا مانيءَ جي هڪ ويٺي يا مٿ جي هڪ ڇالي
 جي عيوض وڪرو ڪندا آهن. شهر جا سرماييدار ۽ دوست به اڻ

ر ر ڪو وڃي ويو آهي ۽ اهو ۽ انهن جي ڪنهن به شيء جي
 بدي نٿي ڪندو ۽ انهن جيئن ٻارن مان ڪهڙو يا ڪو ڪهڙو
 ڪنهن جي ڪي هو معرفت سان مڪتھار ڪوٺيندا آهن، مٿي ته ڇا به
 سٺو جنس آهن. هو غلام آهن ۽ هنن جي فرشتن ۾ هو به نه آهن
 آهي ته ساديون ۾ ڳائين، محفلن ۾ نچن، غم جي مجلسن ۾ ماهر
 ڪن ۽ قبرن تي مرثيا پڙهن، سو ان غم يا خوشيءَ سان هنن جو
 واسطو به نه هجي ۽ ان شادمانِي يا ماتر کان جذباتي طرح متاثر به
 نه هجن، ته به ڳائين، ڇڻ ته هو غم يا خوشيءَ جون مشينون آهن،
 جي غم يا خوشيءَ جو بڻڻ دٻائڻ سان اهڙي پيداوار ڏينديون هي
 هو غم يا خوشي جي اظهار جو وسيلو بنجي نه سگهن ته هنن کي
 هڪڙي ڪنڊ ۾ اڇليو ويندو آهي، ڇڻ ته هو واپار جو اهڙو وڪرو
 آهن، جنهن جي ڪا قيمت ڪانهي. ان لاءِ مان انهن سرماڻيدارن ۽
 رئيسن کي ڏوھ ڏيڻ کان وڌيڪ انهن اديبن، شاعرن ۽ ڳائين کي
 ذميوار سمجهان ٿو. هنن ۾ خودداري ڪانهي ۽ هو پنهنجي اهميت
 کي محسوس نه ٿا ڪن ۽ پاڻ کي نٿو ٺوڻين ٿا.

”ڪالهه رات ماڻهو تنهنجي خوشامد ڪري رهيا هئا ۽ هر
 ممڪن طريقي سان حامي رهيا هئا ته تنهنجي وٽان گيت پڙ
 ندين به تون سمجهين ٿو ته جلال باسا وٽ ڳائڻ، ذلت ۽ ستم جي
 جو باعث هو.“ خليل چوي هو.

س، وڙهي سو، ”جي مان جلال باسا جي محفل ۾ ڳائي سگهن
 ها ته ضرور ڳايان ها، پر مون جوڙي نظر ڦيرائي ته اتي اهڙا
 س، ماڻهار، سڀنيون ۽ رئيس ڏٺو، جي سڳن جي جهنگار کان
 سواءِ ٻيو ڪوبه آواز نه ٻڌندا آهن. هو جيون جي باري ۾ فقط اترو
 ڇڏي ٿا ۽ مان ئي دولت ۽ عزت جي بلندي تي پهچائين ۽ ٻين کي

محتاجي ۽ ذلت جي غارن ۾ ڌڪي ڇڏين. مون کي اتي ڪيو ۽ اهڙو نظر نه آيو جو سنگيت جي ساڃاهه رکندو هجي. هن فقط اهو فخر حاصل ڪرڻ ٿي چاهيو ته اسان فلاڻي عظيم فنڪار کي پنهنجي دولت جي زور تي پنهنجي محفل ۾ راڳ ڳارايو... موسيقي روح جي زبان آهي ۽ جڏهن راڳ، ڳائيندڙ ۽ ٻڌندڙن جي روحن کي هڪ ئي راحت ۾ ڳنڍيندو آهي، تڏهن ئي ڳائڻ جو مقصد پورو ٿيندو آهي. حقيقت هي آهي ته انهن پرمارن کي ڏسي مون ۾ ڳائڻ جو اتساهه ٿي پيدا ڪونه ٿيو. منهنجو فن جي نمائش جو شوق ئي مري ويو. ”۽ پوءِ تون حبيب سماعت جي گهر بهتڻ ۽ فقط جلال پاشا کي ستائڻ ۽ هن کي ذليل ڪرڻ واسطي، ساري رات ڳائيندو رهين.“ خليل توک مان چوي ٿو.

پال پنهنجي دستوري لهجي ۾ ورائي ڏئي ٿو، مون کي جلال پاشا جي محفل نفرت سان پري ڇڏيو هو. اتي موجود اميرن، شيخن ۽ سيلين جو ڪوڙو ڏيک ۽ فضول عياشي ڏسي مون کي بيحد بيچان آڻي هئي. هنن جي چهرن تي مون کي پورهيت جو رت نظر آيو هو ۽ منهنجو روح مري ويو هو. اتي مان جيڪڏهن ڳايان ها ته به انهن دولتمندن کي لعنت ملامت ڪرڻ وارا گيت ڳايان هئا، جي هو برداشت نه ڪري سگهن ٿا، ۽ حد تڏهن ٿي چڪي جڏهن جلال پاشا مون کي خريد ڪرڻ چاهيو. پوءِ مان حبيب سماعت وٽ ان بيچان ۽ نفرت جو بار هلڪو ڪرڻ خاطر صبح تائين ڳائيندو رهيس. اهڙي هلت کي تون جلال پاشا کي ستائڻ يا ذليل ڪرڻ ڪوئي نه ٿو سگهين. فن، تجارت جو وکر بنجي نه ٿو سگهي، جو صرف شاهوڪار پئسي سان خريد ڪري سگهن. ۽ عوام ان کان محروم رهي، ۽ خود فنڪار به پنهنجي طبيعت ۽ اساهه خلاف عمل ڪرڻ

تي مجبور ٿئي. ان حقيقت کي مغربيت چئي نظرانداز ڪري نه ٿو سگهجي.

”پال سائين، مان توسان متفق آهيان. جيڪي مون چوڻ ٿي چاهيو، سو تو ڏاڍي چٽي نموني چيو آهي.“ يوسف چوي ٿو.

”پال سائين، جي گفتگوءَ ۾ به اهو اثر آهي، جو هن جي راڳ ۾ هوندو آهي.“ سليم چوي ٿو.

”مان اهي ڳالهيون مڃڻ لاءِ تيار نه آهيان. توهان جو فلسفو، انهن بيمارين مان هڪڙي بيماري آهي، جي يورپ مان اچي اسان جي سماج کي گهڻي وانگر اندران ئي اندران کائي رهيو آهي.“ خليل چوي ٿو.

نوڪرياڻي، مسرت کي اچي اطلاع ٿي ڏئي ته کاڌو تيار آهي ۽ ميز تي رکيو ويو آهي. يوسف اٿندي سيني کي چوي ٿو ته اٿو هلو کاڌي جي ڪمري ڏي. سڀ اٿي ڪرا ٿين ٿا. يوسف، خليل ۽ سليم ٻاهر هليا ٿا وڃن، پر پال ۽ مسرت وڃ ڪمري ۾ بيهي ٿا رهن. هو هڪ ٻئي کي مرڪندڙ نظرن سان ڏسن ٿا. هنن جي اکين ۾ اهڙي روشني آهي، جنهن جو بيان ڪرڻ لاءِ لفظ اڃا وجود ۾ نه آيا آهن.

”ڇا توکي خبر آهي ته ڪلهه رات مان تنهنجو راڳ ٻڌي رهي هئس.“ مسرت آهستي چوي ٿي.

”تون تنهنجو راڳ ٻڌي رهي هئين؟ تون، جا تنهنجي آواز جو روح آهي، مون کي نظر جو نه آئي؟“ پال حيرت مان چوي ٿو.

”ڪلهه رات مان پنهنجي ڀيڻ مريم وٽ سمهن وٺي هئس، ڇو ته هن جو مڙس ڪڏانهن ڊهر ويل هو. مسرت چوي ٿي،

”تنهنجي پيڻ جو گهر اتي ڪٿي آهي؟“

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488